Трета глава

След метежа. Атентатът в „Св. Неделя“. Четите

И аз сега казвам, недостойно бе за мен и за мнозина, които мислеха като мен, да се подчиняват безпрекословно на едно безумие. Човек, който като краен садист решава да обезглавява стотици и стотици ценни живота, който забравя след това, че за неговия престъпен порок ще плаща цяла класа, не може да бъде комунист.

Цола Драгойчева , 1925 г.

Последствията от септемврийския метеж не са незначителни. Бунтът представлява фактически първия опит за промяна на държавния строй чрез масови прояви на насилие, предизвикани от вече известна, дори традиционна и проявена в политиката партия, която замисля, подготвя, планира и осъществява действия, имащи за цел сриване на съществуващите държавна структура, ред и законност и установяване на коренно различен обществен и държавен строй. И то по имитация на вече установен строй в чужда държава. Партията, организирала бунта – на който тя придава революционно значение, – е вече ипотекирала бъдещето на своя народ, държава и общество в полза на чужда сила. Това, че опитът е неуспешен, не променя нещата: създаден е прецедент.

В кратката история на нова България – само 44 години от 1879 до 1923 г. – са се състояли: суспендирането на конституцията от княз Батенберг за една година в 1881–1882 г., превратът срещу него през 1886 г. и контрапревратът през същата година, Войнишкото въстание през 1918 г. и превратът на 9 юни 1923 г. Пролята е кръв при последните три случая. Но само Войнишкото въстание е имало известна радикална насоченост, макар и мъглява, неопределена и непремерена. Първите четири явления са спонтанни, необмислени и завършват бързо и с минимални жертви. 9 юни е планиран, обмислен и професионално реализиран. Жертвите са много по-малко, отколкото през 1918 г. – 35 защитници на свалениия режим и вероятно също толкова от страна на потушилите бунта.

Септемврийският метеж е различен – важните отлики бяха вече посочени. И той има бърз край, и той е неуспешен както предишните четири случая на замислена промяна. Съществените разлики са жестокостта и мащабите на насилие. Граждански бунтове, въстания и революции по принцип са кървави, разрушителни и с дългосрочни последици. Достатъчно е да припомним Френската революция от 1789 г. и Американската гражданска война, жертвите в която все още не са достигнати по брой във всички войни, в които САЩ са участвали от тогава досега – дори включително двете световни войни, Корея и Виетнам! Включително Ирак и Афганистан.

Октомврийската революция в Русия е най-кървавото събитие в историята на Европа, имайки предвид и последиците ѝ. Особено свирепа и жестока е гражданската война в Испания 1936–1939 г., която придобива интернационален характер: републиканците са подкрепяни от СССР и Мексико (и Франция за кратко в началото), както и от доброволци от много страни – българските комунисти признават 52 дадени жертви. На фалангистите и съюзниците им, водени от генерал Франсиско Франко Баамонде, помагат Германия, Италия и Португалия. Българският случай не е изключение, що се отнася до проявите на жестокост, които дотогава са необичайни в историята на България.

До края на 1923 г. България се омиротворява сравнително бързо, ако не и безболезнено. Правителството насрочва общи парламентарни избори за XXI обикновено народно събрание, които се провеждат в мирна обстановка. Те са извършени според избирателните правила, влезли в сила по време на управлението на БЗНС, които облагодетелстват партията, получила най-много гласове. Това е благодарение на създадената и въведената през март 1923 г. система, при която избирателната колегия е административната околия, а не окръгът, както дотогава.

Това дава сериозни предимства на най-голямата политическа партия, фактически на управляващите, тъй като изборният делител в околията значително нараства и става непреодолима пречка за повечето малки партии, които по традиция са представени в Народното събрание. С такава система при спечелени 52,7% от гласовете през април 1923 г. БЗНС получава 87% от мандатите. През ноември 1923 г. при спечелени 58% от гласовете коалицията от Демократичния сговор и социалистите получава 201 места (81% от мандатите), а през май 1927 г. при 44% от гласовете са получени 173 от общо 273 места (63% от депутатските места). Липсват сведения за фалшификации, незаконни действия от страна на властта или на противниците ѝ по време на изборната кампания и при самите избори. Това се подчертава и от получените резултати.

При проведените избори на 18 ноември 1923 г. – по-малко от два месеца след избухването на септемврийския метеж – управляващите –

Демократичният сговор, получават 638 675 гласа и 172 депутатски места от общо 247, земеделците – 132 160 гласа с 30 депутати, националliбералите взимат 120 640 гласа и 6 депутати, БРСДП (ш.с.) – 68 943 и 29 депутати, коалицията БЗНС–БКП (Занаятчии) – 12 246 с 8 депутати, Независими – 21 2306 и 2 депутати, и БКП – 8247 гласа. Общо подадени гласове за БЗНС, БКП и БЗНС–БКП: 152 653.

Получили парламентарна подкрепа, управляващите се стремят да предотвратят повторение на събитията от септември 1923 г., още повече че комунистическата партия е в нелегалност и сведенията до Обществената безопасност са, че са предстоящи нови акции и нова дейност. Разработва се проект за цялостен нов закон, който да има за основна цел укрепването на съществуващия обществен, държавен и национален режим и за предотвратяване на нови посегателства върху реда и сигурността в държавата.

През декември 1923 г. в Народното събрание се обсъжда и приема Законът за защита на държавата (ЗЗД). В него са предвидени строги мерки за укрепване на реда и сигурността, имащи за цел предотвратяване на опити за постигане на политически цели – включително разрушаване на съществуващия обществен порядък – чрез насилие. Забранява се съществуването на организации, които се борят за постигане на политически цели чрез насилнически методи и действия, постановява се система на престъпления в защита на съществуващия ред и се въвеждат строги санкции от 15 години до доживотен строг тъмничен затвор и смъртна присъда.

Системата на санкционирани престъпления обхваща членуване в забранени организации, въоръжена форма на борба, действия срещу въоръжените сили на държавата, проповядване на революционна идеология, интернационални връзки и помагачество. Користните престъпления по време на метеж или размирици се криминализират. Вж. Приложение № 1 за пълния текст на закона и последвалите го изменения и допълнения.

Законът за защита на държавата е приет през декември 1924 г., обнародван в „Държавен вестник" и зарегистриран на 24 януари 1924 г. Първото му изменение е от 16 март 1925 г. Той е регистриран от новия министър на правосъдието Цвятко Бобошевски (на 9 септември 1944 г. той е един от тримата регенти на България). На 16 март 1925 г. XXI обикновено народно събрание допълва ЗЗД чрез Закона за изменение и допълнение на Закона за защита на държавата (ЗИДЗЗД). В следващите години ЗЗД многократно е допълван и променян.

Тежко ранената след септемврийските събития Българска комунистическа партия, която е принудена да мине в нелегалност, е лишена от ръководни кадри. Голяма част от тях са в затворите или са избягали в чужбина. В набързо организирания през октомври 1923 г. ЦК на БКП влизат Стефан (Станке) Димитров (Марек), Яко Доросиев, Тодор Петров, Иван Манев, д-р

Нисим Исаков, Петър Искров и Петър Георгиев. Всички те – с изключение на Тодор Петров, който е вече заболял и умира на 10 август 1924 г. – са нови лица, макар и не непознати на партийните комитети по места. По същото време във Виена се образува Задграничен комитет на БКП начело с Васил Коларов и Георги Димитров, а начело на Военнотехническата комисия към ЦК застава о.з. майор Коста Янков.

След метежа се формират групи и чети, които имат предназначението да подготвят масите за революция и установяване на съветско управление в България. Целта е да се предприемат непрекъснати терористични действия, които да убедят масите в силата на нелегалната организация и при обявяване на нов метеж те да се слеят със силите на революцията, а същевременно да приковат и поставят в бездействие властта. Паралелно с въоръжените действия комунистите създават нови легални организации, които имат задачата да привличат симпатизанти и да дадат едновременно възможност за дейност в рамките на закона.

На 14 януари 1924 г. е образувана Работническа партия, официално ръководена от Светослав Колев, Аврам Стоянов и Тодор Павлов, последният е издател на в-к „Знаме на труда". В края на март те отчитат 13 961 членове, а вестникът се издава в 10 000 броя.

Но на 4 април 1924 г. Касационният съд на основание на ЗЗД, който забранява съществуването на всички видове организации, групи, сдружения и други, използващи нелегални структури и революционни методи за постигане на своите цели, отсъжда, че БКП, Партията на труда, Комунистическият младежки съюз, Работническата партия, контролираните от комунистите Общ работнически синдикален съюз (35 000 членове) и кооперативната федерация „Освобождение" с 68 000 членове се обявяват за незаконни организации по силата на Закона за защита на държавата от януари 1924 г., като имотите им се отнемат в полза на държавата. Само парламентарната фракция не е засегната, понеже депутатите се ползват с имунитет.

Същевременно и с цел да постигне допълнителни успехи в процеса на омиротворяване в обществото правителството обявява на 23 април обща амнистия за участниците в бунта от септември 1923 г., с изключение на ръководителите, както и на тези от страната на правителството, които са проявили крайности при потушаването на метежа. Дори арестуваните членове на ЦК на БКП – Христо Кабакчиев, Антон Иванов и Никола Пенев, на 7 май 1924 г. са за кратко освободени от затвора, за да присъстват на погребението на Димитър Благоев и да се сбогуват със своя партиен другар.

За учудване на правителството, на местните избори, проведени през май 1924 г., леви организации, за които се смята, че са свързани с комунистите, печелят 238 207 гласа срещу подадени 389 747 за Демократичния сговор. Националлибералите получават 52 667 гласа, социалдемократите – 46 918,

радикали и демократи дисиденти от Сговора – 44 860, и националliберали дисиденти – 13 390 гласа.

Убедени, че легални действия няма да бъдат в състояние да доведат партията на власт (въпреки несъмнените успехи на местните избори), тъй като новият ЗЗД ще бъде основното им препятствие, комунистите се ориентират предимно към революционни действия. Новите методи на действие след провала на въстанието са единични атентати, убийства на набелязани личности: генерали, военни, съдии, народни представители. Също – саботажни действия (в Русе е унищожена инсталация, пренасяща петрол от Румъния до България), разстройство на железопътното движение и единични акции против установения ред.

Създават се тайни конспиративни групи – „групи на самоубийците", а военна помощ и логистика, включително обучени кадри, продължават да бъдат изпращани от СССР. Насърченията, идващи от Москва, са ясни

Ние, Комунистическият интернационал, великият съюз на всички борещи се работници от Изток и Запад, зовем българските работници и селяни, зовем международната работническа класа на борба против българските превратаджии.

Осем месеца след разгрома на комунистическата партия по време на септемврийските събития останалите на свобода ръководни кадри както по места, така и в централата в София, са много малко на брой, понеже загубите са значителни.

Резолюциите на Изпълкома на Коминтерна от януари 1924 г., след като критикуват деветоюнската тактика на изчакване и неутралитет, препоръчват (задължават) БКП да избере курс на подготовка за ново въоръжено въстание. Нуждата от нова тактика при настъпилите изменения във вътрешната обстановка налага мобилизиране и координиране на всички останали сили вътре в страната при гарантирана и осигурена външна помощ от СССР. А това е немислимо без изграждане на нови, подобрени структури, водени от стегнато ново ръководство.

За набелязване на новите стратегически и тактически задачи се свиква конференция – първата в историята на партията, която е при условия на нелегалност. Тя се провежда на 17 и 18 май 1924 г. на Витоша, край София, в крайно намален състав: присъстват само 22 делегати, от които 18 са местни ръководители, а останалите 4 са представители на ЦК. Организатор на конференцията е Станке Димитров, а председател – Тодор Павлов.

Констатациите на Коминтерна се намират за правилни: признават се грешките на партията по време на преврата, но се дава висока оценка за въстанието. При разискванията се потвърждава и приема линията, очертана от Коминтерна: революционната криза в България продължава и новата тактика е продължаване на курса за подготовка на въоръжено въстание.

Повечето от избраните членове на ЦК от Витошката конференция са нови лица. Освен отсъстващите Коларов, Димитров и Кабакчиев само един – Тодор Петров – е налице от предишния ЦК. Избрани са: Васил Коларов и Георги Димитров, които са в Австрия и са конституирани като Задгранично бюро, Христо Кабакчиев, който е в затвора, Тодор Петров, Стефан (Станке) Димитров – Марек, Тодор Павлов, Петър Искров, Димо Хаджидимов, Яко Доросиев, Иван Манев и Коста Янков. Изпълнителното бюро е в състав: Иван Манев, политически секретар, Станке Димитров, организационен секретар, и Коста Янков, ръководител на Военната организация.

След една година нито един от новоизбрания ЦК не е на разположение на партията. Тодор Петров умира от туберкулоза след по-малко от три месеца, пет месеца по-късно Димо Хаджидимов е убит, Яко Доросиев, Иван Манев и Коста Янков загиват през март–април 1925 г., Тодор Павлов е в затвора след атентата в църквата „Св. Неделя", Христо Кабакчиев е осъден и също е в затвора, Васил Коларов и Георги Димитров са във Виена, през януари 1925 г. там пристига и Станке Димитров, а след това се прехвърля в СССР.

Вниманието на БКП е насочено към изграждането, фактически подновяването на структурите по места, които са в окаяно състояние след масовите арести и емигрирането на кадри. Затова едно от решенията на конференцията е възприемане на производствено-териториалния принцип на създаване на организационни ядра, тоест насочване към предприятия и работнически центрове с цел установяване на по-добра връзка с работническата класа, която се смята като основен резервоар на нови попълнения. Тази промяна в стратегията на партията също е препоръчана от Коминтерна.

Целта е образуването на ядки от 5 души, които съставят „петорката" – основната единица на конспирацията. Няколко петорки в същото предприятие или в близост до него формират един производствен район, начело на който стои районният комитет. Начело на районните комитети стои местният нелегален комитет, който държи връзка с областта и центъра. Връзката между отделните ядки и комитетите се поддържа от техните секретари.

Същият производствен принцип на организация се възприема и от Младежката нелегална организация. Начело на нея стои Централен нелегален комитет, който ръководи организацията и е в пряка и постоянна връзка с Военната организация на партията и Изпълнителния комитет на Младежкия интернационал в Москва.

Централният комитет на Младежката организация, избран на Младежката конференция, която е проведена на 27 април 1924 г. около Лозенския манастир, близо до София, е в състав: Рубен Леви (председател), Георги Ламбрев (секретар) и членове: Димитър Ламбрев, Вълко Червенков, Димитър Константинов и д-р Петър Искров (след три седмици той ще стане член на ЦК на БКП).

Между поставените задачи пред Младежката организация е снабдяване и набавяне на оръжие, влизане в спортни и родолюбиви организации, работа в казармите и антимилитаристическа агитация сред армията, като се работи за разлагане и пораженство на военните, подготовка на членовете си във военно-техническо отношение, за да са готови за включване на младежта към организирането и подготовката на въоръженото въстание. Освен това: да набави оръжие за местните комитети и осигури обучение, да попълва нелегалните чети, да създава „ядки" по пет човека и да се занимава с разузнаване – казва се „Развро", а това между войниците – „Ами".

Главната задача на дейността на БКП си остава подготовката на ново въоръжено въстание, засилване на влиянието на Военната организация и поставяне на партията в режим на пълно военизиране в рамките на нелегалната дейност, която е единствената възможност за постигане на очакваните успехи. По този начин се изпълняват буквално и нарежданията, идващи от Москва.

Съществуващите партизански бойни групи и чети – след разгрома от 1923 г. – се укрепват, разширяват и се насочват към провеждане на бойни акции и набези, които ще изиграят важна роля при подготовката за масово въстание, а и ще бъдат част от него. Разбойническите чети, които вървуват из страната още от времето на управлението на БЗНС, могат и трябва да бъдат овладени от партията, която ще ги снабди с политически ръководители. И на практика това се случва.

Една от вече съществуващите чети от 1923 г. е нелегалната Килифаревска чета, в която преобладават анархистите. Четата води битки през есента на 1923 г. След предателство на 31 януари 1924 г. при с. Плаково командирът Георги Попов е тежко ранен и се самоубива. След него командир на четата е Никола Пенев – Пенски. Именно Килифаревската чета и водачът ѝ Георги Попов стават прототипи в романа „Иван Кондарев" на Емилиян Станев. В него четата на Ванчовски взема участие във въстанието и след погрома му се оттегля в Балкана.

В началото на 1924 г. група нелегални, между които и Васил Икономов, убиват стрелчанския богаташ Александър Гуджев.

Действащите чети не са малко на брой: на Тодор Грудов в Странджа, на Йордан Ципорков и Йордан Кискинов в Средна гора, на Крум Патърчев в Брацигово, на Георги Янчев, на Митьо Ганев в Хасковско и др. На 30 юли 1925 г. Станке Димитров в доклада си, който изнася пред Московската конференция на БКП, съобщава, че

> *четите спомогнаха много за компрометиране на правителството и за окуражаване на масите. Ние превърнахме разбойническите чети в политически... К. Янков теоретизираше, че четническата дейност е една форма на класова борба, че четите са нашите бойни сили.*

Ето и някои от по-известните чети от онова време: Сливенска политическа чета, Политическа чета на Тумангелов, чета на Дочо Михайлов, Килифаревска чета, Габровска политическа чета, Брациговска политическа чета, Първа старопланинска политическа чета, Копривщенската анархо-комунистическа чета, Първа средногорска политическа чета, комунистическа хасковска политическа чета „Христо Ботев", Добруджанска революционна организация.

Четите през 1924–1925–1926 г. имат разнообразен състав. Някои от тях поначало са чисто разбойнически, но с времето под комунистическо ръководство придобиват революционен характер. Въпреки това при повечето им действия разбойническата анархия си остава. Има и чети, съставени от анархисти, които действат още преди преврата от 9 юни 1923 г. При тях разбойническа насоченост също е налице. След като в тях нахлуват и комунисти – както и при разбойниците, – става невъзможно да бъдат разделени по идеологически признак. Трите начала: изначално разбойническото, анархистичното и революционно-комунистическото, са свързани, а за потърпевшите от действията им разлика не съществува.

От сведенията, публикувани в книгата на Пане (Спас) Бичев, началника на Обществената безопасност по време на описаните събития, прозират съвсем ясно мащабът и характерът на действията на тези чети, кръстосващи страната през размирните години между потушаването на септемврийския метеж от 1923 г. и постепенното стихване на революционната дейност след 1926 г. Пане Бичев е достоверен извор на информация не само заради професионализма му на висш полицай, но и поради личното му участие в разплитането на сложните мрежи на нелегалния комунистически апарат. Съобщенията в пресата, материалите от съдебните процеси срещу заловени членове и ръководители на четите и показанията на страничните наблюдатели напълно потвърждават казаното от висшия полицай. (Повече сведения за Пане Бичев виж в бележките.)

Копривщенската анархо-комунистическа чета е образувана веднага след септемврийския метеж 1923 г. от участници в него, които стават нелегални и се крият в Балкана. Тя е в състав: Васил Икономов, Васил Попов – Героя или Доктора, Нешо Тумангелов и братята му Нягол и Атанас, братята Никола и Рашко Юрукови, Нешо Мандулов, Стоян Тороманов и Антон Ганчев. От тях комунисти са Рашко Юруков, Атанас Тумангелов, Нешо Мандулов и Антон Ганчев, останалите са анархисти. Към края на март – началото на април 1924 г. четата е добре въоръжена и екипирана. Целта ѝ е била продължаване на въоръжената съпротива срещу правителствени военни и полицейски части след неуспешното въстание от 1923 г.

През май 1924 г. тя се разраства и акциите ѝ са значителни. Нападната е гара Костенец, местният стражар е убит, касата е ограбена. След това е

нападната и ограбена кибритената фабрика. В следваща акция е обсадена и атакувана Пазарджишката народна банка, всички налични пари са ограбени. Нападнат е и милиционерски пост на връх Урсолица над Копривщица и целият състав е избит по безпощаден начин. На 10 март 1925 г. по нареждане от центъра е изпратен куриер да донесе две картечници от София.

Копривщенската чета, която се разраства, се разделя на две части. Едната се води от Нешо Тумангелов, а другата – от Йордан Кискинов. Има догадки, че покушението на 14 април 1925 г. срещу цар Борис в Арабаконак е извършено от Копривщенската чета. През месец май 1926 г. Тумангеловата чета се обединява със Самоковската чета и с тази на Кискинов.

Отрядът на Георги Янчев и Тодор Грудев е образуван през април 1924 г. по нареждане на ЦК на БКП, изпратено до нелегалния Бургаски окръжен комитет. Формират се две чети – едната действа в Малкотърновско с водач Тодор Грудев, а другата – в околия Поморие (тогава Анхиало), водена от Георги Янчев. В началото съставът ѝ е 19 души, но след август същата година значително се увеличава, понякога достига до 150 четници. През септември към тях се присъединяват Атанас Премянов, известен като *Главореза,* изпратен от ЦК като негов представител, и брат му Георги, Коста Петров и известният садист Станко Стаматов.

На 11 септември 1924 г. четниците влизат в село Турски Алагюн (сега Богдановo, общ. Средец), задигат оръжието, което намират в общината, и изземват от населението 100 000 лв. контрибуция.

На 17 септември четата напада трудовашката група в местността Падалото. Тук бива убит капитан Багрянов по най-отвратителен и зверски начин. С пронизано рамо, пробита глава, облян в кръв, Багрянов изгубва силите си и пада в безсъзнание. Свестяват го и наново започват безмилостни удари с прикладите. Под страх на разстрел дава се заповед всеки трудовак да удари с по едно дърво своя началник. Изнемощял, облян в кърви, Багрянов изгубва сили и пада в безсъзнание. В това положение Коста Петров и Желязко Янев опитват ножовете си в гърдите на нещастния Багрянов. Тежките охкания и стенания не трогват главорезите. И още не издъхнал, започва се оная страшна и зверска операция, която би отвратила и най-коравото сърце. Ръцете и краката на Багрянова биват отрязани и закачени по дърветата, а червата извадени и разхвърляни по продължение на лагерната ограда. Багрянов се е бил на фронта 3 години и трябваше да бъде убит от ръцете на комунистически разбойници.

На 18 септември четата влиза в село Кърк Харман, където Атанас Премянов отрязва главата на селянина Георги Багрев, и то сред селския площад. От това село четата прибира близо 40 000 лева като контрибуция за революцията. На 25 септември четниците влизат в село Мехмеч Кьой, като взимат

контрибуция от 25 000 лева, а от село Урум Кьой се вземат 18 000 лева. На 27 септември – село Дюлгерлии, тежко раняват кмета и след маса безчестия взимат 42 000 лева контрибуция. На 2 октомври влизат в село Саалъ Кьой, където най-вулгарният разбойник Хасан Хаджиолу отрязва главата на българина Желю Добринов, като взимат и 42 000 лева контрибуция.
През октомври четата влиза в село Черан Кьой, убива невинния свещеник и взима 100 000 лева обезщетение. В село Коджа Бук убиват кмета, един полицай и един войник, които са били случайно в селото. В село Дингизово Атанас Премянов отрязва главата на един селянин и един митнически стражар, защото същите лица са молили четниците да не налагат контрибуция на селото поради това, че е бедно. В края на октомври четата влиза в село Алагюн и взема 61 000 лева обезщетение, а от село Скеф – 40 000 лева.

Четническата дейност преди атентата в църквата „Св. Неделя", извършен през април 1925 г., обхваща повечето военни области, на които е разделена страната според плановете на ЦК на БКП и Военната организация. В Пловдивската военна област действа Борисовградска чета в състав от 13 души, Брациговска чета – 26 души, и Лесичевската чета с 22-ма четници.

Старозагорската чета има само 5 човека начело с войводата Янко Иванов, Хасковската комунистическа чета „Христо Ботев" е в състав от 9 четници, водени от „последния войвода" Митю Ганев. През 1924–1925 г. политическият ѝ ръководител е Добри Терпешев.

Ловчанската чета, наброяваща 15–20 души, е подчинена на Врачанската военна област. Начело са Васил Попов („Героя"), анархо-комунист, войвода на Втора старопланинска чета, и Тинко Симов. Сливенската чета е под нарежданията на Сливенската военна област. В Софийско действа Самоковската чета с войвода Кузо Йосифов, подчинена на Софийската военна област.

Има съобщения, че през февруари 1925 г. чета от 20 души е била разбита край село Шишенци, Видинско. При престрелката е убит водачът ѝ. През същия месец от Сърбия е прехвърлена група от около 15 четници. Тя е съставена от емигранти – земеделци и комунисти, – ръководена е от Никола Христов, бивш полицейски пристав по време на земеделското управление. Четниците са забелязани около село Бърложница, Брезнишко, и са разгромени няколко дни след влизането им в България. Четата е имала пакети с динамит за вдигане във въздуха на жп линии, мостове и др.

И други чети са били прехвърляни от Сърбия. Съставът им е бил попълван от избягали метежници от септемврийските събития, както и от земеделци, напуснали България след 9 юни 1923 г. или също участвали в метежа от септември същата година.

През март 1925 г. в Пазарджишкия окръжен съд се е гледало делото срещу бандата на Велко Иванов от село Стрелча, Панагюрско, действала през

есента на 1924 г. На 27 срещу 28 октомври 1924 г. земеделско-комунистически чети са били прехвърлени в страната. В началото на февруари 1925 г. от Сърбия са били изпратени в България разбойниците емигранти Коста Петров, Жеко Киров и Страти Стефанов, които са били инструктирани да се поставят в разпореждане на Централния комитет на БКП, за да вършат атентати и убийства на видни политически лица в София. При разпита след залавянето им се е установило, че първите двама са били от четата на Георги Янчев и Тодор Грудев.

Коста Петров прави пълни признания пред полицията и описва най-подробно повече от 20 акции, които четата е извършила, преди да напусне България на 17 ноември 1924 г. на път за Гърция. Четниците – 14 комунисти и 7 земеделци, са възнамерявали да се прехвърлят в Ниш, където да се поставят в услуга на емигрантските ръководители. Признанията на Коста Петров са публикувани в пресата по онова време. Те са картинни и напълно откровени:

... Откраднахме два овни... нападнахме къщата... обрахме 60 000 лева... нападнахме го и му взехме 17 000 лева... убихме двама селяни... обрахме общината, взехме всичките пушки и патрони, един телефонен апарат, хляб и цървули... убихме един селянин... нападнахме търговци, взехме им праматарските стоки, хляба и около 12 000 лева... нападнахме селски къщи, ограбихме около 40 000 лева и два коня... взехме от надзирателя 5000 лева, заграбихме пет коня и три чувала брашно... взехме пушките от общината... заграбихме от много места хляб, кашкавал, сирене и други... ограбихме полицейски участък... откраднахме 6 овци... взехме от общината една кола... от селяните събрахме много продукти, 9 овци... скъсахме телеграфните и телефонните жици...

Главатарите на четата: Тодор Грудов, Георги Янчев, Станко Стаматов, самият Коста Петров и братята Премянови, са били безмилостни:

... Атанас Премянов застреля свещеника... Атанас Премянов уби с дърво гайдаджията и му отряза ушите... Георги Янчев уби Г. Б., а Атанас Премянов му отряза едната ръка и единия крак... Тодор Грудов и Георги Янчев убиха кмета... Георги Премянов и Георги Янчев стреляха през прозореца и убиха Г. И., както си вечеряше с децата... Георги Премянов и Станко Стаматов хванаха кмета и го набиха с пушките си... Атанас Премянов наби един от стражарите... Атанас Премянов с револвер в ръка събра из по-богатите селяни пари колкото можеше... Премянов потърси семейството, за да го избие, но всички отсъстваха от къщи, след което той напръска къщата с газ и я запали... Станко Стаматов залови едно момче милиционер и го закла...

В Горноджумайско войводата ренегат Илия Пандурски предвожда чета, действаща срещу ВМРО в услуга на сръбското правителство. Тя е влязла от Сърбия и е убила известен войвода автономист.

Заловено окръжно на Пловдивската военна област от 19 октомври 1924 г. предупреждава: „... нека се помни, че само с четите властта няма да се събори, а с масовото въоръжено въстание, което трябва да подготвим... Сега е период на гражданска, упорита, къртовска работа..."

Паралелно с четническите акции се разгръща терористична дейност. В началото – след Витошката конференция на ЦК на БКП от май 1924 г. – към всяка военна област се създава група от по 10 души терористи със свой началник. Центърът също има терористична група в по-голям мащаб, неин началник е Петър Абаджиев. Раздават се парични награди за успешни убийства.

За терористическата дейност получихме окръжно, в което се съобщаваше, че всеки окръг трябва да има от 3 до 6 души терористи, а областта, т.е. окръгът, в който пребивава щабът, трябва да са 10 души. Тяхната дейност трябваше да се изрази в прочистване нашите среди от провокатори и избиване на по-видните личности в средите на управляющите.

Само за няколко месеца от 1924 г. стават 264 терористични и четнически нападения. По други сведения при четнически нападения и акции и в резултат на терористични действия са убити около 800 кметове и секретар-бирници за периода от септемврийския метеж през 1923 г. до атентата на 16 април 1925 г.

Подробни сведения за професионално запланираната и провеждана подготовка за избухване на революцията в България може да се намерят в брошурите на бившия началник на Обществената безопасност Пане Бичев. През есента на 1924 и пролетта на 1925 г. (преди взривяването на църквата „Св. Неделя") при разкриването на мрежата на комунистическата конспирация – обхващаща цялата страна – държавната агенция по сигурността и правителството са добили ясна представа за мащаба, броя на замесените конспиратори, финансирането им от Москва и снабдяването им с оръжие през границите със Сърбия, Гърция и Турция, но главно по установен канал през Одеса – Черно море – Варна и Бургас.

Вече към края на септември и началото на октомври 1924 г. полицията и Обществената безопасност (ОБ) имат достатъчно данни, сведения и факти, които показват, че в България се готви нов метеж, който за разлика от събитията от предната година, се планира от конспираторите да прерасне в революция, последиците от която вероятно ще бъдат пагубни за държавата и обществото.

Ограниченият състав на разузнавателните органи налага усилена работа и необходимост от проникване в центъра на конспирацията, задача с повишена трудност, тъй като предишни опити за вербуване на трайни сътрудници на полицията са завършвали неуспешно или по-скоро постигнатите успе-

хи са идвали на много висока цена. Завербувани агенти са били разкривани и ликвидирани, а нападения върху полицаи и лица, свързани с ОБ, са били чести и особено ефективни от гледна точка на конспираторите.

Пробив е постигнат през октомври 1924 г., когато Никола Кузинчев, бивш македонски войвода и агент на полицията, успява да се добере до връзка с Иван Минков, член на Военната организация (ВО) при ЦК на БКП. Законспириран като симпатизант на революцията и преминал успешно през мрежата на организацията, Кузинчев става доверено лице на Христо Гюлеметов, ръководител на Южнобългарската област на ВО, и Владо Георгиев, който ръководи ВО в Пловдив.

След случаен арест на Владо Георгиев, който става на 18 ноември в Пловдив, се налага незабавен арест и на Гюлеметов. В завързалата се престрелка с полицията той убива един от двамата агенти и сам пада убит. Същото се случва и при обиска в къщата на Георги Митев, друг конспиратор в Пловдив, който е заловен, след като ранява един от агентите на ДБ. Намерените документи в домовете на Гюлеметов и Митев разкриват цялата организация в Южна България и дават възможност на полицията да се запознае с военни карти, фотографии на обекти, шифри и симпатично мастило, сметки по издръжка на четите. Намират и подробни ведомости за съставите на военни поделения – 7 дружина, 9 дружина, 3 конен полк, 3 артилерийско отделение, списъци на петорки и други организирани групи в Южна България, както и боеви инструкции, материали за доставката на оръжие. Тук са и документи, свързани с финансирането на конспирацията, и подробни сведения за местните групи и особената мрежа от връзки между отделните звена и центъра, както и между самите звена.

Според архивните полицейски материали в книгата на Пане Бичев:

За издръжка на четите са предвидени 67 000 лева на месец, разпределени на Борисовградската чета от 13 души – 13 000 лв., на Брациговската 18 души – 18 000 лв., за Лесичевската чета 22 души – 22 000 лв., Старозагорската чета 5 души – 5000 лв., и Хасковската чета 9 души – 9000 лв.

За организационни цели за Пловдивски окръг за заплати – 18 000 лв., за куриери до центъра – 6000 лв., канцеларски – 1000 лв., за куриери до подрайоните – 5000 лв., за Карловски район – 5000 лв., Борисовградски – 2000 лв., Станимашки (Асеновградски) – 2000 лв., Старозагорски – 15 000 лв., Хасковски – 10 000 лв., Татарпазарджишки – 6000 лв.

Средствата не се набират от България – голямото мнозинство от замесените в конспирацията са селяни с нищожна възможност да отделят каквото и да е за революцията, напротив, те очакват заплащане. Парите пристигат от СССР и се разпределят по области и окръзи от специална комисия към ЦК на БКП.

Показанията на Цола Драгойчева при процеса срещу нея през 1925 г. са красноречиви:

... Аз завеждах и финансовата част. Месечният бюджет беше следният:
Област[ният] щат 4 души по 3 хил[яди] – 12 хил[яди] куриерски, 3 хил[яди] квартирни и 10 хил[яди] непредвидени.
Пловдивски окръг: щаб 3 души по 3 хил[яди] – 9 хил[яди] на всички райони по 2 хил[яди] куриерски, 2 хил[яди] квартирни 1 хил[яда].
За Ст[аро]загорски окръг: щаб 3 души по 3 хил[яди], – 9 за райони 3 хил[яди], 2 хил[яди] куриерски, 2 квартирни 1 хил[яда]. Хасковски окръг: 3 души по 3 хил[яди] – 9 хил[яди], за районни 3 хил[яди] 3 по 2 – 6 куриерски, 2 хил[яди] квартирни 1 хил[яда].
За организационни тройки, каквито във всички окръзи не можаха да организират, по 1000 лв. Ние не изпращаме суми за толкова тройки, колкото райони имат, а те са ги изразходвали съвсем за други цели, защото такива тройки се искаха по инструкция и ние така им ги изпращахме, въпреки че съобщаваха, че това не е лека работа.
Хасково има 4 района по 1 тройка 12 человека 12 000 лв. Ст[ара] Загора [има] 4 [района по] 1 [тройка] 12 [человека] 12[000 лв.].
В Пловдив ги давахме, като знаехме с положителност, че окръжният ще ги изразходва за други цели.
Кръгло 80 000 лв. месечен доход.
Тези суми редовно ни се даваха и когато имаше някоя извънредна работа, искахме допълнително такива. Обикновено окръжните не даваха отчет пред мен, но аз изпращах такъв в София...
За Пловдив обаче ни отпуснаха 20 000 лв., а за Хасково 15 000 лева. Какво обаче е закупено за тези пари, на мен никой не е давал отчет. За декември, февруари, март и април ни изпратиха пари, но за януари не ни изпратиха такива и тогава всички ние изкарахме дни на голяма мизерия. Всичко пари са ни изпратени 355 000 лева.

.....

... Парите в партията оказаха твърде много своето пагубно влияние върху движението, защото и при най-елементарно посягане към какъвто и да било член на партията, за каквато и да било работа, той чакаше възнаграждение. Често пъти дори и партийни членове гледаха на организацията като на сиропиталище. Това създаваше несъмнено един дух на разложение.

Подробни сведения за структурите по места: например за гр. Пловдив: 10 шесторки – 3 петорки – 13 звена със 75 души; Пещера: 1 петорка – 1 шесторка – 2 звена, 11 души, оръжие 50 пушки и 5000 патрона; Батак: 1 шесторка – 1 тройка, 2 звена, 9 души с 5 пушки; Брацигово: 2 петорки – 1 шесторка – 3 звена, 16 души – 10 пушки и т.н. Изброяват се със същите подробности звената в Радилово, Чанакчиево, Жребичко, Козарско, Лъджене, Каменица, Костандово, Ракитово, Перущица, Куртово Конаре, Кара Таир, Кадиево, Брестовица, Татар Пазарджик, Балдево, Черногорово... и още 72

селища, между тях: Сливенски район – общо 25 ядра от 195 души с 30 пушки и 2550 патрона, Хасковски окръг – общо 97 ядра с 525 души, 136 пушки и 6530 патрона...

Изготвени са детайлни прогнози за очакваното състояние на силите на правителството. Предполага се – според разчети на Военната организация, – че властта може да разчита общо на около 100 000 души. В тях се включват 70 000 армия и жандармерия, фашистка милиция около 20 000, полиция 7000 и от разни други организации – 3000.

Мащабът на замислената революция е умопомрачителен: намерените данни и сведения се отнасят само за част от страната. С право ОБ заключава, че конспирацията е много мощна и е проникнала в редица населени места в България: задача, която е невъзможна за постигане в краткото време между разгрома на метежа през септември 1923 г. и разкритията – само година по-късно. Явно структурите са били в процес на изграждане още преди 1923 г., снабдяването с оръжие и доставката на финансови средства от СССР – също.

Смята се, че решителността и ентусиазмът на военното ръководство се дължат на преките му връзки със съветското Главно политическо управление, което ги снабдява с пари и въоръжение. Според историка Стойчо Грънчаров *„големите средства за издръжка и въоръжаване на терористите, включително фаталният взрив, идват от Комунистическия интернационал"*.

Съветското военно разузнаване помага за организиране и провеждане на въоръжена борба, като за това в България са изпратени военният разузнавач Христофор Интович Салнин («Осип»). С него пристига и Иван Винаров. За прякото ръководство на Военната организация на БКП, организирала атентата в „Св. Неделя" през 1925 г., от Съветския съюз в България е изпратен Михаил Малхазович Чхеидзе. Той е военен специалист, випускник на Военната академия на РККА и офицер от „Разведупр" на Червената армия.

По непълни данни от 1922 до януари 1925 г. за нелегалната военна организация на БКП СССР прехвърля през Черно море: 800 винтовки, 500 револвера, 500 ръчни гранати, 150 килограма взрив, а в тайни складове се намират други 1600 винтовки, 200 револвера, 25 картечници, 2000 ръчни гранати и взрива.

В инструкцията по минноподривното дело на Военната организация при ЦК на БКП, съставена от запасния капитан Иван Минков, изрично се съобщава:

> *... Оставете всекаква хуманност и тям подобни дивотии... В гражданската война от противниците ще има успех този, който със своята смелост и дързост на действията си не се справя с обстоятелството, че ще бъдат унищожени повече материални блага от обществените и частни имущества. Ще победи този, който не спазва никакви правила на хуманността и други дивотии, които могат да бъдат измислени.*

В Инструкцията-окръжно, намерена от полицията при обиските в Пловдив, нарежданията на ЦК на БКП са формулирани в 13 точки, в които се дават подробни указания на всички, които ще ръководят местните структури при избухване на революцията.

... 2) Да запази реда в участъка си, като не позволява на никакъв човек да излиза от къщи и ако има такъв, да го обезоръжи и държи при себе си, ако е съмнителен, и да го вземе при себе си като деец, ако са сигурни в него.
... 4) На враговете пред къщите им да се поставят часови или експлозиви и в случай на действие от тяхна страна да се хвърлят във въздуха...
... 7) Заловените врагове се обезоръжават и в момента затварят в някоя стая от заведението и добре да се пазят. Противопоставящите се да се убиват на място...

На 5 декември 1924 г. агентът Кузинчев се сдобива с ново окръжно на ЦК на БКП, с което се

... нарежда на окръжните и околийски началници да представят точни сведения за числеността на бойните ядра и количеството на бойните припаси и оръжие... Оръжието и бойните припаси ще се отбелязват с дроби, като в числител означавате пушките, а със знаменателя патроните. Парабелите и патроните за тях ще означавате по същия начин. Бомбите и взривните вещества ще се означават с първоначалните им букви. Така попълнени сведения да бъдат готови към 15 декември.

Към края на декември за полицията се изяснява, че подготовката върви към своя завършък, след което ще последва сигнал за избухване на революцията – действие, което може да има съдбоносен край за България. Необходими са бързи действия за париране на подготовката за революция и особено належащ е въпросът за удар по ЦК на БКП и Военната организация.

В процеса на трескавата работа по разкриване на седалищата на членовете на ЦК Кузинчев се добира до Никола Желязков и Иван Колев – връзки между ЦК и ВО. След неуспешни опити за задържането им терористите на партията ликвидират агента Кузинчев – явно ВО се е добрала до връзките му с Обществената безопасност.

Но на 17 февруари 1925 г. полицията успява да арестува Никола Желязков, завеждащ връзките между отделните секции при Военния център. На 19 февруари при казармите на I пехотна дружина часовоят Балджиев е убит от Атанас Премянов, който след това по нелегален канал избягва в Сърбия. Скоро след залавянето на Желязков властта арестува Иван Ц. Колев, втората връзка на Военния център, и терориста Асен Христов Павлов. Малко преди това са заловени Петко Напетов и Никола Клисаров – важни участници в конспирацията на равнище ЦК и ВО. Чорапът започва да се разплита.

Посредством Никола Желязков е открита нелегалната квартира на ул. „Русалка" № 3 в София и в същия ден – на 26 март 1925 г., полицията проследява и се опитва да задържи Яко Доросиев и Марко Фридман. Доросиев е член на ЦК на БКП и на ВО, той е главната връзка между ЦК и ВО и стои начело на секцията по четническата и терористичната дейност. В завързалата се престрелка той се самоубива, а Марко Фридман, след като убива подпоручик Ковачев, успява да избяга, макар и ранен в двата крака. Укрива се при Иван Перчемлиев, а оттам при Адела Николова. Последните двама след атентата в църквата „Св. Неделя" ще бъдат осъдени на смърт.

При обиска на „Русалка" № 3 полицията намира взривове, адска машина и много документи, разкриващи революционната структура в Трета революционна област – Видин, Враца, Белоградчик, Плевен и другаде, с пълен и подробен план за началото на бунта и всички задачи, свързани с оперативните задачи на окръзите. Предвижда се в деня на обявяване на въстанието нахлуване на хиляди емигранти, чети и дружини от Сърбия. Намерените документи доказват с пълнота и участие в т.нар. Единен фронт, формиращ се още през 1924 г.

Паралелно с комунистическите структури се образува и друга такава, ръководена от някои от водачите на БЗНС, но със същите цели и задачи, както и комунистическите. Начело са: Петко Д. Петков, Димитър Грънчаров, Николай Петрини, Христо Косовски и др. През 1924 г. ръководствата на тези две тела се обединяват в името на Единния фронт, който издига принципа на селско-работническа диктатура.

През ноември 1924 г. двата революционни комитета на Единния фронт започват съвместна дейност, като Иван Манев влиза като комунист в комитета на левите земеделци, а земеделецът Петрини – в комитета на комунистите. След известни разногласия за сливането на двата комитета в края на декември 1924 г. зад граница има вече общ революционен комитет, а в края на януари 1925 г. в София се конституира общ единофронтовски комитет в състав: Димитър Грънчаров, Николай Петрини, Иван Недялков, Христо Косовски – земеделци, и Коста Янков, Станке Димитров и Иван Минков – комунисти.

Общият единофронтовски комитет решава да се обяви въстание през април или началото на май, за което се известява Коминтернът. Следва нареждане № 2960 от 12 март 1925 г., в което Изпълкомът на Коминтерна изпраща строго поверително писмо до Балканския център с постановление на Балканската комунистическа федерация. В същото се дават подробни указания за провеждането на въстанието – оръжието се раздава в нощта на 15 срещу 16 април, а денят и часът ще се съобщят допълнително.

Междувременно набезите на комунистическо-разбойническите чети продължават, както и отделните терористични акции. Към Централния комитет на БКП е създадена Специална наказателна група, включваща Станке

Димитров – Марек, о.з. капитан Иван Минков и Вълко Червенков, със задача извършване на убийства на хора на възлови длъжности в армията, полицията и висши държавни служители. Военната организация на БКП, ръководена от о.з. майор Коста Янков и Иван Минков, сформира малки терористични групи („шесторки").

В Пловдив е нападнат и ранен о.з. подполковник Щерю Ликоманов, началник на Бюрото за обществена безопасност, в същата престрелка е убит Върбанов, секретар на Пловдивската община. В Бургас е ранен заместник-началникът на обществената безопасност. На гара Костенец пада убит, може би безпричинно, капитан Беров. Прави се опит за голям атентат във Враца, който за щастие е осуетен от полицията.

На 17 декември в София пада убит прокурорът Йоаким Димчев. Станке Димитров – Марек съобщава в Москва:

Убийството на прокурора Димчев трябваше да стане като първи акт на централната терористическа група, налагаше се да се удари неголямо политическо лице, за да се сондира почвата, да се види как ще се отговори и съобразно с това да се решава за бъдеще.

Терористичната група на Петър Абаджиев подготвя покушението над професор Никола Милев, което е извършено на 13 февруари 1925 г. в София. Решението е на наказателната тройка към ВО, а извършителят е кукушанинът Милан Манолев. Професорът е виден български историк, публицист, държавен деец, дипломат и участник в македонското революционно движение. Той е директор на вестник „Слово", председател на Дружеството на столичните журналисти, първомайстор на масонската ложа „Зора" и народен представител. Милев е един от основните идеологически противници на Коминтерна и на неговите привърженици в македонското движение.

Известният анархо-комунист Георги Шейтанов се хвали, че той и съмишленикът му Желю Грозев са истинските убийци. Запазен е разговор между Георги Шейтанов и Иван Шейтанов, брат на Георги, за убийството на Никола Милев:

Никола Милев беше професор, вдъхновител на върховистите, културен, сказчик и зъл, студен, жесток човекомразец. Той беше истинският създател на фашисткия Закон за защита на държавата.

... Стана вече нетърпимо... Нека най-сетне и те да разберат нещо от своя терор... Решихме, че Никола Милев е в дъното на този терор и той трябва да бъде премахнат. Такова е становището и на Единния фронт, но аз и Желю също мислим така... Един ден Милев държа в Софийския университет поредната си сказка, в която каза, че разбойници като нас „трябва да се избиват като кучета"... Е, добре, скоро след това го пресрещнахме на улицата – недалеч от университета. Аз го заговорих... „Г-н професоре, бяхме на вашата ска-

зка..." Двамата стражари, които го охраняваха, ни гледат, но виждат: ние – елегантни, внимателни, учтиво говорим с господин професора... „Говорихте, че левичарите трябва да се избиват...", той се подсети, взе да поглежда към охраната, а те се поприближиха, но аз избързах, „сега ще ви покажем как става това..." и докато се доизрека, Желю вече изгърмя, аз – по стражарите и... така... „Беше мръсник" – ми каза Георги.

Георги Шейтанов, участник в много набези, грабежи и убийства, самостоятелно и като четник, е бил заловен на 26 май 1925 г. с няколко съмишленици край Нова Загора, откъдето са закарани в околностите на гара Белово и там са екзекутирани. Съществува и друга версия, че Шейтанов не е убит от полицията край гара Белово, а е отведен в околностите на Горна Джумая (дн. Благоевград), където е съден и разстрелян от хора на ВМРО-Иван Михайлов заради участието му в убийството на професор Милев.

Полицейските разкрития на 26 март 1925 г. принуждават конспираторите да бързат. Засиленият натиск заплашва физическото оцеляване на лидерите на организацията и допълнително изнервя ръководителите на ВО. На 10 март е приета промяна в Закона за защита на държавата, която увеличава правомощията на властите – смъртна присъда се полага не само за дейците на нелегалната БКП, но и за тези, които им помагат и ги укриват.

Същевременно полицията продължава успешно действията си за неутрализиране на нелегалната структура на БКП. На 11 февруари 1925 г. е убит Вълчо Иванов, влиятелен функционер на софийската организация на БКП. Четири дни след убийството на професор Милев, на 17 февруари, е убит депутатът Тодор Страшимиров, комунист и брат на писателя Антон Страшимиров. Убиецът успява да избяга и остава неразкрит. На 6 март пада убит друг негов съпартиец, депутатът Хараламби Стоянов. Смята се, че и двете убийства са отмъщение за акцията срещу професор Милев и наказание за подбудителите ѝ.

Още през декември 1924 г. група дейци на Военната организация вербуват Петър Задгорски, клисар на църквата „Света Неделя". Димитър Хаджидимитров и Димитър Златарев, ръководител на секцията по въоръжението във ВО, предлагат да се убие директорът на полицията Владимир Начев и по време на опелото му да се извърши мащабен атентат. По този начин те се надяват да ликвидират голям брой ключови фигури в полицейската и военната йерархия и да намалят натиска, оказван върху БКП от властите.

Друга набелязана жертва е висшият полицай Пане Бичев, който има решителна роля при разгромяването на комунистическата конспирация. Оказва се, че всеки опит за покушение срещу Начев или Бичев ще бъде твърде рисков – и двамата са също опитни в конспиративното дело, а и с много добра охрана, – затова ВО решава да избере други мишени.

Властта е предупредена, че всеки момент може да се даде сигнал за начало на революцията, заловени са нареждания и заповеди на Коминтерна от Москва, които сочат решителния ден към средата на април. От германското разузнаване също се получават сведения, че се подготвя революция, както и намеренията за голям атентат. Пълномощният министър Методи Попов е предупредил правителството в София.

Армията и полицията са били в процес на подготовка. Правителството на Ал. Цанков отхвърля предложения за обявяване на военно положение или да се вземат заложници. Мобилизирани са били обаче 20 000 души от запаса на армията. Въпреки че полицията – вероятно също и правителството – е подготвена и готова да даде отпор, съвсем не е ясно откъде ще дойде сигналът, кой ще бъде денят и какво точно ще се случи.

На 14 април по обед в София се разнася новината, че е извършено покушение срещу цар Борис III в прохода Арабаконак. Има жертви, но царят остава невредим. Какво е означава станалото, това ли е очакваният сигнал за начало на революцията?

В 10.30 часа сутринта на 14 април група анархо-комунисти, членове на Копривщенската чета, атакуват автомобила, с който царят се движи на път към София. В леката кола освен него пътуват ентомологът професор Делчо Илчев, ротмистър Стаматов и ловецът Петър Котев. Нападателите са Васил Икономов, Васил Попов – Героя/Доктора, Нешо Тумангелов, Нешо Мандулов и Антон Ганчев. Последните трима са комунисти.

Четниците, които се намират в засада, забелязват три коли, последната от които е пътнически автобус. Те решават да пропуснат първата кола и да атакуват втората. След като първата преминава, Антон Ганчев се появява изненадващо зад завоя. Шофьорът, Лазар Цуцулов, го забелязва и прави опит да спре. Царят, Илчев и ротмистър Стаматов започват да стрелят. Залегналият Ганчев и притичалите Икономов, Тумангелов, Мандулов и Васил Попов – Героя откриват масирана стрелба, а Икономов хвърля две бомби, едната от които избухва близо до телеграфния стълб и успява да повреди и обърне царския автомобил. От колата изпада ловецът Петър Котев, който е убит от изстрелите на четниците. По същото време загива ентомологът Илчев, който е прострелян или е убит от взрива на бомбите.

Ротмистърът Стаматов успял да залегне в канавката и продължил да стреля срещу нападателите, давайки възможност на царя да се спаси и да излезе извън обсега на куршумите. Сам срещу четиримата нападатели, Стаматов поддържал огъня, докато царят успял да спре идващия автобус, и след това потърсил прикритие. Царят върнал автобуса обратно в Орхание (сега Ботевград) и начело на взвод войници от местната казарма и полиция пристигнал обратно на мястото на нападението. Там заварва Стаматов и Цуцулов.

Икономов, Тумангѐлов, Попов, Ганчев и Мандулов са се оттеглили в гората, но са имали време и възможност да претърсят автомобила и да вземат пушките на ловеца и ентомолога, както и бинокъла, раницата и ловната пушка на царя.

Царят и Стаматов се спасяват, но загиват пътуващите с тях ентомолог Делчо Илчев и ловджията Петър Котев. Впоследствие се оказва, че Илчев е бил във връзка с комунистите и вероятно им е вършил услуги, между които – може би – уведомяване за маршрута на царската група и времето на преминаването през Арабаконак.

Има две версии за подготовката на атентата. Според едната отвличането на царя е планирано предварително с цел да бъде разменен срещу множеството политически затворници. Или да бъде убит – може би като сигнал за избухване на революцията. Според другата, след като четниците са нападнали пътниците в автомобила, едва тогава са забелязали кой се вози в него. Това означава, че атентатът не е бил предварително подготвен, а е в резултат на случайна среща на четниците с царския автомобил.

Изглежда, че убийството на генерал Коста Георгиев, което се извършва близо до църквата „Св. Седмочисленици" в София на същия ден (вечерта) – на 14 април, – когато е станало покушението в Арабаконак, е минало някак си незабелязано. Пресата, обществото и гражданството се интересуват главно от нападението срещу царя и се радват на щастливото му избавление.

На 15 април към 11 часа е отслужен тържествен молебен, на който присъстват всички министри начело с министър-председателя Александър Цанков, редица народни представители и граждани. Всички дружно заклеймяват извършителите, наричат ги предатели и цареубийци. Може би някои от тях и да не са толкова разтревожени. За станалото официалната преса и управляващите обвиняват комунистите и земеделците.

След поемането на курса към революция – препоръчана от Коминтерна в Москва и решена на Витошката конференция на БКП през май 1924 г., зачестяват набезите на комунистическо-разбойническите чети, убийствата на видни държавни и партийни функционери за сплашване и създаване на атмосфера на терор и несигурност в държавата. Търси се обаче показен и решителен удар върху властта.

През есента на 1924 г. ръководството на Военната организация решава да взриви „Юнион клуб", където се събират министри и членове на Военната лига, подпомогнала Цанков при преврата, но и чужди дипломати и журналисти. Военната организация има доверен човек от персонала на клуба, но проектът пропада заради възможните последици, засягащи евентуалните жертви сред чуждите дипломати. Освен това сътрудникът на терористите е уволнен. Появява се идеята за взривяване на Народното събрание по време на заседание на парламентарната група на правителственото мнозинство. И тази идея е отхвърлена поради логистични съображения.

Точно срещу настъпващата 1925 година е замислен атентат, който да вдигне във въздуха Военния клуб. Това трябва да стане, докато държавният глава цар Борис III по тогавашния обичай поздравява столичани с Новата година.

Атентатът – пише Ал. Цанков – *биде осуетен, защото адската машина бе открита случайно.*

Левите земеделци-единофронтовци, постигнали споразумение за съвместни действия с комунистите, също работят по въпроса. Димитър Грънчаров внася предложение да се взриви катедралата „Свети Александър Невски", като се избере моментът на нейното освещаване. Този план също е осуетен, но поради предателство – един от предполагаемите участници го издава на полицията. Изглежда, че целта на терористите е не само да извършат показен атентат, но и да убият колкото се може повече хора, като изберат момент, когато цялото държавно ръководство или поне голяма част от министри, висши военни и полицаи са събрани на едно място. Търси се не само ефект, но се разчита и на последиците от подобен терористичен акт, който може с един удар да обезглави управляващите и да улесни началото на революцията.

Петър Задгорски е клисар в храма „Св. Крал" (църквата „Света Неделя") от 30 ноември 1921 г. През декември 1924 г. той предлага на сътрудника на Военната организация Димитър Хаджидимитров – Митрето, на тавана на църквата да се складират оръжия и боеприпаси. Тя е и подходящ обект за извършване на атентат, тъй като служи като софийска катедрала и се използва при тържествени случаи, когато може да се очаква събиране на важни и известни хора.

В Изпълнителното бюро на ЦК на БКП са трима души: Коста Янков, Иван Манев и Станке Димитров – Марек. Те одобряват идеята и нареждат да се складира голямо количество взрив в очакване на подходящ случай.

Постепенно и на малки пакети взривът е доставен. Към средата на март 1924 г. работата е почти приключена, остават логистични подробности и координиране на действията. Петър Абаджиев, помощникът му Асен Павлов и членовете на щаба на Военната организация Иван Минков и Димитър Златарев се срещат, за да уговорят техническите подробности. Минков е бивш сапьор и е вещ по минноподривно дело.

Приготовленията за „голямата работа" – както дискретно е била наричана акцията между конспираторите – са завършени, сега е необходимо да се вземат политическите решения. Те са три: решение/съгласие/одобряване на атентата от ЦК на БКП след доклад на Военната организация, че всичко важно е приключено и препоръките са да се действа. Това решение трябва да бъде координирано с Виена – където е Задграничното представителство

на партията (Васил Коларов, Георги Димитров и току-що пристигналият Станке Димитров – Марек) – и с ръководството на Коминтерна в Москва. Коминтернът е финансирал предприятието, както и доставката на необходимия взрив и оръжие.

Втората задача е да се определи жертвата/мишената/примамката, която да привлече необходимите за целта важни лица в църквата. И накрая – определянето на точния ден и час за извършване на акцията.

Атентатът в църквата „Света Неделя" не е случайно хрумване на група терористи, нито е импровизация, извършена за няколко дни. Това е добре замислена акция, планирана поне пет месеца преди извършването ѝ, обсъждана и решена на заседания на ЦК на БКП и на Военната организация и изпипана до най-малките подробности. Факт е, че обсъжданията, решенията и подготовката на атентата остават в пълна тайна до самия час на запалването на фитила в църквата, въпреки че повече от няколко дузини терористи са били в течение на акцията.

Когато взривът избухва, покривът на църквата се срива и загиват или са ранени повече от 700 души. Правителството, държавата и обществото са напълно изненадани, макар че предупреждения за „нещо голямо и жестоко" витаят във въздуха, а в полицията и Обществената безопасност има предостатъчен брой сведения за предстояща революция, предвидена да избухне по същото време, когато става атентатът. Но атентатът има своя богата предистория.

В ЦК на БКП има проблем: от 11-те негови членове, избрани на Витошката конференция през май 1924 г., налице са само четирима: Иван Манев, Коста Янков, Тодор Павлов и Петър Искров, шефът на Комсомола. Трима са във Виена: Васил Коларов, Георги Димитров и Станке Димитров – Марек; Христо Кабакчиев е в затвора, Тодор Петров е починал, Димо Хаджидимов е убит, а Яко Доросиев се самоубива при престрелка с полицията.

С писмо от Виена Марек известява ЦК, че той и Георги Димитров са „за".[A] За Васил Коларов се твърди, че е бил „против", но това не е много сигурно, понеже липсва ясно изразен категоричен отказ от негова страна.

[A] Георги Димитров по-късно отрича даденото си съгласие и въпросът почти приключва, когато Петър Искров на съвещанието в Москва през август 1925 г. потвърждава становището на Георги Димитров, изразено в писмото от Марек. „Почти", понеже в партийната литература след отстраняването на Петър Искров от ръководството на БКП се подкрепя твърдението, че Георги Димитров не е бил съгласен с атентата. Петър Искров освен свалянето му от ръководни длъжности е и убит в СССР през 1938 г. по време на чистките.

От четиримата останали членове на ЦК на БКП Иван Манев и Петър Искров са „против", Коста Янков (Военната организация) е „за", а Тодор Павлов се колебае, първо е „против", после е „за", а след смъртта на Яко Доросиев Иван Манев променя мнението си и също е „за". При създалото се положение становището на БКП е „за" атентата. Въпреки взетото решение има изразена неувереност и липсва единодушно съгласие, поне в началото на разискванията. Това води до по-нататъшно разцепление в партийната върхушка и монолитността на партията не се консолидира чак до 1931–1932 г. В края на краищата революция не избухва, партията дава скъпи жертви след атентата и – най-неприятно – Коминтернът ѝ търси сметка за неуспеха.

Но зарът е хвърлен – решението да се взриви църквата е взето. Денят е определен – Велики четвъртък, 16 април. Това е впрочем денят, който е предварително определен като начало на революцията с решение на Коминтерна. Този ден се знае от правителството и от полицията, оповестен е във вестниците, за него е известно и в чужбина. По-долу ще се спрем по-подробно на този въпрос.

Набързо трябва да се намери мишената – това трябва да е достатъчно важна и значителна обществена личност, която на опелото трябва да събере колкото се може повече големци, за да може акцията да завърши с успех. При това в седмицата преди атентата в партията се забелязва суматоха и немалко объркване.

Вземането на окончателно решение „за" или „против" се оказва трудно, полицейските мерки се засилват, включващи нови арести и убийства. Коминтернът в Москва е решил, че линията, поддържаща наличие на революционна обстановка, е сменена (тези известия идват много късно в София). В ръководството на БКП – по-скоро в онова, което е останало от него след вече дадените скъпи жертви – съществува отчаяние от допуснатите загуби. Създала се е известна нервност, изразяваща се в непоколебима решителност да се извърши атентатът дори при минимални шансове за успех на предвидената революция. Сега вече се мисли и за акт на отмъщение и повдигане духа на партийните членове в страната. За това свидетелстват не само постъпките на участниците, но и публичните им изказвания преди и след атентата.

Кой ще бъде убит, за да се съберат на опелото му политиците? Набелязаната жертва може би е била царят, за което уликите са в покушението срещу него на 14 април. Това се отрича от отговорните фактори в партията, но версията съвсем не изглежда невероятна, тъй като партийните становища се обуславят от съображения, които само понякога съвпадат с истината.

Преди повече от месец набелязаните жертви са началникът на полицията Владимир Начев или Пане Бичев от Обществената безопасност. Тези възможности са отпаднали. Сега – в бързината да се действа колкото се може

по-скоро (защо?) – изборът пада върху о.з. генерал Константин Георгиев, опълченец, народен представител, член на Военния съюз и председател на Софийската организация на управляващата коалиция Демократически сговор.

За убийци са определени двама: Атанас Тодовичин и Живко Динов. Те трябва да убият генерала най-късно до Велики вторник, 14 април. В случай на липса на възможност или неуспех следващата набелязана жертва е професор Кулев. Но съзаклятниците успяват от първия път: генералът е застрелян към 20 часа вечерта на 14 април пред църквата „Св. Седмочисленици". Опелото е обявено за 16 април в 15 часа следобед.

На уречения ден и час църквата „Св. Неделя" е препълнена с народ.[А]

Много хора остават отвън, кордон от войници е разположен около църквата. Опелото започва малко след 15 часа следобед. По предварителна уговорка клисарят Задгорски се изкачва на тавана на църквата и почуква, за да даде сигнал, че всичко е готово. Никола Петров (Васко) е на тавана от сутринта. Той запалва фитилите и слиза от тавана. Двамата със Задгорски напускат църквата. Взривът избухва и срутва купола в претъпканата катедрала. Експлозията е толкова мощна, че гражданите, останали извън църквата, и войниците са повалени от взривната вълна. По думите на очевидец:

Гъсти кълба бял прах засипа наоколо целия площад... всичко наоколо бягаше, без да знае накъде.

Убитите са много, част от тях остават затрупани под развалините. Техният брой все още не е уточнен, споменават се 134–150–175–200–240–280, вероятната цифра е над 200, включително починалите от раните си след атентата. Ранените са около 500. Загиват 12 генерали, сред тях генерал Стефан Нерезов и генерал-майор Иван Попов, четник от четата на Филип Тотю и участник в четири войни, 15 полковници, 7 подполковници, 3-ма майори, 9-ма капитани, столичният кмет Паскалев, окръжният управител Неделчев, градоначалникът Кисов, депутатите Калушев, Рачев, Христо Цанков и множество граждани, включително деца. На опелото в храма е имало ученички от девическата гимназия, съобщава се за 30 убити от тях.

При взрива загиват повече български генерали и офицери, отколкото във всички войни в нашата нова история. Повечето от тях са ветерани, кавалери на ордена „За храброст", герои от Сръбско-българската, Балканската, Междусъюзническата и Европейската война.

[А] До освещаването на храм-паметника „Св. Александър Невски" – 24 август 1924 г. – църквата „Света Неделя" е била софийска катедрала. Построена през 1863 г. на мястото на стар параклис, в който бил погребан сръбският крал Стефан Урош II Милутин, тя е наричана още „Свети Крал".

Между ранените са министър-председателят Цанков, министърът на вътрешните работи генерал Русев, военният министър генерал Вълков, министърът на външните работи Христо Калфов, подпредседателят на Народното събрание Борис Вазов, 19 генерали, между които генералите Александър Протогеров, Васил Кутинчев, Иван Фичев, Иван Шкойнов, Иван Дипчев, син на Райна Княгиня[A], Александър Давидов, генерал-майор, единствен действащ генерал от загиналите, 83 офицери, председателят на парламентарната група на мнозинството Андрей Ляпчев, митрополит Стефан, който е трябвало да извърши опелото, Атанас Буров, Тодор Кожухаров, професор Фаденхехт и много други.

Премиерът и министрите се събират на съвещание – повечето от тях са с превръзки. Обявява се военно положение в цялата страна, което остава в сила до 24 октомври. Мобилизирани са 20 000 души от запаса на армията. Съвсем не е известно дали атентатът не е сигнал за революция, или няма да бъде последван от други терористични актове и покушения. На 23 април Народното събрание гласува ново изменение на ЗЗД, което предвижда по-строги наказания. Атентаторите се разбягват и изчезват.

Но не задълго. Клисарят Петър Задгорски е изоставен от колегите си и на другия ден се предава в полицията. Петър Абаджиев, Живко Динов и Никола Петров (Васко) го търсят (вероятно за да го ликвидират), но безуспешно, той вече прави пълни признания в Обществената безопасност. С изключение на клисаря, никой от преките участници в атентата не е заловен. Васко и Абаджиев успяват да се укрият и да напуснат страната. По-късно към тях се присъединява и Асен Павлов. Трите се събират като политемигранти в Москва. На 23–24 април е заловен Тодор Павлов. Той се представя под друго име, но началникът на Обществена безопасност, полицейският инспектор Пане Бичев го разпознава. Осъден е на 12 години затвор, но впоследствие през 1929 г. е амнистиран и освободен. На 2 юни е задържан Петър Искров, но не е разпознат и под чуждо име е освободен три дни по-късно.

Коста Янков се укрива и праща декларация до вестниците от името на ЦК на БКП, но на 21 април е открит от полицията и при престрелката е убит. Иван Минков, който търси убежище при свой приятел и колега, запас-

[A] Синът на Райна Княгиня, генерал Иван Дипчев, става началник на канцелария на Военното министерство и се пенсионира през 1936 г. След 9 септември 1944 г. къщата на Райна Княгиня, която тя строи като вдовица, е отчуждена. Генерал Дипчев прекарва няколко години по концлагери и затвори. През 1954 г. е изправен пред съд в Троян за извършени престъпления отпреди 30 години. Съдят го заради участие в преследването на разбойническата чета на Васил Героя и Дочо Узунов, обявени от комунистите за „герои". Осъден е на смърт. По-късно присъдата е заменена с доживотен затвор. Умира в концлагера край Ловеч. Според историка Симеон Геров в сайта БЛИЦ, 30 юни 2010 г.: *„И четиримата синове на Райна Княгиня са изпратени в лагери след 9 септември."*

ния офицер Георги Коев, загива по същия начин. Коев е арестуван, а в друга квартира е задържан Марко Фридман. Арестувани са също укривателите Даскалов, Камбуров, Иван Перчемлиев, Адела Николова и Евгени Леже. Димитър Грънчаров е обкръжен от полицията на 28 април и се самоубива при престрелката. Николай Петрини и Христо Косовски са убити от полицията. Подробните показания на арестуваните и откритите материални доказателства позволяват бърза подготовка на съдебния процес.

На 1 май 1925 г. започва процесът по Наказателно дело № 399/1925 г., известен като *„процесът по атентата в катедралата „Света Неделя"*. Делото се гледа от Софийския военен полеви съд (в страната е обявено положение на война) и продължава до 11 май. Главните подсъдими са 10 души, от които петима присъстват на процеса: Марко Фридман, Петър Задгорски, Димитър Даскалов, Благой Камбуров и Георги Коев. Другите петима: Стефан Димитров Тодоров (Станке Димитров – Марек), Димитър Грънчаров, Николай Петрини, Христо Косовски и Петър Абаджиев, се съдят задочно.

Заседанията на съда са открити, има много представители на печата. Разпитани са повече от 40 свидетели. Съдебният експерт, професорът по химия в Софийския университет Захари Караогланов, установява, че за атентата са използвани около 50 кг взрив. Само Петър Абаджиев и Петър Задгорски са обвинени за извършване на атентата, останалите са подсъдими за участие в терористична организация или за укривателство. Марко Фридман признава, че организацията получава финанси *„през Виена"* от Съветския съюз, но прехвърля отговорността за атентата върху Коста Янков и Иван Минков, които според него са действали без съгласието на ръководството на БКП.

На 11 май председателят на съда, подполковник Икономов, произнася присъдите. Марко Фридман, Петър Задгорски и Георги Коев са осъдени на смърт *„чрез обесване на публично място"*. Димитър Даскалов и Благой Камбуров като укриватели са осъдени съответно на 6 и 3 години строг тъмничен затвор. Подсъдимите Станке Димитров, Петър Абаджиев, Димитър Грънчаров, Николай Петрини и Христо Косовски получават задочно смъртни присъди. Последните трима са вече убити.

След една седмица Военно-касационният съд потвърждава присъдите. Те са потвърдени и от цар Борис III. Изпълнени са на 27 май в района на т.нар. стари еврейски гробища, по-късно гара Сердика, в присъствието на многолюдно гражданство.

Води се и второ дело срещу извършителите и помагачите в атентата. То е получило – неизвестно защо – минимално внимание от изследователите, въпреки че е важно и интересно, понеже има замесена международна интрига.

Делото на укривателите започва на 18 май 1925 г. По него са обвинени и осъдени земеделецът Иван Перчемлиев, бивш кмет на районно кметство

в София, Адела Николова, Евгени Леже, съпругата му Мария-Луиза Леже и синът на Адела Николова, Жорж Мале.

Иван Перчемлиев работи в белгийското дружество *„Компани женерал дьо табак"* и оттам завързва връзки с френски семейства, живеещи в София. Има интимна връзка с Адела Николова, която е французойка, чийто втори съпруг (починал) е българин. Перчемлиев, който действа като земеделец-единофронтовец и е в тесни връзки с конспираторите по атентата в църквата „Св. Неделя", използва квартирите на чужденците за тайни убежища за срещи, приютяване и укриване на конспираторите.

В дома на Адела Николова често намират подслон нелегалните Димитър Грънчаров и Николай Петрини, съмишленици на приятеля ѝ Перчемлиев. На 16 април вечерта след атентата полицията нахлува в къщата на Адела Николова, където се укрива раненият Марко Фридман заедно с левите земеделци Николай Петрини и Христо Косовски. Те са арестувани, но само Фридман оживява, за да бъде обесен по-късно. Петрини и Косовски са убити в полицията.

Перчемлиев е също този, който намира квартира за Коста Янков и Иван Минков в дома на семейство Леже. Евгени Леже е френски банков чиновник от *„Компани женерал"*. След атентата Коста Янков напуска къщата на Леже и се укрива при запасния полковник Христо Коджейков. На 21 април е открит от полицията.

Процесът срещу укривателите приключва с три смъртни присъди: за Иван Перчемлиев, Адела Николова и Евгени Леже. Мария-Луиза Леже получава доживотна присъда, а Жорж Мале е осъден на година и половина затвор.

Иван Перчемлиев е обесен на 11 юни 1925 г., а присъдата на Евгени Леже не е изпълнена благодарение на застъпничеството на френския пратеник Жорж Пико. Пратеникът е приятел на България и се ползва с добра репутация. Използвайки благоволението на цар Борис и с намесата и на други чуждестранни пратеници в София, Пико успява да убеди царя, който заменя смъртната присъда със строг тъмничен затвор. Цар Борис може да е бил повлиян и от молбата за помилване, подадена от майката на Евгени Леже.

Покрай Леже е помилвана и Адела Николова, която остава в затвора почти седем години. Евгени Леже е помилван и в крайна сметка след няколко години затвор е пуснат на свобода и е екстрадиран във Франция.

По други процеси са съдени укривателите на Димитър Грънчаров. Лазар Станев е осъден на смърт, но присъдата не е изпълнена, той лежи в затвора, но излиза и умира от туберкулоза през 1938 г. Стефана Попова и Невена Елмазова получават доживотни присъди, които впоследствие са намалени респективно на 12 и 15 години затвор.

Разходите по организиране, поддържане и подготовка на комунистическата революция в България са поети изцяло от Коминтерна в Москва,

което означава, че се финансират от бюджета на правителството на СССР. Коминтернът поддържа и органите на БКП в чужбина: във Виена и Берлин те служат като централи на самия Комунистически интернационал. Финансирането, или по скоро съветската инвестиция в България, е започнало почти веднага след приемането на БКП като съосновател на Коминтерна през 1919 г. и продължава до нахлуването на съветската армия в България през септември 1944 г. Едва тогава инвестицията се валоризира и започва да става доходоносна.

Революционерите не работят само по идейни причини. Те са добре платени. За всеки внесен пакет взрив на клисаря Задгорски се дават 1000 лева. Той получава общо 11 000 лева. Освен това му е обещано, че с кола ще го измъкнат зад граница и ще го пратят в Съветския съюз, където го чака висок пост. В същото време Абаджиев заплашва Задгорски, че ако не сътрудничи или ги предаде, го чака смърт. Убитият от комунистите Никола Кузинчев, агент на Обществената безопасност, е получавал пари от партията при всяка възможност. Когато е било необходимо да сътрудничи при внасянето на оръжие от СССР през Черно море в България, му се заплащат 1000 лева за всяка доставена от него пушка. Всички разноски по оборудване и поддържане на разбойническо-комунистическите чети от 1922 до 1928 г. се поемат от Коминтерна, както и издръжката на нелегалните ядки, петорки, шесторки, техните околийски и окръжни ръководства и разноските на ЦК на БКП, ВО при ЦК и личната издръжка на членовете и сътрудниците им.

Както по-късно признава конспираторът Марко Фридман, всеки от партийните сътрудници получава заплата – ергените по 3000 лева, а женените – според членовете на семейството. Само за месец през ръцете на Фридман минават около 400 000 лева, които той изразходва по указания на Коста Янков. Самият Фридман взима 5000 лева месечно. Според репортера на тогавашния вестник „Свободна реч" след залавянето ѝ през 1925 г. Цола Драгойчева признава, че

и за най-елементарната услуга, на какъвто и да било член на партията, за каквато и да било работа се чакало възнаграждение.

Парите за Военната организация идват от Съветския съюз през Виена, където е Задграничното представителство на БКП. Петър Абаджиев – главният организатор на атентата в „Св. Неделя", е приносителят на коминтерновските пари от Москва за подготовката на атентата. Специално за подготовката на революция в България Изпълнителният комитет на Комунистическия интернационал (ИККИ) в Москва на 19 февруари 1924 г. приема резолюция за парите, които трябва да бъдат заделени за *„разходи по българския въпрос"*. Решава се да се отпуснат по 8600 долара месечно на Военната организация

на БКП. Парите се изпращат, за да се поддържа революционна обстановка в България.

Да припомним отново, че Военна организация към ЦК на БКП се създава още след транспортната стачка от 1919–1920 г., когато партията е намерила за целесъобразно да започне въоръжаването на партийните членове, за да бъдат готови за избухването на очакваната комунистическа революция. Витошката конференция на БКП, състояла се на 5–7 май 1924 г., решава да реорганизира ВО, да я постави на високо ниво. За ръководител на ВО към ЦК на БКП е определен о.з. майор Коста Янков, редактор на в-к „Народна армия". В нея влизат о.з. капитан Иван Минков, брат на писателя Светослав Минков, и о.з. капитан Марко Фридман.

Трудно е да се открие общата сума на изпращаните пари за организирането на атентата в „Св. Неделя", както и за подготовка на революция и издръжка на партийните членове в България. Ако действително са били отпускани по 8600 долара месечно, общата сума от март 1924 г. до април 1925 г. възлиза на 111 800 долара.

Всяка уважаваща себе си – и своите акционери – стабилна международна инвестиционна компания ще следи плътно и отблизо потока на своите инвестиции и вероятностите за осребряването им – в близкото или по-далечно бъдеще. Неуспехът на българските комунисти озадачава Коминтерна, особено като се има предвид, че заповедите, излизащи от Москва, са били променени преди атентата от 16 април 1925 г. Разходите трябва да продължават до момента на възвръщаемостта им, а това става чак след около 20 години.

Развитието в Коминтерна следва стриктно динамиката на съветския политически живот. Създаването на Коминтерна в 1919 г. и революционната истерия, прокламирана, програмирана и финансирана до годините на Втората световна война, а и след това, са до голяма степен функция на отношенията в руската, после съветската комунистическа партия и особено – съотношенията на силите между вече образувалите се клики и лагери в ръководството на ВКП (б).

Ленин почива на 21 януари 1924 г. СССР има нови ръководители: това е триумвиратът Каменев – Сталин – Зиновиев и присъединеният механично към тях Лев Троцки. Влиянието на Ленин до голяма степен е доминирало в партията във всичките ѝ аспекти: политически, стопански и идеологически. Военните въпроси са били оставени на разпореждане на Троцки, който освен член на вътрешния влиятелен кръг в ръководството на партията формално е и военен комисар.

Но гражданската война е приключила, потушено е и Кронщадското въстание от 1921 г., нападнатата от отрядите на Тухачевски Полша успява да отбие болшевишката опасност и Русия (СССР) е малко или много умиротворена и има възможност да се отдаде на мирно изграждане на социа-

лизма. Понеже Русия е изнемощяла от войните: Европейската, гражданската, Руско-полската, потушаването на бунтове – Кронщадт – и други вътрешни сътресения, главно селски, и не може буквално да се изхрани: след 1921 г. редица европейски страни и САЩ, включително България, помагат и изпращат жито и храни за населението на огромната бивша империя, която до революцията е била житницата на Европа, Ленин слага край на периода на т.нар. Военен комунизъм и обявява временно примирие с капитализма, като обявява Нова икономическа политика (НЕП) през 1921 г. Дава се възможност за частна инициатива и производство и наистина в много кратко време страната се съвзема и до 1923–1924 г. положението в Русия е променено.

Сърдечните и мозъчните кризи, които Ленин претърпява след атентата срещу него през август 1918 г., го омаломощават до такава степен, че през последните две години преди смъртта му неговата работоспособност е значително занижена, а през цялата 1923 г. той вече не е в състояние да управлява и е фактически заложник (пленник) на сподвижниците и колегите си от ЦК на ВКП (б). Под предлог за грижи за здравето нему е забранена всякаква политическа и партийна дейност и до деня на смъртта му той е де факто лишен/свален/отстранен от управлението на СССР.

Властта временно се поема от триумвирата Каменев –Сталин – Зиновиев, към които е неохотно присъединен и Троцки, който се смята като чуждо тяло в партията поради недостатъчно проявяван болшевизъм преди революцията от октомври 1917 г., а освен това той всява страх у другите членове на върхушката, които се боят от неговата динамична натура, популярността му в СССР и близостта му с Ленин.

Всички тези събития мигновено се отразяват върху Коминтерна и неговата дейност, която следва плътно всички развития в динамиката на отношенията между болшевишките лидери. Докато Ленин е бил начело, работата в Коминтерна е била оставена в ръцете на Зиновиев, който е управлявал интернационала еднолично и с помощта на свои приближени. Проблемът е, че на негова страна са били Радек, Пятницки и най-вече Троцки, чиито призиви за „перманентна революция" са обричали Русия/СССР на безусловна подкрепа на революционните движения по света и особено в Европа – което е била и основната цел на създаването на Комунистическия интернационал през 1919 г. Зиновиев не е бил чужд на идеята за революционизиране на Европа и оттам нейното болшевизиране, напротив. При даденостите през годините 1921–1924 подобни идеи са били и са останали не повече от пожелания, химери и фантазии.

Капиталистическият Запад е много по-силен от Русия, която не успява да се справи дори с минималната съпротива на Полша, една новосъздала се държава след Европейската война с все още организираща се администра-

ция, държавна уредба и армия. Какво остава за предизвикателствата пред държави като Великобритания, Франция, а и САЩ, които по това време са вече станали – макар и не много охотно – част от гарантите на новия ред в света с идеята за Общество на народите като международен орган на международната сигурност, но главно като съпротивителен инструмент против промяна на статуквото, изградено след Парижките споразумения от 1919 г.

Русия е победена страна в Европейската война и капитулира в Брест-Литовск на 3 март 1918 г. пред четворния съюз: Германия, Австро-Унгария, България и Османската империя. С подписания договор от Троцки съветска Русия губи полските земи, Финландия, Литва, Латвия, Естония, Украйна, части от Беларус, а също така и областите югоизточно от Кавказ – Карс, Ардахан и Батуми, които са върнати на Турция четиридесет години след като са ѝ отнети с Берлинския договор. Загубени са общо площи от 1 милион кв. км, а заедно с тях около ⅓ от населението (над 60 милиона души).

На 13 ноември 1918 г. – два дни след Компиенското примирие – съветска Русия анулира формално Брест-Литовския договор, но последиците от него остават: Украйна, Полша, балтийските страни и Финландия, и част от азиатските владения са вече отцепени от Русия и въпреки че СССР получава реванш през 1944–1945 г., всички тези – европейски и азиатски – области възвръщат независимостта си при разпадането на СССР през 1991 г.

Ленин не изглежда да е бил чужд на идеята за скорошна европейска революция, инспирирана, водена и – най-главното – финансирана от Русия. Но неговото мощно влияние през 1923–1924 г. вече не съществува, Зиновиев и Троцки са по-скоро изолирани, отколкото част от върховното управление, и все повече се усеща – особено в последните четири месеца от живота на Ленин и след смъртта му през януари 1924 г., – че в Русия е повял нов вятър и той вече не надува платната на световната революция.

През 1923–1924 г. Сталин е вече фактор в болшевишката партия и много скоро се налага като едноличен управник, издига алтернативен лозунг – „Социализъм в една страна“ – като противовес на идеята за интегрирана световна революция, на която СССР да се отдаде без оглед на текущите си или далечни държавни интереси. Постепенно на негова страна застава мнозинството от партийната върхушка, в партийния апарат нахлуват нови лица, издигнати от Сталин, който много скоро – още на конгреса на партията след смъртта на Ленин – показва, че той е фактор, чието влияние и значение не може да бъде повече подценявано.

Не е за чудене, че след поддържането на линията за световна или поне европейска, или в краен случай балканска, или поне българска революция до 1924 г. генералната линия на Коминтерна започва да се нагажда към политическото развитие в СССР, или по-точно започва да се съобразява с вижданията и желанията на лидера или лидерите, които диктуват не само вътреш-

ната и външната политика в болшевишката партия, но и международните отношения на СССР с другите страни. Русия започва да прилича – поне формално – все повече на нормална, европейска държава, макар и с отвратителен и мъчно поносим режим на терор и насилие.

Още през 1921 г. – току-що излязла от гражданската война и руско-полския конфликт – Русия е поканена да участва на международна конференция по следвоенните икономически проблеми. Страната приема поканата и през април 1922 г. участва на конференцията в Генуа, Италия, като пълноправен член, наравно с Франция, Великобритания, Германия и още 26 други държави. Между тези държави е и България: Александър Стамболийски води българската делегация на конференцията. Става въпрос и за международно признание на болшевишкия режим като легитимен управител на Русия.

Първият пробив става още по време на Генуезката конференция. На 16 април 1924 г. в Рапало, предградие на Генуа, Русия и Германия подписват договор, с който установяват дипломатически отношения. Германия признава съветска Русия, последната признава Германия като пълноправен партньор и двете страни подписват споразумения за широко икономическо сътрудничество. Скоро след това Великобритания, Франция, Италия (вече фашистка!) и много други страни установяват дипломатически отношения със съветска Русия и де факто признават болшевишкия режим, управляващ Русия, като легитимен. Русия става част от европейското семейство на народите. Но не съвсем: България признава СССР през 1934 г. (по същото време както и САЩ), а Швейцария – чак в 1946 г.

Коминтернът, който не само поддържаше, но и налагаше линията на предстояща революция в България през цялата 1924 г. – решенията на Витошката партийна конференция през май 1924 г. бяха взети до голяма степен, ако не изключително под натиск от Москва, – е вече в процес на актуализиране на своята политика, синхронизира новото състояние на международното положение на СССР, както и с промененото или променящо се становище относно належащата световна революция.

В управляващата върхушка в Москва има нови лица. Някои от старите звезди: Троцки, Каменев, Зиновиев, Радек, Луначарски, вървят към залез. В ръководните тела на съветската комунистическа партия все още имат място старите дейци от дните на революцията, но те са малцинство в сравнение с протежетата на Сталин, които той вкарва постепенно, но неуморно в ЦК на партията при последователни конгреси от 1922 г. нататък.

Сталин е организационен секретар на партията и той структурира мрежата на местните организации в Русия и в присъединените нови републики по начин, който му дава възможност да посочва делегатите на ежегодните конгреси на партията. На заседанията на конгресите делегатите, протежирани и избрани от местните ръководства, гласуват за лица, които Сталин едно-

лично пробира. Освен тези прийоми ЦК на партията се разширява с всеки изминат конгрес, така че на конгреса през 1925 г. (след смъртта на Ленин) членовете на ЦК са двойно повече, отколкото тези в 1919 г.

Веднъж избрани като централно ръководство, новите лица – които дължат издигането си в партийната йерархия изключително на Сталин – следват указанията му и дават възможност на работодателя си да определя не само партийната политика и задачи, но и държавните поради пълното сливане на партията с държавния апарат.

Коминтернът като съветско държавно предприятие подлежи на същия надзор, контрол и ръководство както всички други съветски учреждения. Финансирани изцяло със средства на съветската държава, партиите – членки на Интернационала, от своя страна са задължени да следват безпрекословно указанията и нарежданията на неговото ръководство. Което от своя страна е избирано, всъщност назначавано, от съветското партийно и държавно ръководство. На втория конгрес на Коминтерна – юли–август 1920 г. – едно от приетите 21 условия за приемане в Интернационала е изискването присъединилата се партия да се обяви за секция на Коминтерна в дадената държава. С този жест партията, станала членка, се самоконституира като орган – филиал на СССР в своята страна.

Тактиката на Коминтерна за разпалване на световна или поне на общоевропейска революция от момента на създаването му в 1919 г. продължава неотклонно през следващите пет години с – меко казано – променлив успех. Фактически тази тактика на Коминтерна е низ от постоянни и повсеместни провали. Комунистическата революция на Бела Кун („касапинът от Одеса“) в Унгария през 1919 г. продължи няколко месеца и беше потушена с много насилие и кръв и след намесата на румънски военни части, освободили Будапеща от комунистическите банди.

Спартакистката революция в Германия по същото време завърши с пълен провал и със смъртта на нейните лидери. Опитите да се повдигне въстание в Полша, което довежда до война между СССР и Полша в 1919–1920 г., завършва с примирие, което затвърдява полската държава, но е неуспех за съветска Русия, която е възнамерявала да използва Полша – след завладяването ѝ – като мост за пренасяне на революцията до Германия.

Септемврийските метежи в България от 1923 г. завършват с поражение на комунистическите въстаници. За тоталния провал е виновно и ръководството на Коминтерна, понеже нарежданията за провеждането на въстанието идват от Москва. Местните комунисти, които трябва да изнесат борбата на плещите си, го вършат с неохота и метежът е обречен на неуспех още преди да е избухнал. Този последен международен провал няма как да не се отрази на репутацията на лидерите на Коминтерна, които пък, от друга страна, са замесени в борбата за власт вътре в съветската комунистическа партия.

През 1924–1925 г. Сталин – с помощта на своите протежета в ЦК и в другите органи на съветската власт – е увеличил значително влиянието си в партията и държавата за сметка на колегите му от дните на Октомврийската революция, макар че е все още далеч от положението на едноличен диктатор, което му се удава към края на 20-те години. Но той още след смъртта на Ленин успява да намали значението на НЕП, въведена от Ленин, и да избута на заден план химерите на Троцки за „перманентна революция“.

Новият лозунг в СССР след средата на 20-те години е „социализъм в една страна“, което означава постепенно, но трайно изоставяне на идеята за предстояща революция в Европа за сметка на изграждане на една могъща съветска Русия, която би могла да постигне целите на световно господство не чрез революции в различни страни поотделно, а чрез изграждане на стабилна държава с военна мощ. По този начин целите на световната революция ще бъдат постигнати чрез завладяване на страни и пространства, вместо да се разчита на бунтове, въстания, революции и местни успехи, които изглеждат все по-трудно постижими.

Сталин не е доволен от резултатите на дейността на международните комунистически партии и се отказва от утопичните идеи на Ленин и Троцки за международна пролетарска революция. Поддържането на революционери в европейските държави се оказва лоша инвестиция, а и струпаните в Москва и в страната емигранти тунеядци, освен че консумират повече, отколкото доставят, биха могли да се окажат повече пречка, отколкото предимство в изпълнение на новите задачи. Новата линия съвсем не означава, че дейността на Коминтерна ще бъде отслабена или че той загубва своето значение. Напротив, структурата на Интернационала ще бъде обновена и подсилена и партиите членки в отделните страни ще бъдат превърнати във филиали на съветските тайни служби и външни отдели. Изоставя се – временно – тактиката на избухване на революции за сметка на изграждане на връзки с други партии и единни действия с нови съюзници.

Като всяка огромна международна корпорация с многостранни интереси и Коминтернът проявява инертност, тромавост и мудност при внедряването на новата линия и изпълнението на решения, взети от съвета на директорите на корпорацията, особено когато предстоят и промени в ръководните тела на предприятието. Междувременно – в процеса на актуализирането на становищата и приемане на нова линия на действие – се създава обикновено и негативен ефект от страна на сторонниците на съществуващото положение.

Явно е, че поне по отношение на България становището за предстояща революция не е било променено до края на 1924 г. Оръжието, бойните припаси и амуниции продължават да пристигат в България, паричният поток не е спрян. Когато се взимат фаталните решения за атентата в църквата „Св.

Неделя" – през ранната пролет на 1924 г., – Задграничното представителство на БКП, което е най-близо до актуалните решения на Коминтерна, не възразява на провеждането на атентата. Да кажем пак, че Станке Димитров – Марек и Георги Димитров са решително „за", а позицията на Васил Коларов не е напълно изяснена; той твърди, че бил „против", но чак през август 1925 г. на съвещанието на партийния пленум в Москва.

В мемоарната си книга „Бойци на тихия фронт", издадена през 1969 г., генерал-лейтенант Иван Винаров, известен съветски разузнавач, разказва, че на 14 април 1925 г. пристигнал в София с „Ориент-експрес" от Виена, отишъл с файтон до Лъвов мост и отседнал в хотел „Белвю". Атентатът се извършва след два дни, а на 18 април Иван Винаров през Лом заминава за Виена. Липсват повече подробности в книгата на Винаров, но присъствието му в столицата по време на атентата в църквата „Св. Неделя" е многозначително.

Точна дата за промяната в тактиката на Коминтерна не може да се установи, но изглежда, че след началото на 1925 г. новата линия е започнала да се налага. На заседание на 28 януари 1925 г. секретарят на Изпълкома Васил Коларов казва, че условията в България и международното положение не са благоприятни за успех на едно народно въстание.

Времето между края на януари и средата на април 1925 г. е период на нервност, неуморно и настъпателно преследване от страна на полицията и правителството, които вече са влезли в дирите на конспираторите, постепенно обезглавяване – дори и буквално – на висши дейци на партията, поголовен разгром на местните структури в атмосфера на взаимно дебнене, преследвания, засади, убийства, предателства и неистови усилия да се възстанови що-годе някаква партийна структура. ЦК почти не съществува, ВО е съсредоточена в приготовления за предстоящия атентат при много мъчни условия: всички въвлечени в авантюрата са принудени да минат в нелегалност. И все пак тайната се запазва. Когато църквата е взривена в ранния следобед на Велики четвъртък, изненадата е пълна.

При така създаденото положение не е възможно нарежданията и указанията, пристигащи от Коминтерна – и то не директно, а обикновено предавани през задграничното бюро на партията във Виена, – да пристигат навреме и да се действа съобразно новите заповеди, особено като се има предвид, че ясно и категорично становище не е изработено чак до навечерието на атентата. Отгоре на всичко повечето от членовете на ЦК на БКП не биха могли да се откажат от замислената операция така бързо, още повече при липсата на актуални указания от Москва.

Стига се до убеждението, че дори ходът на революцията да е спрян, подготвяният от дълго време атентат трябва да се състои: за поддържане духа на членската маса, която е близко до пълно обезсърчаване, и като необходим

отпор на терора и насилието, използвани от правителството и Обществената безопасност. Трябва да се стори нещо – за да се покаже, че партията е жива и е все още в състояние да се съпротивлява.

В книгата си „Георги Димитров. Една критична биография" авторката Мона Фосколо пише:

Завоят на Коминтерна от началото на 1925 г. по отношение на въоръжената борба в България нанася съкрушителен удар върху самочувствието на вътрешното ръководство, което дори не смее да информира за случилото се своите активисти. Около новата стратегия и налагащите се тактически промени започват разпри.

Но докато в ЦК на БРП вървят спорове, за вече еманципиралия се от него Военен отдел няма никакво колебание за „големия удар, който ще разтърси страната и ще обезглави политическата класа".

На 14 април 1925 г. Коларов и Димитров изпращат писмо до София с нареждане въоръжената борба да бъде изоставена и да се премине само към законни действия. Вече е много късно! Писмото е получено чак след като атентатът е извършен. На датата, от която е писмото – 14 април, – Атанас Тодовичин и Живко Динов застрелват генерал Коста Георгиев.

Междувременно на 15 април Президиумът на Изпълнителния комитет на Комунистическия интернационал (ИККИ) стига до важно решение, за което обаче партийните дейци в България узнават твърде късно. Отново цитат от книгата на Мона Фосколо за реакцията на върхушката на Коминтерна според описанието на очевидец:

Коминтернът от два месеца е изоставил въстаническата линия за Балканите и това решение е потвърдено от закъснялата, но напълно отговаряща на правилата резолюция от 15 април. Разказът на бивш член на ИККИ, присъствал в централата на Коминтерна, се явява в подкрепа на тезата, че Изпълкомът е бил поставен пред свършен факт: „Бомбата, която ЦК на БКП взриви в софийската катедрала, предизвика сътресение в сградата на Коминтерна на улица „Моховая". Пятницки изгуби самообладание. Куусинен се затвори в кабинета си и не пусна никого. Бела Кун тичаше от кабинет в кабинет, целият разтреперан. Никой не посмя да изрази мнение. Дори Мануилски запази мълчание. Цареше извънредно напрежение, когато Зиновиев ни свика на специално заседание на Секретариата. [...] Нямаше дебат – никой не знаеше какво да каже. Гласувахме резолюция, с която се реши да се изчакат докладите и връщането на агентите на Коминтерна, преди да излезем с публична декларация относно позицията на Изпълнителния комитет на Коминтерна." Това описание едва ли е било измислено, още повече че, когато го прави, свидетелят вече не симпатизира на Третия интернационал.

Както стана дума, повече от две седмици преди атентата в църквата „Св. Неделя" българското правителство е имало сведения, че предстои опит за революция. След разкритията на 26 март полицията е намерила тайни документи на Коминтерна, с които се нарежда на БКП да вдигне въстание на 15 април. Правителството обявява и разкрива на света заловено нареждане от Изпълкома на Коминтерна до нелегалната Българска комунистическа партия, заповядващо обща мобилизация на партийните членове за подготовка на въстание на 15 април 1925 г.

На 4 април българските, а след това и европейските вестници публикуват документите. Според тях

> *... от 15 април н.г. всички работници от контролата на балканския център се обявяват за мобилизирани... Оръжието се раздава през нощта от 15 срещу 16...*

Коминтернът, както може да се очаква, яростно отрича и нарича документите фалшификация. Съвпадението на датата, на която революцията трябва да избухне, с истинската дата на атентата в църквата „Св. Неделя" е трудно обяснимо.

Немският всекидневник „Дойче Алгемайне Цайтунг" в броя си от 5 април 1925 г. помества фотокопие на писмото на Коминтерна с дата 12 март 1925 г. и подписано „А. Дорот". Подписът на същия A. Dorot е обнародван в Бялата книга на българското правителство *La Conspiration bolcheviste contre la Bulgarie*, с. 85–89.

Веднага след като новината за атентата в София се разнася – толкова скоро след като документът на Коминтерна е вече разгласен, – идва реакцията на трите засегнати страни. Изпълкомът на Коминтерна, който заседава по време на атентата, отрича да има нещо общо с тази „провокация", съветският комисар (министър) на външните работи Чичерин също отрича участие на съветското правителство, а Коларов и Димитров от името на Българската комунистическа партия заявяват, че набеденото за изпратено от Москва нареждане за обявяване на въстание е фалшификация, извършена от агент-провокатора Дружиловски (Druzhilowski), руснак, работещ за полското разузнаване в Берлин.

Обявявайки заповедта на Коминтерна за несъществуваща, българските комунисти същевременно отричат каквото и да било участие в атентата, твърдейки, че той е бил инспириран от правителството на Цанков. Като доказателство се цитира фактът, че всички министри остават незасегнати. Поне това твърдение е невярно, тъй като е било явно по време на атентата и след него, че министър-председателят професор Александър Цанков, както и министърът на войната генерал Иван Вълков са били ранени и са получили първа помощ на място, а при свиканото незабавно заседание на Министерския съвет и двамата са с превързани глави.

Въпреки това становището на БКП, че правителството е взривило църквата „Св. Неделя", по-късно дори се допълва с твърдението, че точно тази правителствена „провокация" е послужила като претекст на властта за въвеждане на *„Бял терор"* в страната, за да може по тоя начин да укрепи диктаторския си режим. Повече от 20 години това становище остава непроменено.

Професор Георги Наумов в книгата си „Атентатът в катедралата „Света Неделя", С., 1989, с. 122–123, изказва мнението си, че „по всяка вероятност... при фалшифицирането на документите са използвани верни податки". Когато – и ако – излезе наяве архивата на Коминтерна, съхранявана в Москва, и други документи (КГБ, Архива на ВКП (б) и непредадени в Държавния архив документи на БКП), ще има възможност този, а и други подобни проблеми да получат обяснение, но засега това е малко вероятно.

По време на Лайпцигския процес в 1933 г. подсъдимият Димитров заявява:

взривният атентат, безчинството, извършено в софийската катедрала... не бе извършено от Българската комунистическа партия... тази провокация... беше фактически извършена от българската полиция.

Подобен аргумент се използва от българските комунисти и от Коминтерна – подет от левичарските движения в целия свят – и по отношение на подпалването на Райхстага в 1933 г.: твърди се, че Хитлер и нацистите сами са подпалили Райхстага с цел да обвинят Коминтерна за деянието и за да разгромят германската комунистическа партия.

Чак 23 години по-късно – през 1948 г. – в изнесения от Димитров политически доклад на Петия конгрес на Българската комунистическа партия същият Георги Димитров признава, че злополуката е била *„крайноляв уклон... акт на отчаяние, извършен от ръководството на военната организация на Партията"*.

Малко след извършването на атентата ЦК на БКП официално го обявява за „необмислено действие, гибелно за антифашисткото движение", а покъсно в комунистическата литература извършителите му са определяни като „леви сектанти", действали срещу волята на партията.

Но проблемът с фалшифицирания – или не – документ на Коминтерна остава, работата се заплита и развитието му е много интересно. През 1927 г. същият Дружиловски е изправен пред съд в Москва, обвинен в нелегално преминаване на съветската граница (по други сведения той е бил отвлечен). Тогава е било обявено признанието му, че е бил замесен в подправянето на документа, публикуван от правителството на Цанков през пролетта на 1925 г. Но и още нещо – че е бил замесен в друга афера, свързана с прословутото „Писмо на Зиновиев", за което се смята, че е изиграло роля в изборите в Англия през октомври 1924 г. Васил Коларов е бил свидетел по същото дело, което завършва с осъждането на Дружиловски и екзекуцията му.

Обвиненията, отправяни от комунистически среди към правителството на Сговора, че е знаело за атентата, но не го е предотвратило, за да го използва като повод за разгром на БКП и на Единния фронт, не са много убедителни. Доводите им са косвени и лесно оборими: защо църквата не е била щателно проверена от охраната или защо точно министрите оцеляват? Но се появява и английска следа.

На процеса „Дружиловски" (1927) в Москва, където Васил Коларов е бил свидетел, той е заявил, че след атентата в българската легация в Берлин се явил полковник Холст, резидент на английското разузнаване в България, който споменал за тайна квартира при някоя г-жа Драганова в София и заявил:

„Ние бяхме във връзка с атентаторите." Журналистът и партиен деец Асен Бояджиев, съвременник на събитията, пише:

Без да подозират, авторите на атентата станаха жертва не само на своите неправилни разбирания, но и на „Интелижанс сървис" в Лондон.

Според изказване на Димитър Златарев, участник в атентата в София, пред Московското съвещание на БКП през август 1925 г.:

... след атентата клисарят Задгорски можел да бъде укрит за 15–20 дни в английската легация.

И трите твърдения: на Коларов, Бояджиев и Златарев, пристигат от втора ръка и мъчно могат да бъдат проверени или сравнени с други източници, затова споменаването им тук е инцидентно. *„Английската следа"* не е лесна за разнищване.

От 30 юли до 15 август 1925 г. в Москва е свикана конференция на БКП, в която участват деятелите на партията, които по време на атентата в „Св. Неделя" са се намирали в чужбина, и главните участници в конспирацията от България, успели след атентата да се измъкнат от България и да пристигнат в Москва. Целта на конференцията, различно наричана – Московското съвещание или Московската конференция, – е да прецени резултатите от дейността на партията в България през периода между 9 юни 1923 и 16 април 1925 г. Заседанията на конференцията са председателствани от Васил Коларов, Георги Димитров и Гаврил Генов, които са ръководителите на метежа от септември 1923 г. Участва и Тодор Луканов, който трябва да обясни позицията си по време на преврата от 9 юни 1923 г.

От името на ЦК на БКП докладва Станке Димитров – Марек, а от България присъстват и се изказват Димитър Златарев от София, Йонко Панов – за Пловдив, Аргир Димитров от Сливен, Никола Кофарджиев – от името на Младежкото движение, Петър Георгиев – за нелегалния печат, и Стефана Бакалова – за МОПР и Женското движение. Запазени са повечето

протоколи от конференцията, които се намират в Държавния архив, но малка част от тях е била публикувана в партийни документи и литература преди 1989 г., а и след това.

При дискусиите и взетите решения се изясняват важните въпроси за участието на БКП в атентата в църквата „Св. Неделя" на 16 април 1925 г., подготовката за революционни действия в България, включващи акциите на комунистическо-разбойническите чети, вързуващи в страната от 1923 г., отношението към „ексовете" (така се наричат „експроприационните действия", тоест грабежите), извършвани от бойните групи и четите, индивидуалния терор, убийствата и връзките на БКП с други организации, главно земеделци, македонстващи и анархисти, дейността на партията в чужбина: емигрантите в Югославия, Чехословакия и Западна Европа, както и решенията на Коминтерна, отнасящи се до смяната на тактиката на революционното движение.

Ясно и открито (но не за пред света) Димитър Златарев съобщава с гордост, че

> *... с атентата дадохме пример на световната реакция що значи наш тероризъм... Жертвите са 240. Деца – 2–3, жени – 8, двама-трима от лявата опозиция. Всички останали са сговористи... След атентата един-два дена беше голяма радост всред другарите...*

Петър Абаджиев, ръководителят на терористична група в София, осъден на смърт за участието си в атентата, описва замислените и извършени убийства:

> *Първа задача се даде да бъдат убити началникът на Обществената безопасност Начев и двамата негови помощници... През това време прокурор Димчев се беше провинил и дадоха нареждане да бъде убит... Дадоха нареждане да бъде убит Дацов – подначалник на обществената... Тогава ми казаха, че трябва да бъде убит един другар... и да не живее нито един момент, защото знаел много наши работи и да няма време да издава... Друг един другар си предложи услугите и той уби Кузинчев... Дадоха нареждане за убийството на Милев, което не беше като отмъщение за В. Иванов, а беше замислено от порано. После бидоха убити нашите Страшимиров и Стоянов. И тогава масата казваше, че за един учител е убит един професор, а за нашите депутати трябва да бъде убит министър...*

Става ясно, че атентатът не е замислен или решен набързо или от случайни хора:

> *Нареждането се даде много преди атентата... Това беше на 15 март. Ако Начев беше убит, атентатът щеше да стане веднага... После се даде нареждането за убийството на Славейко Василев... Славейко Василев се скри,*

а така също и всички други... даде се зор да се намери друг. Даде се нареждането да бъде убит К. Георгиев и той биде убит. Срещнах се с Д. Златарев и той ми каза да паля фитила... На другия ден запалихме фитила и направихме атентата... Атентатът трябваше да стане и той не можеше другояче да стане. Всички наши другари бяха разкрити. Организациите бяха разсипани ат всекидневни провали и убийства. И трябваше като един умиращ кон поне да ритнем, преди да умрем. И ние ритнахме... Ние казвахме, че в продължение на 15 дена ще пропищи дете в майка след атентата, а не мислехме, че ще има военно положение, полицейски час 7 ½ и че ще има всеобщи арести. Ние замислихме да избиваме Обществената, а после казаха, че трябва да избиваме и военните... Аз измерих черквата... Аз виждах, че там ще се събере отбор сволоч и че няма да бъдат избити... аз казах да се даде отровен газ и да ги изтровим. Дадоха един кг димяща сярна киселина и казаха, че тя е достатъчна. И наистина много от ранените измряха вследствие отравянето.

Димитър Златарев: *„Вярно е, че на 15 март се събрахме и тогава се даде заповедта."*

По въпроса за четите нарежданията също са ясни. Димитър Златарев докладва:

... в последното решение на ИККИ [Изпълнителния комитет на Коминтерна] *се казва, че четите ще трябва да съществуват в процеса на подготовката на едно въоръжено въстание* [цитира пак Ленин]... *Най-напред се появиха разбойнически чети, които вземаха пари и ги раздаваха на бедното население... Партията... ги овладя, като им прати политически ръководители. Има чети, създадени и от партията. Със своите действия те твърде много смутиха противника... Аз мисля, че четите биха изиграли голяма роля и в самото въстание.*

Станке Димитров е съгласен:

Факт е, че в съприкосновение с четите преследващите ги войски се разлагаха, а успехи срещу тях противникът не можеше да отбележи особено. Обаче след атентата унищожението им му се удаде, защото беше създадена атмосфера на уплаха в масите и на вяра и сплотеност в силата на буржоазията.

За терора няма противоречия. Димитър Златарев:

Няколко думи и за терора. Пръв др. Каравасилев заедно с Бижо Бакалов се заеха да образуват една терористична шесторка със задача да убият Ив. Михайлов, Протогеров и др. Бижо пропадна и го заместих аз... Чувстваше се нуждата и от наказание на наши другари – дезертьори и предатели. Ние работехме в това направление с Петър Абаджиев. Убийството на др. Вълчо Иванов дойде като гръм върху масите. Пред нас се постави за разрешение въпросът за убийството на Ник. Милев. Щастие е, че на втория ден ни се удаде

да го убием. Това се посрещна от масите с голям ентусиазъм и въодушевление... Ние действахме с пълното съзнание, че това е необходимо за движението... Тия убийства се решаваха от една ЧЕКА, създадена от ЦК, в състав: Яко Доросиев, Ив. Минков и един представител от Младежкото движение.

Относно разкритията на полицията, последвалите арести и признанията на задържаните комунисти Димитър Златарев обрисува тежкото положение на партията в месеците преди атентата:

Но фашизмът се нахвърли с всичката си ярост срещу партията. Започнаха убийствата на В. Иванов в Хасково, арестите на Н. Желязков, Гичева, разкриха печатница на бул. „Македония" – не можа да се разбере как тя се провали – убиха Страшимиров, провали се един граничен канал, пропадна Хаджимитрев, убиха Хар. Стоянов, откриха канцеларията на ВО на ул. „Три уши" (хазяинът издава всички, които са идвали там), откриха и „Русалка", която беше канцелария на ВЦ, а после там се събираха терористите ни. Дошли там Ив. Манев, Яко Доросиев за заседание – излизат, срещат се с М. Фридман, когото следели, заграждат ги с 6 детектива, когато наближили квартирата, и Яко в невъзможност да избяга се самозастрелва, Фридман бяга наранен, Ив. Манев незабелязан се оттегля. Там се залови оперативната заповед за Врачанския окръг. Ив. Манев имал у себе си 4000 долара, които предал на Т. Павлов, защото бил взел морфин... В квартирата заварват Ив. Ценов и Ас. Павлов, които не се съпротивлявали. И двамата са издали всичко, що са знаели. Стана разстройство на ЦК. На 30 март се разкриха и хората ни в армията... На 10 април Т. Димитров със 700 000 лв. МОПР-овски бива заловен.

След атентата разкритията стават бързо и полицията действа много ефективно. Пак Димитър Златарев:

Клисаря не можахме веднага да преведем, защото каналът беше пропаднал. Разкриването му иде от Даскалов, който издава и П. Абаджиев, и младежката ядка. ... М. Фридман беше заловен на другия ден след атентата... Той беше организирал финансите – предаде и банкерите. Той издава скривалищата на Коста и Минков, които само той знаеше, блокираха се едновременно скривалищата на Янков и Минков... Фридман е предал и Чентулов, когото заградили цял ескадрон. На другия ден убиха Касабов във Варна, разкриха автомобила и сумите, дадени за него. А всичко това знаеше Фридман. А по автомобила уловиха Разлогов, шофьора, детектива, Ив. Пашов, също за Премянов – убиец на войника при 6 полк е разкрил той. Също организацията на ВО. Военният следовател казал, че Фридман е написал 12 листа показания сам. Като се знаеше от масата, че той бил член на ЦК – тя се смути, продължиха се разкритията и признанията. Разкрил е как се получават парите от Виена – всичко това в тайно заседание на съда... Ив. Ценов не предаде предварително, а кога-

то го уловиха. А навсякъде най-добри другари при насилията предаваха... Но и във Врачанския окръжен комитет имаше предатели. Със същото трябва да се мери и за К. Янков... Много незнайни сега са герои, а много известни станаха подлеци.

От запазените протоколи на Конференцията в Москва се разбира, че комунистическата партия, наред с подготовката за въоръжена революция, четите, бойните групи, терора и убийствата, и взривяването на катедралата „Св. Неделя", е била – поне до известна степен – замесена и в подготовката на нов преврат в столицата. Излиза името на генерал Никола Жеков и усилията му да събере съмишленици и съюзници за свалянето на правителството на Сговора. Замесва се и името на монарха. Понеже този аспект от изпълнената със събития 1925 г. не е получил подобаващо отбелязване в историческата литература, може би ще си струва да му се отдели малко внимание.

Генерал Никола Жеков (1864–1949) съвсем не е неизвестна фигура в българската история. Генерал от пехотата (пълен генерал), началник-щаб на 2-ра армия през Балканската война (1912–1913), министър на войната в правителството на Васил Радославов (1915), главнокомандващ българската армия (1915–1918), след Европейската война той живее в изгнание в Германия и Австрия.

Връща се в България през 1921 г. и е осъден на 10 години затвор като виновник за Втората национална катастрофа с редица други политически и военни лица. Амнистиран е през 1924 г. (около година след преврата на 9 юни). Занимава се с политическа дейност, според недоказани твърдения се присъединява към БЗНС и става председател на дружбата в София след преврата на 9 юни. Прави планове за преврат срещу Цанков – 1924–1925 г.

През 1935 г. посещава Германия заедно с водача на легионерите Иван Дочев, срещат се с Хитлер и други държавни дейци. Става върховен водач на Съюза на българските национални легиони – СБНЛ, после почетен водач, а след убийството на генерал Луков през февруари 1943 г. отново е водач на Легиона. Малко преди преврата на 9 септември 1944 г. напуска България, живее в Австрия, но не се присъединява към националното правителство на Александър Цанков (синът му майор Жеков е член на Военния корпус при правителството във Виена). Приютен е от цар Фердинанд в Кобург, където умира през 1949 г. Костите му са пренесени в София след 1989 г. В София има булевард на негово име.

На конференцията на БКП в Москва Димитър Златарев докладва на 3 август 1925 г.:

Лявата буржоазия [по всяка вероятност се говори за някои социалдемократи, демократи, радикали и „Народно единство", партията на убития Никола Генадиев, недоволни от правителството на Цанков, а може би и част от

БЗНС, т.нар. центристи: Стоян Омарчевски, Цанко Бакалов Церковски – двамата са министри в правителството на Александър Стамболийски] *беше високо заговорила, че Цанковото правителство трябва да си иде, защото не може да се справи с кризиса. Тогава се заговори и за готвения Жеков преврат. По отношение ЗС* [Земеделския съюз] *– подпомагаме чрез левицата центъра, за да измести левицата.*

След грандиозните провали през пролетта на 1925 г.

... Лявата буржоазия поради тия разкрития (властта разкрива, обезвредява и убива) снимаше своя тон против Цанков, като повярва, че Цанков ще се справи с КП [Комунистическата партия]. *КП вече никак не се проявяваше. Нямаше нито легален, нито нелегален печат. По време на тия разкрития царят беше дал мандат на Цанков да образува кабинет с база ЗС, начело с десничарите. Нашият ВЦ внуши на центъра в ЗС да допусне тая промяна – преднина на десничарите. Ц. Бакалов и Омарчевски ходиха при Малинов, при националлибералите и Народно единство... Националлибералите се съгласили на 3 националлиберали, 3 земледелци и 3 жековисти. Жеков приготви и листата. Това е ставало около 26 март. Поради разкритията царят вече не викаше Жеков – чакаше да се свърши с КП.*
Земеделците поставиха на царя 15-дневен срок за приемане на тия условия и заявиха, че след тоя срок ще предложат други условия. Всички тия работи се вършеха под наше внушение. Става нападението на царя и убийството на генерал Георгиев. Нападението на царя не е наше дело. В камарата Цанков апелира вече към Бога – няма закани. Жеков е повикан на 15 в двореца. На 16 стана атентатът и тури край на тоя ход... Жертвите са 240.

Изводът е, че се е подготвял преврат срещу кабинета на Цанков. Ядрото на извършителите на превратa са военни извън Военния съюз, начело с генерал Жеков, които имат подкрепата на земеделците (или някои от тях), демократите и вероятно други среди от старите партии, които не участват в управлението. Според тази версия на събитията цар Борис е бил в течение на приготовленията, дори е възможно, че инициативата е излязла от него. Изминала е повече от година и половина след превратa на 9 юни 1923 г. и гоненията срещу комунистите, както и приготовленията за ново въстание – без съмнение доведени до знанието му – не са били по вкуса на царя. Министър-председателят Александър Цанков не се е радвал на благоволението на монарха и много е вероятно царят да е бил на мнението, че засиленият терор от страна на комунистите и правителството са контрапродуктивни и не са в полза на държавата и обществото, още по-малко на династията.

Разбира се, че това са само догадки, но те не могат да бъдат подминавани, когато има изобилие от сведения за подготовка на преврат, който е трябвало да кулминира в действие точно около средата на април 1925 г.

Една от загадките е защо цар Борис и генерал Жеков не присъстват на опелото в „Св. Неделя". Съществуват сериозни подозрения, че те са били предупредени от военното крило на БКП чрез посредници за готвеното покушение.

На Берлинската конференция на БКП през 1927 г. питат Петър Искров:

Знае ли др. Ради [Искров] *за слуховете, че партията била обещала на царя да запази трона му, при условие че дойде Жеков и да се премахне* ЗЗД?

От протокола на конференцията се забелязва, че са дадени дълги обяснения относно писмо до царя. Известно е също, че ден след покушението в Арабаконак и непосредствено преди атентата в катедралата Коста Янков казва: „... ние в тоя момент нямаме изгода да падне царят убит." Според Златарев веднага след Арабаконак царят бил уведомен, че това нападение не е извършено от комунисти. От това някои изследователи правят изводи, че БКП е била във връзка с двореца. Поне за един от близките на царя, ентомолога Делчо Илчев, който е придружавал царя и е бил убит при нападението на Арабаконак на 14 април 1925 г., е известно, че е бил във връзка с комунистите, дори да не е бил и техен агент. Желязков, който е също между терористите, замесен в атентата в „Св. Неделя", е бил телеграфист в двореца и след атентата се е укривал там.

Защо генерал Никола Жеков ще прави преврат? Главнокомандващият на българските войски през Първата световна война няма нищо общо с преврата на 9 юни 1923 г., той не е член на Военния съюз и по това време е в затвора. Той – както и всички осъдени по времето на управлението на БЗНС като виновници за националната катастрофа – се намира в затвора по време на деветоюнския преврат и е освободен чак на следващата 1924, след като е излежал почти три години от 10-годишната си присъда. Веднага след пускането му на свобода той почва да критикува Цанков и действията на правителството. Връзките му с противници на режима са главно из средите на видни дейци на БЗНС, които не са емигрирали, останали са в България и още са на свобода. Вече стана дума, че има сведения – непотвърдени, че след затвора той дори става председател на земеделската дружба в София.

Султана Рачо Петрова свидетелства, че ген. Жеков се е срещал със земеделците отначало в нейния дом, а тя е съобщавала за тези разговори на цар Борис III чрез Делчо Илчев, уредник на царския музей, споменат по-горе. Чрез левия земеделец Николай Петрини ген. Жеков се е опитвал да се срещне и с комунистите, но те са му отказали. Смята се за потвърдено, че освен със земеделци той е бил във връзка с демократичната, легална опозиция, за да сондира мнението ѝ за свалянето на правителството.

Постепенно комунистическата позиция относно нов преврат (начело с Жеков) и възможност за сваляне на правителството на Цанков еволюира,

докато след началото на 1925 г. ЦК явно е преминал от враждебност към неутралитет и накрая – към положително отношение за преврат на Жеков с помощта на земеделци и буржоазни партии от опозицията. Очакванията трябва да са били, че при евентуален успех новото правителство ще анулира омразния ЗЗД и ще легализира БКП, за да може планираната революция да се извърши при по-благоприятни условия. През януари 1925 г. пред ЦК Коста Янков казва:

Нашата позиция при един преврат ще бъде следната: ще влезем на първо време с хората на преврата, за да съборим Цанков. Ние ще имаме на първо време таен революционен военен щаб. В течение на борбата той ще излиза все по-напред и в удобния момент ще се насочи против новите превратаджии, за да вземе властта от името на работниците и селяните.

Твърди се – пак според Коста Янков, – че след Арабаконак и преди атентата в църквата „Св. Неделя" генерал Жеков бил натоварен от царя да говори със земеделците за „ляво" правителство. При такъв случай възможно ли е да се допусне, че атентатът в църквата е трябвало да улесни преврата, а не да даде сигнал за въстание? Това звучи абсурдно дори и само поради факта, че има само два дни между Арабаконак и „Св. Неделя", а фактически само един – 15 април.

Още по-невероятно е твърдението, че след убийството на генерал Коста Георгиев Коста Янков (пак той!) е наредил да известят Жеков, че то е дело на комунистите в знак на протест срещу репресиите. Официалното становище на комунистите, а вероятно и отговарящо на обстановката, е било да не се пипа царят. Това се подчертава особено при дискусиите в Москва на Конференцията на ръководните кадри на БКП през август 1925 г. Тогава са изложени и основанията за техното становище.

Съществува и версия, според която Коста Янков пред Димитър Златарев и Иван Манев на 15 април 1925 г. в 10 ч. сутринта е казал, че е предупредил Жеков за предстоящия атентат. Тя също трябва да бъде отхвърлена поне заради невъзможността да се допусне, че един български генерал-лейтенант, който в 1936 г. е бил произведен в пълен генерал (какъвто е Жеков), ще стане съпричастен на подобен акт.

Султана Рачо Петрова споменава в спомените си, че на 16 април, час преди опелото, генерал Жеков ѝ е казал, че се надява царят да бъде по-благоразумен да не иде в църквата, като е заявил, че сам той ще отиде на опелото в „Света Неделя", тъй като покойният генерал Георгиев му бил подчинен. Нито царят, нито Жеков са присъствали на опелото на генерал Георгиев.

Отсъствието на царя е свързано с погребението на професор Делчо Илчев, убит на 14 април при опита за покушение в Арабаконак. Опелото е било по същото време както и това в „Св. Крал". Оттам, изглежда, произ-

лизат загадките, които по онова време са се разнасяли, а продължават и до днес: бил ли е цар Борис предупреден за атентата? Като повечето загадки и тази остава неразрешена. За цар Борис важи с по-голяма сила аргументът, който бе споменат във връзка с отсъствието от опелото на генерал Жеков. Noblesse oblige – правилото важи не само за благородниците, но главно за тях!

Известно е, че земеделецът Иван Перчемлиев, осъден на смърт и екзекутиран през юни 1925 г. за укривателство, е поддържал връзки с генерал Жеков и с военната организация на БКП, по-точно с Коста Янков. От друга страна, покойният професор Илчев е бил във връзка с някои земеделски функционери, а чрез тях и с комунистическата партия, което трудно е можело да остане скрито от царя.

Докладът на Станке Димитров на Московското съвещание през август 1925 г. също се занимава с предстоящ (преди атентата) преврат на генерал Жеков и в дискусията с Георги Димитров, Васил Коларов и Тодор Луканов въпросът допълнително се пояснява:

Станке Димитров: По това време [януари 1925 г.] *настъпиха нови събития. Стана известно, че генерал Жеков с група запасни офицери и със знанието на двореца готвят преврат. Съобщението идеше от дружбашки и наши източници. Петрини лично се срещал с Жеков – Жеков се интересувал какво би станало, ако се даде свобода и се произведат свободни избори, каква камара би се явила. Лявата буржоазия се плашеше от бъдещето и затова в срещите си с Петрини и П. Янев правеха усилия да откъснат земеделците от нас. Ние можехме да се възползваме от случая и да подтикнем групата на лявата буржоазия чрез земеделците, но не го направихме. А в тая група около Жеков бяха привлечени мнозина. Офицери, окръжният управител в София и другаде се питали какво ще бъде нашето отношение и това на земеделците при един преврат. Имаше смущение в правителствените редове. Когато В. Иванов бе арестуван и пуснат от Обществената безопасност, един от инспекторите му казал: Трябва вече да променим отношенията си; при обиска в дома му детективът унищожава един списък. Преди това стана убийството на Димчев, което смути буржоазията и органите на властта.*

ЦК трябваше да реши какво поведение да държи. Жеков питал земеделците кога ще бъде по-удобно да извърши превратa. Дали преди, или след свикването на Земеделския съюзен съвет, значи готвен е бил наскоро тогас превратът. За нашето поведение решихме, че ако настъпи едно стълкновение между групата на Жеков и властта, да се намесим на страната на Жеков с оръжие, да запазим след това оръжието и с течение на времето да определим по-нататъшното действие: да вземем ли власт, или заставим новото правителство да направи отстъпки. Решихме да се свикат конференции през януари, за да

се определи по-точно становището на Партията. Конференции станаха от 15 януари до началото на февруари.
Васил Коларов: Вашето съобщение бе, че запрещавате на нашите хора да се срещат с Жеков.
Станке Димитров: На първите съобщения ние наистина не вярвахме, защото не бяха сериозни. Но отношенията се потвърдиха и от наши източници. Т. Страшимиров ни съобщи, че Жеков искал да види Сакаров, когото смятал за комунист, за да поговори с него по готвения преврат и да го пита дали биха могли да улегнат борбите. Страшимиров обяснил, че Сакаров не е в Партията. Станало дума да се срещне сам Страшимиров с Жеков. Страшимиров потвърдил пред посредника, че ако се изпълни платформата на Жеков, може да се легализира положението в страната. Но ние не позволихме на Страшимиров да отиде при Жеков – дори само за информация, както той искаше.
Васил Коларов: Какви бяха съображенията Ви?
Станке Димитров: Ние смятахме, че когато стане превратът, КП ще се компрометира, като се узнае, че е водила преговори с Жеков.
Тодор Луканов: Не сте ли сондирали ИККИ по въпроса?
Станке Димитров: Когато съобщихме тук сведенията, според нас не бяха сериозни. Решение на ИККИ не сме получили.
Васил Коларов: Решение на ИККИ се взе през февруари.
Станке Димитров: Защо се поместиха двете статии за преврата на Жеков – това е в съгласие с постоянното гледище на левицата. Другарите левичари смятаха, че ако в статия или позив не се поменава за въоръжено въстание и за работн[ическо]-селско правителство, масите могат да се заблудят в дребнобуржоазни илюзии. Мислеха, че превратът може да влече масите и да ги отклони от революцията.
Тодор Луканов: А как да се обясни това противоречие? Имали сте становище да подкрепяте Жеков, а пишете статии в „Наши дни" против преврата.
Станке Димитров: Нашата мисъл беше, че масите трябва да бъдат предизвестени и да се види, че ЦК не е изненадан, както на 9 юни. Между двете статии – на Ив. Манев и на Ст. Димитров – имаше разлика. Докато Ив. Манев обясняваше, че превратът се готви от лявата буржоазия под натиска на работническите маси, Ст. Димитров твърдеше, че дребната буржоазия идва до преврата и поради чисто класови интереси – засегнати от кризата, причинена от режима на Цанков, и недостатъчно задоволени от него.
Димитър Златарев: К. Янков беше против поместването на тия статии.
Георги Димитров: Защо не стана превратът?
Станке Димитров: Нашата позиция уплаши лявата буржоазия и тя се отказа от преврата.

Участието на генерал Никола Жеков в предполагаема конспирация с левите среди в България за извършване на преврат в 1925 г., със или без

знанието на монарха, изглежда възможно и вероятно, макар и не напълно доказано. [A]

Нека обобщим, като повторим част от вече казаното. Атентатът в „Св. Неделя" е планиран и добре обмислен с цел терор (страх и ужас) като масово убийство с максимум жертви. Целта на този терористичен акт – в който със сигурност се знае, че ще загинат много хора, включително жени

[A] Интересно е отношението на управляващите преди и след 9 ноември 1989 г. към генералите Никола Жеков и Христо Луков – и двамата главни водачи на Съюза на българските национални легиони (СБНЛ), обявяван за фашистка организация и до днес. Генерал Луков бе убит от комунистически терористи на 13 февруари 1943 г., но нищо подобно не се случи с генерал Жеков, който го наследи като главен водач до 9 септември 1944 г. Генерал Христо Луков е бил главен водач на СБНЛ около една година – от януари 1942 г. до убийството му. Няма сведения да е бил свързан със СБНЛ преди определянето му за главен водач. Генерал Жеков – обратно – е почетен водач на Легиона от 1935 г. (по други сведения от 1940 г.). През май 1934 г. той – заедно с главния водач Иван Дочев – посещава Германия, където двамата се срещат с Хитлер, Розенберг и изтъкнати ръководители на националсоциалистически младежки и студентски организации. През 1940 г. той е поканен от Хитлер на посещение във Франция и немското правителство му отпуска лично дарение от 500 000 марки. След убийството на Луков – със заповед № 13 от 7 август 1943 г. – Главното водачество на СБНЛ официално оповестява, че генерал Никола Жеков е избран за водач на СБНЛ. В нея новият водач съобщава на легионерите, че *„пред Бога, пред Царя и пред нашите велики съюзници – германците, аз ставам ваш главен водач"*.

И двамата генерали – Жеков и Луков – са осъдени на смърт от Народния съд, Жеков задочно, а Луков – посмъртно (IV върховен състав, 20 март 1945 г.). Съдбите им след 9 ноември 1989 г. обаче са различни. Генерал Жеков явно се ползва с благоволението на новите-стари управници. Костите на генерала бяха пренесени в България и препогребани във Военния мавзолей-костница в София на 7 декември 1992 г. с военни почести.

Съвсем различно е отношението към генерал Христо Луков. Ежегодният *Луков марш*, организиран от младежка организация в София, е наричан „фашистки"; против него и името „Луков" са опълчени редица партии и организации; фактически не може да се намери нито една организация, която да е в подкрепа на Марша. Чужди посланици и министри редовно се обявяват против събитието и генерал Луков е наричан „антисемит", „расист", „хитлерист", „нацист" и „фашист", и то единствено заради връзката му със СБНЛ, която също е наричана „фашистка" организация от нейните противници (не само комунистите). Софийският общински съвет отказа да наименува малката уличка, където още съществува къщата на генерал Луков, на негово име. Но един от големите булеварди в София се казва „Булевард Генерал Никола Жеков". Отдадена почит заради заслуги от 1925 година? И то след 1989 г.?

Последиците от атентата в катедралата „Св. Неделя" на 16 април 1925 г. , меко казано, са значителни. Този атентат е най-зловещото престъпление, което светът познава дотогава. По замисъл, мащаб и брой на жертви е най-големият атентат в света до 1998 г. (Локърби, 270 жертви). И досега (октомври 2017 г.) по броя на жертвите е трети в света (след Кулите в Ню Йорк, 2001 г., 2993 жертви). За аналогични ужаси трябва да се върнем много назад в историята, може би чак до Античността.

и деца – е да даде начало на един процес (метеж/въстание/революция), който да доведе до тоталния срив на установения обществен и държавен ред в страната. Това, което ще последва, се очаква да бъде много по-ужасно, отколкото ефекта от извършения атентат. При една гражданска война жертвите няма да се мерят в десетки или стотици, а в хиляди, положително десетки хиляди.

Жертвите при атентата са над 700 души убити и ранени. Загиват много невинни жени и деца, ученици, студенти и военноинвалиди. Само за миг са убити и повече български генерали и офицери, отколкото във всички войни в новата ни история. Броят на убитите варира според различните сведения през годините от 134 до 150, 175, 200, 240, 280, най-вероятно около, но над 200 убити. В Европа – и по света – няколко терористични атаки привличат вниманието, но те не са от същия калибър както атентата в София през 1925 г.

Взривовете в казармите на американски морски пехотинци в Бейрут, Ливан, на 23 октомври 1983 г. завършват с 241 жертви. По същество акцията е военна, извършителите са терористи – военни противници на САЩ в Близкия изток. С привнесени експлозиви се разбиват няколко камиона с взрив.

Взривовете в Оклахома Сити, САЩ, на 10 април 1995 г. взимат 169 жертви. Те са задействани от камион с експлозиви вън от зданието.

Полет 1023 на компанията „Пан Ам" от Франкфурт до Детройт експлодира във въздуха на 21 декември 1998 г. близо до Локърби, Шотландия. Жертвите са 270.

Терористичният акт в Беслан, Северна Осетия, Руска федерация, от 1–3 септември 2004 г. е също терористична акция: три дни след обсада на училище избухва експлозия без обясними причини, предизвиква паника сред децата и похитителите започват да ги обстрелват. Руските специални сили се намесват и се създава хаос. Според официалните данни са убити 344 души. Повечето от тях са в резултат от действията на спасителите. През април 2017 г. Международният съд в Хага установи вината на руското правителство за дадените жертви и присъди парични компенсации за наследниците на жертвите.

Бомбените експлозии на 3 ноември 2004 г. във влакове в Мадрид, Испания, убиват 200 души, но взривовете се задействат на различни места.

Прочутата атака в канцелариите на списанието „Шарли Ебдо" в Париж на 7 януари 2015 г. взима 12 жертви.

Също в Париж **няколко** експлозии и отделни нападения по различни обекти (залата „Батаклан") на 13 ноември 2015 г. причиняват 130 жертви.

86 души са убити на 14 юли 2016 г. в Ница, когато камион се врязва в тълпи пешеходци.

На 22 май 2017 г. при експлозия на концерт в Манчестър, Великобритания, загиват 22 души.

От 17 до 22 август 2017 г. в четири различни града в Каталония са убити 16 души.

Общо за цялата 2017 г. са се случили 4 атентата с повече от 100 жертви, най-многобройните са в Кабул, Афганистан – 150 души. Другите са в Либия, Сирия и още един в Афганистан.

Прочутата експлозия в хотел „Кинг Дейвид" в Йерусалим на 22 юли 1946 г. завършва с 91 жертви.

Както вече споменах, най-голямата терористична атака досега е разбиването на 2 самолета в Кулите близнаци на Търговския център в Ню Йорк, САЩ, на 11 септември 2001 г. Този атентат причинява смъртта на 2993 души.

Атентатът в църквата „Св. Неделя" получи най-много гласове в България в раздела за престъпления за най-важното престъпление през миналия век. Допитването беше организирано от БНТ с цел да се установят най-важното политическо, културно и научно постижение на България през XX век.[A]

Съдбата на конспираторите, замесени в атентата в църквата „Св. Неделя", съвсем не е приятна: почти всички умират от неестествена смърт.

Марко Фридман, Петър Коев и Петър Задгорски са осъдени на смърт и обесени през май 1925 г.

Иван Перчемлиев е осъден на смърт и обесен през юни 1925 г.

Николай Петрини, Димитър Грънчаров и Христо Косовски са осъдени на смърт през май 1925 г., но са убити преди това.

Яко Доросиев е убит на 26 март 1925 г.

Иван Минков е убит на 20 април 1925 г.

Коста Янков е убит на 21 април 1925 г.

Атанас Тодовичин, убиецът на генерал Коста Георгиев, избягва в СССР, през 1938 г. е арестуван и разстрелян.

Живко Динов (Коста), другият убиец на генерал Коста Георгиев, умира в лагер в СССР през 1939 г.

Асен Павлов е убит преди взрива. Той *е един от най-опитните комунистически терористи, замесен в атентата в театър „Одеон" и в убийството на Михаил Такев.*

[A] Атентатът се нареди на шесто място (7,56% от гласовете) като най-значимото българско събитие на XX век след Българското оперно чудо (26,56%), Българското строително-архитектурно събитие на миналия век Димитровград (16,77%), Шестия сърдечен тон (12,97%), Прощаването на Никола Вапцаров със съпругата му Бойка (9,03%) и Дойранската епопея през 1918 г. по време на Първата световна война (8,75%).

Петър Абаджиев забягва в СССР, арестуван е през 1938 г., реабилитиран е през 1939 г., загива при автомобилна катастрофа край Враждебна, в София, през 1946 г.

Никола Петров (Васко) бяга в СССР, през 1937 г. е арестуван, загива в 1942 г.

Димитър Хаджимитрев (Митрето) е в СССР от август 1934 г., арестуван през 1938 г., умира в болницата на затвора през 1939 г.

Димитър Златарев забягва в СССР, арестуван е през 1937 г., загинал е неизвестно къде и кога в СССР.

Станке Димитров-Марек избягва във Виена, след това живее в СССР, загива при аеропланна злополука край Брянск, СССР, на 26 август 1944.

Някои от останалите живи участници в атентата правят кариери в България след деветосептемврийския преврат от 1944 г.:

Тодор Павлов става регент на Н.В. Симеон II след преврата на 9 септември 1944 г., след това председател на БАН, член на Политбюро на БКП в годините 1966–1976, умира през 1977 г.

Вълко Червенков става министър-председател (1950–1956), Първи секретар на БКП (1949–1954), низвергнат след 1958 г., умира през 1980 г.

Георги Димитров е генерален секретар на Коминтерна (1935–1943), министър-председател (1946–1949), Първи секретар на БКП (1948–1949), повикан/лекува се и умира в СССР на 2 юли 1949 г. Съществуват съмнения, свързани със смъртта му.

Васил Коларов става държавен глава на България (1946–1947) и министър-председател (1949–1950). Умира през 1950 г. Мълви се, че е бил изолиран от властта преди смъртта си.

В дните след атентата БКП обнародва публично няколко декларации, в които отрича участието на ЗП и ЦК (но не и на ВО) в атентата и отхвърля твърдението, че партията е решила да обяви въстание на 15 април или на която и да е друга дата. В декларация на ЦК на БКП, публикувана на 7 май, се твърди, че партията винаги е призовавала само за една форма на борба –

масовата борба на работниците и селяните,

както и че ЦК няма никакво участие нито в опита за покушение на цар Борис, **нито в атентата**. Партията осъжда индивидуалните терористични актове като форма на борба, защото те

не са в състояние да избавят страната от кошмара на Цанковото управление", но „не може да осъди тия, които, рискувайки собствения си живот, дигнаха ръка против нечувания бял терор, считайки, че с това служат на своя народ; цялата отговорност за техните действия пада изключително на властващия в страната варварски режим.

Въпросът за атентата се разглежда на всички партийни форуми през периода от 1925 до 1928 г. Изработва се и се налага единна линия на поведение, която публично отрича каквото и да е участие в атентата от 1925 г., но същевременно партийните деятели изясняват помежду си фактическата страна на проблема и – както бе посочено по-горе – подготовката на атентата, набезите на четите, „ексовете" (грабежите, наричани експроприация), терора и индивидуалните убийства, извършвани от Чека, ръководена от партията, и позицията на членовете на ЦК, които са подробно разгледани и изяснени. Остава единствено да се координират бъдещите официални изявления на ръководните органи с Коминтерна и така изработената и съгласувана обща позиция да бъде отстоявана безрезервно.

Необходимо е да се помисли и за реалното съотношение на силите правителство – партия, което се е получило след 16 април 1925 г. Въвеждането – и прилагането – на строгия ЗЗД заедно с постигнатите успехи на Обществената безопасност и полицията преди атентата, разкритията на тайни квартири и явки, задържането и обезвредяването на голямата част от ръководния апарат на БКП са предизвикали хаос и двоумение сред партийната маса. Набавянето и складирането на оръжие, амуниции и взривове, необходими за революцията, подготвителната работа в София и провинцията, включваща създаването на революционни окръзи, структурирани на военни начала, значителните средства, инвестирани от Коминтерна за нуждите на партията – повечето от това е отишло на халос през последния месец преди 16 април.

Бързите и крути мерки, взети от правителството веднага след атентата, допълнително усложняват и значително намаляват възможностите на останалите на свобода ръководни кадри на БКП да въведат що-годе ред и дисциплина сред все още неразкритите структури на партията. ЦК е разгромен, ВО е унищожена и не може да действа даже с малцината оживели членове на бойни групи и наказателни отряди. Няма Изпълнително бюро, единствената останала структура е Задграничното представителство, а то е далеч на Запад, във Виена. Има останали емигранти и бегълци в съседна Сърбия, но и те са неутрализирани, останали без ръководство и навременни указания за действие.

По време на въведеното военно положение, което продължава чак до октомври 1925 г., повечето известни ръководители – и то не само в София, но и по места в провинцията – са практически неутрализирани: арестувани, осъдени или в процес на осъждане, някои от тях са избити. С изключение на част от Софийската партийна организация и тези в няколко по-малки града, всички останали организации на БКП са разгромени, в това число и ВО, която престава да съществува.

След въвеждането на военно положение в страната министърът на правосъдието Цвятко Бобошевски (след преврата на 9 септември 1944 г. той ще

стане един от тримата регенти на малолетния цар Симеон II) внася в парламента законопроект за нови изменения в ЗЗД. На 29 април той е обнародван в „Държавен вестник" и влиза в сила. С тези изменения и заедно с гласуваните поправки в ЗЗД от 16 март 1925 г. Законът за защита на държавата става основно правово основание за преследване на смутителите на държавния и обществения ред.

С новите поправки помагачите и укривателите на извършителите на престъпления по чл. 11 и чл. 16 на ЗЗД се приравняват с участниците в метежи, бунтове, терористични действия и убийства. За извършителите на подобни престъпни деяния, както и за техните помагачи и укриватели се предвижда максимална наказателна отговорност – смърт или строг тъмничен затвор и високи глоби – от 200 000 до 500 000 лева. Но

При обявено военно положение за дадено място веднага действат военнополеви съдилища, придадени към съответните войскови части, които на самото място пристъпват към съдене и наказване на виновниците.

Преди атентата наказателните дела по ЗЗД се разглеждат от колегиите на гражданските съдилища, а с измененията от 29 април

при обявено военно положение делата се гледат от военните следователи и военнополевите съдилища, като в този случай правата на съдебните следователи се упражняват от военните следователи, тези на прокурора – от военния прокурор, тези на окръжните съдилища – от военнополевите съдилища, и тези на Върховния касационен съд – от Военнокасационния съд.

Допълнението към ЗЗД от 16 април 1925 г. също постановява правото на всеки гражданин да залови и предаде обявен престъпник. Конкретно:

Съдът, който прилага закона по същество, по предложение на прокурора и с мотивирано определение, прогласява за обявен престъпник всяко лице, което до изтичането на 15 дни от публикуването в „Държавен вестник" и в някои местни вестници, ако има такива, че се дири от властта като подозрено в престъпление по настоящия закон, не се яви и не се предаде и не подлежи на обжалване, но то може да бъде изменено или отменено от същия съд, ако изменилите се обстоятелства наложат това. Имената на обявените престъпници, с указание за тяхната самоличност, се обнародват в „Държавен вестник". Всеки гражданин може да залови обявен престъпник и да го предаде на властта. Всеки гражданин при преследването и залавянето на такова лице има правото на полицейските органи.

Мерките, предприемани по съдебен ред срещу нарушителите на реда и безопасността в държавата, са действително строги, но те са целесъобразни. Те са приети в мирно време от легитимно избрано и действащо Народно

събрание и са съобразени с изискванията на конституцията. Подобни разпоредби съществуват в законодателната дейност и практика в демократичните държави. Факт е, че след преврата на 9 септември 1944 г. произнесените присъди по ЗЗД не са били дори преразглеждани от комунистическите съдилища.

Необходимо е да се подчертае, че от окончателното съдебно решение и произнасянето на присъда не може да се пристъпи веднага към изпълнението ѝ. Присъдите подлежат на потвърждение – или отмяна – от Касационния съд, а според Търновската конституция – и от монарха. Царското решение е окончателно и последно и то не подлежи на обжалване. Това не е маловажно условие, понеже при наличието на голям брой произнесени присъди – всички на законно основание и при спазване на установени съдебни процедури – царят утвърждава много малка част от произнесените смъртни присъди.

Съобразно новите разпоредби и при обявеното военно положение в страната делата по ЗЗД преминават за разглеждане към военнополевите колегии. Образувани са три такива колегии с центрове София, Пловдив и Русе. Според министъра на войната, генерал Вълков, до 12 юни 1925 г. броят на арестуваните възлиза на 3194. Срещу 1182 от тях са образувани дела, останалите са пуснати на свобода. До същата дата трите военнополеви съдилища са разгледали 61 наказателни дела в София, а в Пловдив и Русе – по 17. До средата на септември същата година са били произнесени 268 смъртни присъди, като повечето от тях не са изпълнени.

На 29 май 1925 г. Пловдивският военнополеви съд разглежда наказателно дело № 361, по което са подведени под отговорност около 80 души. Произнесени са четири смъртни присъди: срещу Ангел Хубенов, Генчо Генчев, Русен Петков и Георги Мърдалов, членове на Чирпанската военна организация. Присъдите им са потвърдени от Върховния касационен съд, но и четиримата са помилвани от цар Борис III.

През месец септември Пловдивският военнополеви съд разглежда процеса срещу ръководители и участници в Пловдивската нелегална военна област. От произнесените 17 смъртни присъди нито една не е изпълнена. Между помилваните е Христо Михайлов, един от водачите на Септемврийския метеж в град Фердинанд (след 9 септември 1944 г. градът е кръстен на негово име). Той е осъден на смърт задочно, понеже е избягал в Югославия. Ръководи Пловдивската военна област при приготовленията за комунистическа революция през 1924–1925 г., заловен и отново осъден на смърт. Помилван е от царя заедно с още 16 души съпроцесници.

Един от най-големите процеси по онова време, известен като Варненската конспирация, се гледа от военнополевата колегия в Русе. Подведени под отговорност са 120 души. На 5 август 1925 г. са произнесени присъдите: 33 от

обвиняемите са осъдени на смърт, а 66 получават наказания от 12 ½ години затвор. Между известните комунисти, които трябва да бъдат обесени, са конспираторите Боян Българанов, Гочо Грозев, Каприел Каприелов, Юрдан Милев, Тодор Баев и др. Те са помилвани и доживяват 9 септември 1944 г., след това са назначени на високи партийни и държавни постове.

За периода от 1924 до 1944 г. са издадени 1590 смъртни присъди по ЗЗД, които включват 1185 задочни. Изпълнени са само 199 от всички произнесени смъртни присъди.

Калонкин и Кабаджов споменават в книгата си:

Генерал-майор Д. Лилков, началник на военносъдебната служба в МВойната съобщава на правителството със специално писмо от 2 ноември 1944: „Известявам ви, че дейността на военнополевите съдилища по Закона за защита на държавата е:

1. Присъдени смъртни присъди	*405*
2. Отсъствени „ "	*1185*
3. Изпълнени	*199*
4. Осъдени на доживотен строг тъмничен затвор	*1133*
5. Осъдени на временен затвор	*7324*
6. Оправдани	*2832*
7. Подсъдими, за които законът предвижда смъртно наказание	*12 261*

Въпреки строгите наказания, предвидени в ЗЗД, дори и при обявеното военно положение в страната – което автоматично променя (съгласно закона) процедурната страна на процесите срещу престъпилите закона, като прехвърля разглеждането на престъпления по ЗЗД от граждански към военнополеви съдилища – сравнително благосклонното и покровителствено отношение на Касационния съд и особено на царската институция снижават значително броя на изпълнените смъртни присъди. Както видяхме по-горе, от 1590 произнесени смъртни присъди изпълнените са само 199, или само 12,5%.

Н.В. Царят на българите, който е имал последната дума по този въпрос, я е използвал много широко и в пълен размер, като е потвърждавал смъртни присъди само при крайно утежняващи за осъдения обстоятелства. Потърпевшите са разчитали на височайшата милост и са използвали нашироко дадената им възможност да се изплъзнат от лапите на правосъдието, макар и временно, понеже в повечето случаи на помилвания и кратко престояване в затворите след получаване на помилването те са се връщали отново към предишната си дейност като смутители на реда и законите на страната.

Забелязва се, че доста от помилваните са рецидивисти, те са имали присъди по подобни престъпления преди новата смъртна присъда, а нерядко са имали и предишна смъртна присъда. Веднага след пускането им на свобода

много от тях – повечето? – са поемали пътя към извършване на нови престъпления. Като илюстрация на това твърдение може да повярваме на едно любителско изследване от онова време, публикувано в софийския вестник „Свободна реч", бр. 311, 12 март 1925 г. За база на изследването е конспиративната мрежа в Старозагорски окръг. От 109 заловени от полицията конспиратори от Чирпанско са 68, от Старозагорско – 20, а от Казанлък – 21. От тях 77 души, или 71%, са участвали в септемврийския метеж:

Всичките те са били амнистирани, непосредствено след което са се отдали отново на конспиративна дейност.

Ако са имали **късмета** да бъдат задържани и осъдени наново, съдбата им на арестанти в български затвори е била несравнено по-лека в сравнение с участта на тези от тях, които са се намирали в СССР през тези години. Чистките от 1936 до 1941 г. в СССР – както ще видим по-нататък – са взели живота на многократно повече български комунисти за същия период.

Присъди и помилвания

В книгата си „Отровни митове" (София, 1994) историкът Валентин Радев е издирил в Държавния архив (ЦДИА, ф.3, оп.5, а.е.102) многобройни свидетелства – документи, които са молби за милост, отмяна на смъртна присъда и помилване на осъдени комунисти по ЗЗД. Те са характерни, понеже показват не само душевното състояние на осъдения на смърт, комуто предстои екзекуция, но и цената, която един *„волеви и неустрашим"* комунист е съгласен да заплати, за да спаси живота си.

Подалите молби за царска милост и близките им отричат или омаловажават участието си в конспиративна дейност, във всички случаи те се разкайват, молят за милост и заявяват готовност – както се вижда впоследствие, лицемерна, неискрена и фалшива – да прекратят дейността си във вреда на Отечеството и да се отдадат на мирен труд и покаяние. Цитираните по-долу извадки са типични.

Марко Хаим Фридман е един от непосредствените участници във взрива в църквата „Св. Неделя". Жена му Стела заявява:

... нещастен мъж – един от най-храбрите офицери по време на Общоевропейската война, поручик, кавалер на три ордена за храброст... Грешен е, много е грешен моят мъж... ако ще и с най-тежкия доживотен затвор, за да се молим всички за нещастните жертви, пострадали от атентата, жертва на безумци.

Пет дни преди обесването му Фридман пише до царя:

„Ваше Величество, извършено бе едно много тежко престъпление – атентатът в църквата „Св. Неделя", дело на „няколко луди глави... действително безсмислено и лудо престъпление." Като офицер той моли за разстрел, а не за бесилка. Молбата му остава без последствие.

Петър Задгорски, клисарят, скрил взрива в тавана на църквата „Св. Неделя":

Със съкрушено сърце и със сълзи на очи, моля Ви да ми простите, за гдето станах и спомогнах на едни мръсни и подли хора да извършат в светата църква едно такова нечувано злодеяние... Много съм погнусен и се разкайвам дълбоко в душата си за стореното зло и за извършеното от мен престъпление.

След като разказва за извършеното, говори за Димитър Хаджимитрев, който го е убедил

... че да не казвам никому нищо за тази работа и почна да ме убеждава, че щяло да стане революция, че щели да управляват работниците и когато додели на власт, мене за тази услуга... щели да ме пратят в Русия и там щели да ми дадат голям чин и да си живея сносен живот и разни други примамливи обещания...

Но не са само примамките, а и нещо друго:

Аз не се съгласявах. Аз всячески му отказвах, но под страха, че ще ме убият, аз се съгласих да ги улеснявам.

Георги Константинов Коев е друг участник в атентата, на чието име и досега има паметна плоча на ул. „Искър" в София. Той работи с комунистическия функционер Иван Минков, когото укрива след априлските събития през 1925 г. Доносник предава Минков и полиция обкръжава нелегалната квартира. В завързалата се престрелка Иван Минков се самоубива. Коев е заловен, осъден като укривател и обесен:

На 20 април... ненадейно се яви в дома ми Иван Минков... нито за момент не помислих, че е възможно да го укрия...

Но след като му дава подслон:

Може би аз направих грешка, че преувеличих опасността за дома ми от едно сбиване между Минков и полицията вкъщи и не го предадох тутакси... тъкмо бях тръгнал да изляза и да отида да съобщя на властта, яви се полицията и ме арестува.

... Простете ми прегрешението, в замяна на което аз давам тържествено обещание пред Бога и пред Вас да бъда до края на живота си най-добър гражданин и верен поданик на Ваше Величество.

Жена му, Емма Хайнц Коева, в молба до царя окачествява Иван Минков като злодей и изрод, когото случайността е накарала да потърси убежище при съпруга ѝ. Според нея Коев е

невинна жертва... чужд на това злодеяние... България даде много невинни жертви под развалините на Божия храм.

Иван Перчемлиев, осъден за укривателство на смърт през май 1925 г. и обесен, съставя молба за милост на 5 юни 1925 г. и завършва с думите:

Да живее Негово Величество Царят на българите! Да живее Негово Величество Царят на мира! Да живее Негово Величество Царят на човещината!, и призовава ... да се издигне високо знамето на помирението, на искрено разбирателство, на човещина.

Рангел Милтенов снабдява единофронтовците с оръжие: значително количество пистолети и пушки, което изнася от инженерната работилница в София, където работи. При провал през 1925 г. е заловен, осъден на смърт и екзекутиран. В молба за милост до царя уверява, че:

... един ден пак ще бъда полезен... тогава ще се постарая с по-голяма преданост, енергия, самоотверженост и самопожертвуване да изпълня дълга си към Ваше Величество и Отечеството.
Падам пред стъпките на Ваше Величество и моля, пощадете живота ми! Съм на Ваше Величество най-предан и верноподан гражданин!

Борис П. Бараков се предава на полицията на 28 април 1925 г., разкрива всичко, осъден на смърт, по-късно помилван:

... отровиха душата ми и разбиха завинаги бъдещето ми. От ученическата скамейка аз се озовах в затвора. [Той е на 23 години.] ... *След страшното злодеяние в храма „Св. Неделя" аз се опомних... благодарение на мене цялата Плевенска нелегална организация бе разкрита... убеждението, че моето разкаяние и доброволно разкриване на всичко, що знаех, ще може да смекчи и изкупи моята отговорност.*

Молба за помилване на живота на Бараков е изпратена от над 60 негови роднини, които в прошението определят комунизма като

крайно пагубно учение... агентите на това крайно разрушително учение могат да намират привърженици за пъкленото си дело повечето сред ентусиазираните младежи с неустановен още политически и световен мироглед.

Те молят за милост, съзнавайки, че по

... духа на ЗЗД действително е извършил престъпление с влизането си в една конспиративна организация с проектирана бъдеща дейност.

Найден Буюклиев е 25-годишен, през 1925 г. е осъден на смърт по чл.16 от ЗЗД (организирал петорка за нелегална комунистическа дейност):

Аз не съм бил лош българин, няма и да бъда такъв... Аз съм проявил... младенчески идейни увлечения.

Обяснява, че няма нищо общо с

подобни нечеловечни злодейски атентати... подмамен от заинтересовани изчадия, подкупени с чуждо злато, аз като всеки идейник бях жестоко измамен... Ако остана да живея... аз ще употребя всичката своя ревност и преданост да бъда полезен на своето Отечество и да дам доказателство на Ваше Величество на вечна признателност и верност.

Царят го помилва.

Христо Вачев, осъден от Пловдивския военнополеви съд на смърт, помилван от царя, се разкайва:

... бях съвсем млад... зачислен бях, без да разбирам пакост, която подобна организация може да донесе не само на мене, но и на семейството ми, на децата ми, а най-главното на Отечеството... Аз съм поставен като злодей еднакво с ония нераждани злодеи, които извършиха атентата в църквата „Св .Неделя"... завинаги скъсвам с противодържавните идеи и се нареждам под развятото ни национално знаме...

Димитър Костов от Харманли, осъден по същото дело, също е помилван от царя. Въпреки че от данните по делото е видно, че и той е замесен с конспиративна дейност, че и той, наравно с другите, носи отговорност, и то немалка, говори за разкаянието,

което го е обхванало, щом разбира накъде е бил воден от хора родоотстъпници, които, след като не намерили други, са си послужили с младежи и неоформени още характери... за да копаят гроба на България.

Сава Н. Славеев е член на бойна група, ръководена от известния Александър Боримечков, участвала в многобройни акции за премахване на политически противници. Той е осъден на смърт чрез обесване от Софийския военнополеви съд и е помилван от царя.

Неговата дейност, твърдят близките му,

не е насочена към постигането на такава цел, а единствено предизвикана от тежкото му материално положение и целящо добиване нещо, с което да се подобри... участта на гладуващите негови близки – намерения и цели безспорно престъпни.

Те го определят като криминален престъпник и осъждат престъпленията на Александър Боримечков *фаталния другар на нашия син и съпруг.*

Минко Ангелов Градинаров е четник от Средногорската банда на Йордан Кискинов, осъден на смърт от Пловдивския военнополеви съд, помилван от царя. Защитниците му настояват, че акциите на четата са грабежи, а участниците в тях

са извършили едно разбойническо нападение и че имаме работа с едни вулгарни престъпници.

И майка му твърди, че синът ѝ не е имал за крайна цел

разрушаването на предвидения от конституцията държавен или обществен строй, или насилствено завземане на властта и насаждането на някакъв нов държавен строй!

Особен интерес представляват молбите за помилване, подадени от известни комунистически функционери, които след помилването си се връщат отново към разрушителна дейност, грабят, убиват и доживяват паметния ден 9 септември 1944 г., след което заемат висши партийни и държавни постове.

Боян Българанов учи във Военната академия на Генералния щаб на съветската армия в Москва още през 1922 г. Участва в метежите през септември 1923 г. Член на ВО на БКП, арестуван в 1924 г., осъден на смърт в 1925 г., присъдата му е отменена. След 1933 г. е в СССР. След три години се връща нелегално, става член на ЦК на БКП, член на главния щаб на НОВА, в 1945 г. е член на ЦК на БКП, а от 1957 г. е член на Политбюро.

В молба за милост баща му декларира: „неговото прегрешение, което, каквото и да е, все пак е от присъщите на несъвършената човешка природа". Негови близки и роднини в молба до царя твърдят, че Боян е „попаднал под влиянието на болшевишката отрова", определят април 1925 – „безумни акции на конспираторите комунисти". В архивите има и документ от самия Българанов с признание от 1924 г.: „... Така трябва! Трябваше да ни турят по една окова, за да се охладят разпалените ни мозъци!"

Гочо Грозев, един от водачите на септемврийския метеж, избягва и пристига в СССР, през 1924 г. се завръща и организира Варненската областна военна организация. На 7 май 1925 г. е арестуван и получава смъртна присъда, която е заменена с 12 години затвор, член на ЦК на БКП, интерниран в Ивайловград, а от 1941 до 1943 г. е в лагерите Гонда вода и Кръсто поле. От 1945 г. е член на ЦК на БКП, кандидат-член на Политбюро до 1948 г.

В молба за милост баща му проси за „милост, понеже е още твърде млад и незрял" (Гочо Грозев е на 25 години). Това е причината да бъде увлечен от „противоотечествените идеи, които го докараха до подсъдимата скамейка" и уверява, че Гочо „вече се е разкаял".

Тодор Баев, осъден на смърт и помилван, пише в молбата си за милост до царя:

С настоящата си коленопреклонно Ви моля да ме помилвате, защото аз съм извършил деяние, без да разбирам големите му последствия, и сега, а и още много по-рано, в дъното на душата си намирам, че съм бил на крив път, заблуден още млад и възмущавайки се от тая дейност на когото и да е, заявявам най-искрено, че се отказвам от каквато и да е помисъл за дейност политическа, която да преследва промяна на съвременния държавен порядък, като намирам за единствено прави само партиите на реда.

Известният партизански командир Владо Тричков е участвал в септемврийските метежи в 1923 г., а в 1925 г. е член на ръководството на Софийската военна организация. Арестуван през 1925 г., получава смъртна присъда, след това е амнистиран. Заминава за СССР, участва в Испанската гражданска война, завръща се нелегално в България, въдворен в концлагер, избягва, става партизанин, от 1944 е член на главния щаб на НОВА, загива в престрелка с полицията през юни 1944. Родителите му молят за милост:

В епохата на червения и оранжев болшевизъм, както много заблудени български синове, той беше увлечен... подмамен от сатани лукави и е вмъкнат през месец февруари (1925) в комунистическата организация, за което и той като млад не можал по-рано да разсъди.

В личната си молба за милост до царя от 9 септември 1925 г. Владо Тричков пише:

Към Вас, към Вашата всеблагост отправям и аз моята молба, протягам своята ръка с молба – простете ми, пощадете ми живота, подарете ми го... Простете ми за младежкото увлечение, за това, що моята двадесет и пет годишна възраст е могла да извърши, и обещавам Ви, че аз ще бъда добър гражданин, такъв, какъвто съм бил през 1918 г. при нападението на София от бегълците войници от фронта – за което аз бях удостоен с високата чест от Ваше Величество да бъда днес кавалер на ордена „За храброст". Простете ми!

Не по-малко известен е Христо Михайлов (сегашният град Монтана, преди Фердинанд, беше наречен Михайловград на негово име). През 1923 г. той е водач на въстанието в областта на Фердинанд заедно с Гаврил Генов, Георги Дамянов, Замфир Попов. След разгрома избягва в Югославия и е осъден задочно на смърт, през 1924 г. се връща нелегално в България, ръководи Пловдивската военна област, след април 1925 г. е заловен, осъден, получава втора смъртна присъда, след това заменена с доживотен затвор, освободен, става член на ЦК на БКП от 1937 г., от 1941 г. е нелегален, партизанин, началник-щаб на НОВА, член на Политбюро. През юли 1942 г. получава трета смъртна присъда задочно, убит в София при полицейска блокада на 8 февруари 1944 г.

Жена му през 1925 г. моли царя за милост: „Лудории!... Милост, Ваше Величество! Помогнете ми! Спасете ме!“ В собствената си молба за милост до царя Христо Михайлов твърди, че е „попаднал в мрака на марксизма“. Не вярва, че царят ще потвърди присъдата, защото добре познава царя: „като добър Владетел, а още по-добре Вашата душа, изразена във Вашето скромно лице, което неведнъж съм имал щастието да виждам и наблюдавам“ ... „Нито пък съм мислил да променям строя в България, а съм се борил за свалянето на днешното правителство и поемане на властта от друго, което да даде широка амнистия, за да се завърнат всички нещастници от Сърбия“... „Днес се обръщам към Вас, Ваше Величество, със сълзи на очи, с протегнатите ръце на първородния ми син и сърцераздирателния писък на любимата ми жена за милост. Милост, Ваше Величество, проси един българин, Ваш поданик, изпаднал в беда и заблуждение.“

Христо Михайлов е помилван, както и всички останали 17 осъдени на смърт от Пловдивския военнополеви съд.

БКП след атентата в „Св. Неделя“. Четите

Не е известно какъв е броят на партийните членове, които могат да окажат някакъв отпор на действията на властта при нужда. Известно е, че след разгрома на метежа от септември 1923 г. и до март 1925 г. БКП остава с не повече от 2000–2500 членове. Създадената през март 1924 г. Партия на труда брои около 3000 членове, от които 80–90% са комунисти (фактически членовете на новата партия са появилите се легално членове на БКП), дори до началото на 1925 г., въпреки появилите се сведения за увеличаване на членския състав (новата Партия на труда е обявена извън закона), броят на членовете на БКП едва ли е надвишавал 5000.

Официалната оценка на БКП за този период от историята ѝ, публикувана шестдесет години по-късно, е оптимистична:

Макар че претърпя невероятно тежки удари, БКП не загина, не прекрати борбата си против фашизма. Наистина през периода на остри революционни борби от 1923 до 1925 г. тя допусна сериозни грешки, резултат от нейната все още недостатъчна марксистко-ленинска зрялост, но слабостите и грешките не могат да засенчат онези славни страници, които тя записа в своята история, страници, напоени с кръв и наситени с богато съдържание и ценни поуки... Ултралевичарското отклонение в никакъв случай не може да омаловажи подвига на партийните кадри, които при най-трудни условия ос-

танаха верни на делото на пролетарската революция. Това позволи на партията и при новата обстановка на кървав терор да възглавява борбата на народните маси срещу омразното иго на фашизма и капитализма.

Съпротивата срещу властта и действията на отделни чети и бойни групи, макар и намалена, все още продължава. В различни части на страната продължава дейността на антиправителствени терористични чети, сформирани предимно от комунисти, но с участието и на земеделци и анархисти. Сред ръководителите им са Митьо Ганев, Васил Попов и Тинко Симов.

Васил Попов (Героя, Доктора) застрелва плевенския околийски началник и става нелегален през 1923 г. заедно с Петър Букурещлиев и Хитров. През 1924 г. участва в Копривщенската чета, същата година участва в нападението срещу царя на Арабаконак, а впоследствие и в Троянската чета на Георги Попов.

През юни 1924 г. Васил Попов заедно с Вълко Шанков от плевенска бойна група взривяват оръжеен склад край Плевен. На 12 юли пак двамата с Шанков убиват полицейския пристав Сербезов в Плевен. На 8 срещу 9 септември отново двамата са обкръжени в квартал „Декисана" в Ловеч и водят бой с войска и полиция. Героя се измъква и се укрива при ятаци в Троянско, но Васил Шанков е убит. През октомври Васил Попов публично е обявен за разбойник.

На 20 ноември 1924 г. Никола (Кольо) Тодоров Кацаров избягва от Ловешкия затвор, минава в нелегалност, установява връзка с Георги Попов и Васил Попов и тримата се поставят на разположение на ВК на БКП. През ноември в София Станке Димитров – Марек се среща с Дочо Минков Гадев и ЦК на БКП отпуща 15 000 лв. за подпомагане на „троянско младежко комунистическо физкултурно дружество".

През януари 1925 г. Васил Героя и Кольо Кацаров установяват връзка с Васил Икономов в София. След среща с Яко Доросиев, секретар на ЦК на БКП, решават да създадат нова политическа чета (Копривщенската). Следващия месец четата на Икономов се обединява с част от четата на Йордан Кискинов за действия в Централна Средна гора.

Два дни след атентата в катедралата „Св. Неделя" Георги Попов заедно с други комунисти и някои земеделци са арестувани в Троян. Същия април Тинко Симов и Йовко Цачев Колев стават нелегални и помагат на Ловешката чета. На 1 май Георги Попов избягва от ареста и заедно с Дочо Гадев полагат основите на Първа старопланинска народновъстаническа чета с командир Георги Попов.

В района на Шипковенските бани агентът Марин Трифонов се опитва да задържи Дочо Гадев. Агентът пада убит, а Гадев е прострелян в шията. На следния ден той е обкръжен от полицията във воденицата на ятака си Васил Терзиев, заловен, поглъща отрова и умира.

През юни 1925 г. четниците от Троянската чета Петър Лингорски и Ахмед Юсеинов Толев (Салито) нападат полицейски пост на Беклемето над Троян. Пак през юни Нано Петров и Михо Димитров от Ловешката чета нападат общината в с. Българене, Ловешко, а на 28 юни Средногорската политическа чета, водена от Васил Попов, извършва нападение в с. Слатина, Карловско, след което се измъква към Тетевен и Троян.

В началото на юли Георги Попов, Васил Героя, Велко Иванов и Нешо Тумангелов решават обединяването на Троянската и Средногорската чета. С обединената Троянска чета нападат общината в село Голяма Желязна. Подгонени от полицията на другия ден – 14 юли, – при престрелка пада убит Петър Лингорски. Следващия ден част от кискиновци се отделят от четата на Георги Попов. При нови престрелки с полицията загива ятакът на Троянската чета Стойчо Славин.

На 2 август покритият мост в Ловеч е подпален от четниците, които пускат слух, че това е работа на полицията. След убийството на четника Иван Дуковски от другарите му на 10 август четата извършва акция в махалите Балабанска и Габърска край Троян. Два дни по-късно нападат село Рибарица. При бой с полицията пада убит четникът Пенко Муратов. Същия месец полицията разкрива яташката мрежа в Троянско и арестува 40 души. ЦК на БКП нарежда прекратяване на дейността на четите и изтеглянето им зад граница. При опити за изтегляне през гръцката граница и след престрелки с полицейски части останалите четници от Троянската чета минават границата край река Доспат.

След напускане на четата Васил Попов и Кольо Кацаров създават самостоятелна чета. През есента на 1926 г. Васил Попов е ранен и бяга в Югославия. На следващата пролет четата му се завръща в България и започва да действа в Троянско и Ловешко. Със своите набези, акции и убийства тя се превръща в немалка заплаха за властта, която я преследва и се опитва да я обезвреди. По-късно през същата 1927 г. при опит да обере троянската банка Васил Попов е обкръжен от полиция и при завързалата се престрелка се самоубива.

В края на месец май 1925 г. към Копривщенската чета се присъединяват четници от Средногорската чета на Йордан Кискинов. Същия месец четата напада военен конвой на пътя между Стрелча и Копривщица, при което войниците са разпръснати, а в ръцете на четниците остава целият товар от храни.

След няколко успешни акции малка група от четници, в която влизат Васил Икономов и Нешо Мандулов, се отправя по маршрута Копривщица – Пловдив, за да се свърже с ятаци. Има решение групата да нападне бързия влак София – Пловдив с цел събиране на средства, но то е неуспешно. Васил Икономов е известен и важен организатор на терористичната дейност в България. Участвал е в десетки акции и престрелки с полицията. През 1923 г.

участва в подготовката и провеждането на Септемврийското въстание в Копривщица, през 1924 г. е един от нападателите срещу царя в Арабаконак, а през 1925 г. е сред организаторите на Копривщенската чета.

На 20 юни 1925 г. в района на село Белица, Пирдопско, полицията напада четата. Подозира се вероятно издаване от ятаци на четата. Васил Икономов е застрелян и агентите на Обществена безопасност откриват царския бинокъл. Така се установява един от нападателите срещу цар Борис III на Арабаконак на 14 април 1925 г. След около година в ръцете на полицията попада и царската раница. Ловната пушка на царя е била скрита заедно с други пушки в хралупата на едно дърво близо до село Слатина, Карловско.

Нешо Мандулов, комунист, бивш участник в Копривщенската чета, през 1924 г. също участва в нападението срещу царя в Арабаконак. Той се присъединява към Троянската чета на Георги Попов и след нейното разпадане бяга заедно с други оживели четници в Гърция, а оттам отива в Югославия.

В Копривщенската чета, а по-късно и в Троянската чета участват Никола Юруков и брат му Рашко. Никола Юруков участва във всички акции и се проявява като изключително смел и дързък бунтовник. Той е пряк изпълнител на всички смъртни присъди, издавани от четите. При настъпилия разгром над четите успява да избяга в Гърция, откъдето се прехвърля в Югославия. Връща се като нелегален в България през 1927 г. и участва в бойни групи. На 10 юни 1927 г. е проследен и обкръжен от агенти на Обществена безопасност в Борисовата градина в София. Води престрелка до последния патрон, след което възпламенява бомба, ляга върху нея и загива, разкъсан на парчета.

Антон Ганчев през септември 1923 г. участва в септемврийския метеж и ръководи въстанически отряд около селата Карлиево и Челопеч. При разгрома на въстанието е арестуван и хвърлен в затвора. След амнистирането си през 1924 г. установява връзки с Икономов, братята Тумангелови и заедно с тях сформира Копривщенската чета. Участва в нападението срещу царя в Арабаконак, след това участва като четник и в Троянската чета на Георги Попов. Емигрира в Югославия, участва в Испанската гражданска война и загива при обсадата на Мадрид.

Нешо Тумангелов участва в Кискиновата чета, а по-късно е един от организаторите на Копривщенската чета, където довежда братята си Атанас и Нягол. Трима са комунисти, членове на БКМС. Участват и в Троянската чета на Георги Попов. През 1925 г. Тумангелов избягва в Югославия заедно с Атанас. През 1941 г. сформира чета и прави опит да премине в България. Убит при престрелка между селата Бериловци и Градищница (Пиротско).

След атентата в катедралата „Света Неделя" през април 1925 г. Тинко Симов минава в нелегалност. Установява връзка с Васил Попов (Героя, Доктора), Кольо Кацаров, братя Тумангелови и др. Поддържат връзки и с Троянската чета на Георги Попов. След като Васил Попов и Кольо Кацаров напускат Троянската

чета, Тинко Симов влиза във връзка с тях и те сформират нова чета. След екзекуцията на Борис Баев и Тодор Кацаров Ловешката чета на Тинко Симов убива ловешкия околийски полицейски управител Николай Тифчев (Кърджи Осман) на 23 ноември 1925 г. между селата Българене и Казачево.

Четата участва в редица престрелки с полицията през 1926 г. при нападения за освобождаване на заловени от властта ятаци. Както вече споменахме, през 1927 г. при опит да бъде обрана Земеделската банка в Троян след сражение с полицията се самоубива Васил Попов (Героя). Тинко Симов и другите успяват да се измъкнат.

През 1928 г. е организирана нова анархо-комунистическа чета, която е в състав: Тинко Симов, Дочо Узунов, Тодор Серванси (анархисти) и Павел Павлов и Илко Ганков (комунисти). Бандата на прочутия за времето си комунист Дочо Узунов, организирана и командвана от комунистите, която е вършувала между Ловеч и Троян, в редица случаи е нападала и избивала граждани само за това, че са били омразни на комунистите.

След април 1925 г. се формират контрачети срещу повечето нелегални чети. Започват преследвания и на Килифаревската чета. В нея влизат: Димитър Бълхов, Дончо Бълхов, Надежда Попова, Мариола Сиракова, Иван Чокоев, Петър Букурещлиев, Стоян Златаров – Синко, Васил Калчев, Моско Рашев, Тодор Матров, Димитър Матров, Георги Шейтанов, Желю Грозев и други. В колибите „Урвата" четата води битка на 14 май 1925 г., след това се оттегля в Балкана. На връх Грамадлива се разделя на 3 групи: с групата на Шейтанов, Грозев и Сиракова тръгват Букурещлиев и Калчев.

Преследвани от полицията, четниците нямат възможност да вършат акции, даже не оказват съпротива. Васил Калчев е открит от полицията и арестуван в село Енина, където е търсил припаси. В Казанлък е арестуван и Петър Букурещлиев. Ж. Грозев, Г. Шейтанов и М. Сиракова се отправят към Стара Загора, а после към Нова Загора, където последните двама се укриват при приятели. Решават да стигнат до гара Кортен и оттам да избягат с влака. По пътя се натъкват на полицейска застава по охраната на линията. Патрулите ги арестуват без опити за съпротива от страна на четниците.

Има сведения, че на 26 май Георги Шейтанов и Мариола Сиракова са били откарани с още 12 души с камион в местността Гайтановец край гр. Белово, където са били убити. Според други сведения (Перо Шанданов) Георги Шейтанов е бил отвлечен или предаден на четници от ВМРО, които са го откарали в Горна Джумая, където е бил убит. Върху Шейтанов е имало издадена смъртна присъда от ВМРО за убийството на професор Никола Милев. И според Наумов (1989) Иван Михайлов е имал да разчиства с Шейтанов стари сметки.

В крайна сметка повечето от четите са разгромени от правителствени войски или се изтеглят в съседни страни.

Реакцията на властта: репресивни закони, политическа полиция

Понеже органите на властта – поне от 1919 г. – са в постоянна схватка с въоръжени отряди, бунтовнически чети, индивидуални терористи и обикновени разбойници и смутители на реда, може би ще бъде от интерес да се схване диалектиката на развитието на репресивните органи в България. Опълчилите се срещу законните власти в страната са от различен характер. Повечето от тях са обикновени разбойници на битова основа и силите на реда са били, общо взето, успешни в усилията си да се справят с техните предизвикателства.

Все пак наличието на извънредни закони, които имат за цел да спрат и неутрализират, ако не и да премахнат напълно смутителите на реда, които се гласуват и приемат почти веднага след Освобождението на България, сочат необходимостта от специфично регламентиране на престъпления – извън тези, извършени индивидуално, – които са замислени, организирани и функциониращи под егидата на група, организация или партия.

Още в 1880 г. се приема Закон за изтребление на разбойничеството, който предвижда строги наказания за деяния, които се извършват организирано. Законът не е бил всеобхватен и седем години по-късно – в 1887 г. – се гласува и приема нов закон със същото название. В съответствие със Закона за полицията от 1889 г. по един полицейски пристав се назначава в градовете с над 10 000 жители, като повече от един пристав се допуска да има само в София, Пловдив, Русе, Варна и Бургас.

През 1891 г. се създава военно разузнаване, което има много ограничени функции и чак в 1915 г. е поставено началото на военното контраразузнаване със създаването на Служба по безопасността на народната отбрана към Щаба на армията.

Покушенията срещу обществения ред се увеличават значително след края на Европейската война. В 1920 г. се създава нов репресивен закон, озаглавен Закон за ограничаване на кражби, убийства, тежки телесни повреди и палежи.

На 12 декември 1922 г. в „Държавен вестник" е обнародван и влиза в сила приетият от Народното събрание Закон за изтребление на разбойничеството, който предвижда особено сурови наказания за ръководителите и участниците във въоръжени разбойнически чети. Но по това време вече съществуват, действат, грабят, убиват и тероризират чети, чието предназначение не е само лично облагодетелстване, но става по партийна заръка.

Става въпрос за анархисти и комунисти, които имат своите партии и организации и които имат за цел нищо по-малко от сриването на държавата и заменянето ѝ с нещо съвсем ново и непознато. Впрочем не съвсем непознато,

понеже руският модел на алтернативна държава е започнал да се изгражда още от 1917 г.

Две главни събития се случват в България, които не са били известни от миналото и които представят пред държавата и обществото предизвикателства, които дотогава не са срещани. Тези предизвикателства са от политически характер и на тях властта – упълномощена от обществото – се опитва да отговори с политически действия и мерки. Появява се нужда от политическа полиция, каквато липсва в дотогавашната структура на репресивния апарат.

За мнозина разискването на този въпрос може да изглежда странно. Как е могло да се живее без политически репресивен апарат? Но е факт – до 1919 г. в България няма политическа полиция. В повечето европейски страни подобни структури са вече изградени. Във Франция например съществуват още от времето на Наполеон I.

Ако действително в България не е имало политическа полиция, тогава кой е наблюдавал рушителите на обществения ред? Никой не ги е наблюдавал, това е отговорът, а причината е, че не е имало никаква нужда от това. Политическите групи, съюзи и партии са работели вътре в системата, дори тези, които са пропагандирали разрушението ѝ, и всички са били съгласни в едно: че не може и не трябва да се работи извън закона. По тази причина не са съществували санкционирани политически престъпления. Преследване, арестуване, разследване, възбуждане на съдебно дирене, даване ход на делата, присъди и т.н. се вършат **само** по закон. А закони против политически престъпления не съществуват. Има само криминални нарушения. Но след 1919 г. нещата вече стават различни.

Разбира се, че и преди 1919 г. съществува отделение „Обществена безопасност" в Дирекция на полицията (ДП). То се създава в 1907 г. и е съставено от пет отдела. Но тези отдели се занимават с всичко друго освен с наблюдение и следене на политици и партии или просто обикновени граждани по *политически* причини. Първият отдел се е занимавал с чуждия шпионаж и специалните служби (контраразузнаване). Втори отдел наблюдава апаши, безделници и интернирани, които представляват обществена опасност, но са на свобода. Отделът помага и за разкриване на кражби и дребни престъпления. Трети отдел следи движението в страната: влакове, миграция и т.н., но и надзирава полицейските участъци (нещо като вътрешен контрол). Само за Четвърти отдел може да се каже, че е имал известни задачи от политически характер, и то защото наблюдава хотели, заведения, чужденци, а оттам и бежанци и симпатизанти на ВМРО. Пети отдел разузнава и плътно следи движението и хората около Централната гара в София.

През 1919 г. на основата на специализирано подразделение на софийската полиция е сформирано самостоятелно отделение „Обществена безопасност". В началото то има контраразузнавателни функции и чак след 1923 г.

има за задача да контролира дейността на крайната левица: комунисти, анархисти и някои леви земеделци, които след Деветоюнския преврат все по-често прибягват до въоръжено насилие.

През 1925 г. Обществена безопасност е преобразувана в отдел „Държавна сигурност" към Дирекцията на полицията, който първоначално има две отделения – за вътрешна и външна сигурност. Броят на отделенията е увеличен на четири със Закона за държавната полиция от 1937 г., а в началото на 1944 г. те вече са пет:

Отделение „А" – борба с нелегалните политически организации;

Отделение „Б" – външно контраразузнаване;

Отделение „В" – дейността на некомунистическите политически организации;

Отделение „Г" – връзки с германското разузнаване;

Отделение „Д" – контрол на печата и легалните сдружения.

До преврата на 9 септември 1944 г. численият състав на отдела е незначителен в сравнение с този през следващите десетилетия. През 1944 г. например броят на служителите и агентурата на Държавна сигурност е около 1600 души, а в централното управление работят 76 души, включително административния персонал.

Какво се случва точно в 1919 г., което налага да се измени законовата база и да се създаде политическа полиция? Няколко неща.

За първи път се прави опит да се разруши съществуващият конституционен и законов ред чрез предизвикване на въоръжено въстание – Владайските събития и Радомирската република от 1918 г. Също през 1919 г. Българската социалдемократическа партия (тесни социалисти) се революционизира и поема пътя на **насилствена** промяна и разрушение на съществуващия обществен ред по болшевишки образец.

Тогава партията става и член съучредител на Комунистическия интернационал (Коминтерна) в Москва. Интернационалът – въпреки името му – е руска (по-късно съветска) държавна организация, която е в услуга на болшевишката партия и съветската държава. Не е съвсем ясно дали това е било забелязано от старите ръководители на социалистическата партия, но скептицизмът и несъгласието на Благоев, Луканов и Кабакчиев с избухването на септемврийските метежи през 1923 г. („отиде ми партийката...") показват поне известно съмнение в правотата на новата линия на партията.

Вероятно това не са единствените причини, които налагат появяването на политическата полиция, сигурно има и други. Но през 1919 г. политическата полиция е отделена от останалите служби на ДП. В Историческата справка на фонд № 2 на МВРНЗ, който се занимава с историята на полицията, се изнасят данни за създаването на т.нар. политическа полиция. Те са от интерес за изследователите на епохата.

Създава се специално отделение за обществена безопасност. Това е само началото. Не е много ясно как функционира новото отделение и с какво точно се занимава. Изгражда се жандармерия, която е отделна от армията и е в подчинение на МВРНЗ.

След края на Първата световна война в съответствие с подписания на 27 ноември 1919 г. Ньойски договор числеността на българските въоръжени сили е намалена до 33 хиляди души: армия 20 000, полиция 10 000 и гранични части 3000. България няма право на наборна войска. Договорът обаче разрешава създаване на 10-хилядна жандармерия. Този брой рядко е достиган до 1941–1942 г. През 1925 г. например жандармерията е съставена от общо 6774 души, от които 4092 са пехотна и 2682 – конна жандармерия.

Държавна жандармерия от по-различен характер е формирана през годините на Втората световна война съгласно Закона за държавната жандармерия от 1944 г. Жандармерията се превръща във военно-полицейска организация с военна подготовка и дисциплина. Тя се командва от действащ офицер с права на командир на дивизия (генерал). Той е пряко подчинен на министъра на МВРНЗ. Новата жандармерия се състои от Щаб, Интендантство, Санитарна служба, Ветеринарна служба, 12 самостоятелни дружини и ядро при Щаба.

Септемврийските метежи от 1923 г., взривът в катедралата „Света Неделя" през април 1925 г. и опитите за сриването на съществуващата политико-обществена система, ред и сигурност, които комунистите предприемат през периода от 1919 до 1925 г., са събития, които налагат бърза и акуратна преоценка на обстановката. Реакцията, както трябва да се очаква, е в посока на повече полицейщина, повече наблюдения и следене, повече донесения и агентура, повече репресии.

През 1925 г. обстановката в страната налага създаването на специална Дирекция на полицията. В същата година – на 4 май – е приет Закон за администрацията и полицията на МВРНЗ, с който се създава Държавна сигурност – Обществена безопасност – вътрешна и външна. Полицията се управлява от директор, непосредствено подчинен на министъра. Дирекцията на полицията се подразделя на следните главни отдели:

Административна полиция – в определени периоди се нарича отдел и отделение. Към този отдел са следните по-важни служби: Адресна, Паспортна, Против социалните злини, Надзорна, За контрола на чужденците и др.;

Криминална полиция: занимава се с престъпните деяния от криминален характер без политически подбуди. Към нея през различните години съществуват следните по-важни служби: Следствена, Идентификационна, Картотека и др. През различни периоди някои от нейните функции са били изпълнявани от Отдел за държавна безопасност или от Отдел за държавна сигурност и криминален.

Държавна сигурност: задачите ѝ са да следи и да предотвратява антиправителствената дейност на политическите организации. Наричала се е още Политическа обществена безопасност, Отдел за държавна безопасност, Отдел за държавна сигурност. Политически досиета се водят от 1924 г.

Третият отдел, който се занимава с обществена сигурност и безопасност, има четири подразделения:

Отдел „А" е насочен специално за наблюдение, следене и агентурни връзки спрямо Българската комунистическа партия;

Отдел „Б" се занимава с чуждите разузнавания, техните агентури в страната и влиянието им в обществото;

Отдел „В" следи и наблюдава „буржоазните" партии, които не са на власт, които са в опозиция, бивши управляващи, видни политици и т.н.;

Отдел „Г" проследява и се занимава с пропагандата и дейността, вършени от най-различни организации, партии, чужди държави и други чрез печата, масовите издания, кината и т.н.

През 1925 г. в ДП се открива криминална лаборатория по френски и немски образец. По научен начин, чрез модерни за времето си химически и оптически методи, се разкриват и идентифицират престъпници. Правят се и кръвни анализи. Въвежда се документалната фотография, а и микрофотографията, с помощта на която се разкриват фалшификации на банкноти, ценни книжа и други документи.

Правовата основа на тези действия са новите закони, приети от Народното събрание, като например Закона за защита на държавата (ЗЗД), приет през януари 1924 и допълнен през април 1925 г. Законът явно е вършел работа и е бил необходим на властите чак до падането на Третото българско царство, понеже се внасят нови поправки, допълнения и изменения през 1934 и 1941 г. Дирекция на обновата е създадена с Указ № 143 от 26.09.1934 г. по предложение на министър-председателя и министъра на правосъдието. Тази дирекция работи в тясна връзка с МВРНЗ.

С новия закон и изградената структура, общо взето, българската полиция върши своята работа в защита на държавата, конституцията, законите и обществения ред и сигурност доста успешно чак до преврата на 9 септември 1944 г. (самите извършители на преврата признават, че без помощта на съветската армия нямаше да дойдат на власт). За ефикасността на българската полиция, специално на криминалните служби, са изписани доста страници и всички изследователи са съгласни, че те не са отстъпвали на нито една от напредналите европейски служби.

Мерките за укрепване и модернизация на полицията продължават и след военния преврат от 1934 г. По време на правителството на Кимон Георгиев започва официално да се употребява терминът „политическа полиция". В Дирекция на полицията се изгражда квалифицирано аналитично звено.

През 1937 г. влиза в сила Наредба-закон за държавната полиция, което води до централизиране на политическата институция.

През 1944 г. е прието постановление на Министерския съвет, което предвижда да се създаде Главна дирекция на полицията с две подразделения – Дирекция на сигурността и Дирекция на реда. Промените в страната, настъпили през септември същата година, осуетяват реализацията на постановлението.

За политическата полиция, за ОБ и ДС също има доста писано. Освен това циркулират и много данни, повечето от тях фалшиви и манипулирани. За личността на Никола Гешев, способния и много кадърен началник на отдел „А", съществуват даже легенди. Отзвукът от неговите действия и работата на агентурата му откликват чак до наши дни. За периода след 1989 г. бяха издадени около дузина книги за него, над 600 публикации в пресата и в сайтовете на интернет и несметен брой споменавания за Гешев в най-различни исторически трудове и не само такива.

Но Никола Гешев не е главният двигател в дейността на Обществената безопасност и Държавна сигурност. Той работи и ръководи ефективно службите в 30-те години, преди и особено през годините на войната, при големите разкрития на служещите на чужди държави шпионски групи, които Държавна сигурност съвместно с РО 2 (военното разузнаване) прави след 1941 г. През същата година Гешев е назначен за началник на Оперативния център за борба с централните ръководни органи на БКП и постига големи успехи в работата си.

Пане Бичев се казва полицаят и дългогодишен шеф на Обществената безопасност, който със своята неуморна дейност постига най-много успехи през годините от 1920 до 1932, когато излиза в пенсия, въпреки че е само на 47-годишна възраст. Той работи в ОБ от 1910 г. и се учи от другия забравен днес голям български полицай – Пано Чуклев. В края на септември 1919 г. Бичев е назначен за главен инспектор при Обществената безопасност в София. Името му се свързва с разкриването на анархистката организация „Червените братя", на атентата в Софийското казино, на атентата в театър „Одеон", на подготовката на септемврийските метежи в есента на 1923 г., на нелегалната младежка комунистическа конспирация, на атентата в храма „Света Неделя" и др. По думите на един от неговите биографи по онова време не е имало човек в България, който да не е знаел кой е Пане Бичев.

След като Пане Бичев се оттегля от държавна полицейска дейност (той създава собствена детективска агенция, която функционира чак до изчезването му след 9 септември 1944 г.), се появяват няколко известни и много способни български полицаи: Петър Амзел, Павел Павлов и възвеличаваният от комунисти, леви земеделци и анархисти Никола Гешев.

Министерства, дирекции, държавни служби въобще в България след Освобождението са били поставени на здрава основа. Залегналите принципи на формиране и дейност на всички служби са били законност и законосъобразност, сиреч подчинение на закона, честност и акуратност, и пълна деполитизация. Разбира се, в рамките и възможностите на държавата ни. За всеки запознат с работата и дейността на държавните служители преди 9 септември 1944 г. най-голямо впечатление прави честността, прецизността и съзнателността, с която е съпроводена работата на всяка дирекция или отделна държавна служба. Особено кадрите, работещи в полицията, са били много внимателно подбирани.

Според правилника за полицията от 1915 г. например изискванията за назначение на висш полицай са били много високи. Той трябва да е навършил 30 години, непременно да има завършено висше юридическо образование, поне три прослужени години в административно-полицейски или съдебни ведомства и да владее френски или немски език. Дейността на полицаите е била плътно и внимателно наблюдавана и гнилият кадър е бил тутакси отстраняван. Разкриваемостта на престъпленията е била много висока, много малко престъпления са оставали неразследвани и съдебната система е действала бързо, акуратно и справедливо. Не е и могло да бъде иначе, тъй като България по онова време не се е стремяла – както сега например – да стане европейска държава, а тя е била такава.

Интересно е да се знае какъв е бил личният състав на полицията, Държавна сигурност – Обществена безопасност (работещите там са част от полицията, а полицията и жандармерията са част от Министерството на вътрешните работи и народното здраве – МВРНЗ). Числото работещи в МВРНЗ е трудно за установяване главно поради факта, че то се мени през годините. При всички случаи броят им е в пъти по-малък, отколкото сегашният личен състав на Министерството на вътрешните работи (МВР), особено като имаме предвид, че след 9 септември 1944 г. ресорът „Здравеопазване" е фактически отнет от него, когато за първи път се създава Министерство на народното здраве. Ще цитираме някои податки и забележки от миналото.

Когато поех министерството на вътрешните работи (1923 г.), органите на Държавната сигурност бяха всичко 61 човека за цялата страна. Христо Стоянов на Руен Крумов в Белене (споменат по-горе).

Има сведение, че целият персонал на МВРНЗ през 1937 г. е наброявал 8000 души. – Филмът „Народен дом на терора".

Всички полицаи заедно с горските стражари и пъдарите в България са 6200 души [вероятно през 1942 г.]: Никола Йонков Вапцаров, Дело 585/1942, София, 2012. www.helpos.com/archive/preview-web/23_076_03_index.html#_Toc271887507.

В комунистическата историография, както и в популярната преса, често се среща твърдението, че репресиите, предприети от правителството на професор Александър Цанков, особено след взривния атентат в църквата „Св. Неделя", освен че са били прекалено крути и свирепи, са отнели живота на – едва ли не – елита на българското общество. Особено се подчертават литературните, поетически и въобще интелектуални качества на пострадалите.

Независимо от преценки относно стойността на техните произведения или приноса им към българската култура главната отговорност за тяхната гибел лежи върху тези, които са ги изпратили на смърт, без да се замислят за последствията за жертвите – техни и чужди, но всичките българи. Оценката за техните интелектуални и литературни качества е била явно вече сторена от техните ръководители, началници и колеги, които въобще не са държали на запазването на тези хора, нито са си давали сметка, че гибелта им би била непоправима загуба за българската култура.

Ако действително убитите – както се твърди – са гении или таланти, ако те са носители на ценности, качества и идеали, дълг е на самата им партия да ги предпази и отстрани от действия, които застрашават техния живот, за да ги запази за идущите поколения. Органите на властта, които действат от името на целокупното българско общество, са задължени по закон да преследват и обезвредяват конспиратори, убийци и бандити (може би в служба на един възвишен идеал, но чудноват все пак – понеже кой ли възвишен идеал би оправдал взривове на невинни хора, бандитски нападения, ексове, обири, убийства от засада и т.н., още по-малко би служил като морален императив за тяхното държане). Отделен въпрос е отговорността на самия интелектуалец пред народа и обществото си.

Извънзаконовите убийства на Гео Милев и на Йосиф Хербст, разбира се, са непростими, но те принадлежат към друга категория: това са последиците от едно трагично (в античния смисъл на думата) и за щастие, краткотрайно национално безумие. Справка с действителността ще изясни до голяма степен тези твърдения. Най-често се споменават имената, посочени по-долу:

Христо Кърпачев, Цветан Спасов, Иван Нивянин, Иван Манев, Александър Боримечков, Тодор Страшимиров, Ана Маймункова, Жеко Димитров, Васил Карагьозов, Димитър Грънчаров, Христо Косовски, Темелко Ненков, Николай Петрини, както и интелектуалците Христо Ясенов, Сергей Румянцев, Гео Милев и Йосиф Хербст. Кои са тези хора?

Христо Кърпачев – Христо Иванов Кърпачев (Младен, Янко) е участник в комунистическото партизанско движение по време на Втората световна война, командир на бойна дружина „Чавдар". Ръководи и участва в бойни акции. Осъден на смърт задочно по ЗЗД от Плевенския областен военен съд (1943 г.). На 23 май 1943 г. в местността Сливешки ливади край гр. Ловеч

заедно с Борис Копчев и Дочо Шипков води престрелка с полицейско и армейско подразделение и загива на 32-годишна възраст.

Цветан Спасов (Цветан Спасов Илиев – Ради). Партизанин от Бъркашката партизанска чета. През 1942 и 1943 г. Плевенският военен съд го осъжда задочно на смърт по ЗЗД. През есента на 1943 г. той участва в създаването на Бъркашката партизанска чета и е неин политкомисар. На 14 февруари 1944 г. попада в обкръжение в Плевен. В ожесточената престрелка Цветан Спасов се самоубива.

Иван Нивянин (Иван Недков Нивянин, Иван Недков Върбанчов) е партизанин от партизански отряд „Гаврил Генов". Приема партизанско име Сергей Жаров. На 28 май 1944 г. е тежко ранен при нападение на с. Соколаре. Умира в партизанска землянка на 29 май 1944 г.

Сергей Румянцев (псевдоним на Димитър Дилов Митовски) – по време на априлските събития участва активно в общата работа на Петко Д. Петков, Петрини и Грънчаров – единофронтовската тройка. През 1924 г. е полулегален, но участва в III конгрес на БЗМС и развива конспиративна дейност. Отвлечен и убит по време на априлските събития от 1925 г.

Николай Петрини – ръководен деец в БЗНС, участва във военната комисия на Единния фронт, организира канал за пренасяне на оръжие от Сърбия, арестуван с Косовски и Фридман в квартирата на Адела Николова (също осъдена на смърт за „Св. Неделя", но помилвана), убит в полицията с Косовски, осъден на смърт задочно за взривяването на църквата „Св. Неделя" със Задгорски, Коев, Фридман, Косовски, Абаджиев и Грънчаров.

Димитър Грънчаров – деец от БЗНС, след 9 юни 1923 г. участва в съюз с БКП, става нелегален през април 1925 г., обкръжен от полицията, самоубива се. Осъден на смърт задочно за взривяването на църквата „Св. Неделя" със Задгорски, Коев, Фридман, Петрини, Абаджиев и Косовски.

Христо Косовски – деец от БЗНС, участва в Единен фронт с БКП, член на Военната комисия, убит в Дирекция на полицията след атентата в църквата „Св. Неделя". Осъден на смърт задочно за взривяването на църквата „Св. Неделя" със Задгорски, Коев, Фридман, Петрини, Абаджиев и Грънчаров.

Тодор Страшимиров (Тодор Тодоров Страшимиров) е политик от БРСДП, по-късно от БРСДП (ш.с.), а от 1920 г. – от БКП. Брат е на писателя Антон Страшимиров. Народен представител от БКП – изборите през ноември 1923 г. На 17 февруари 1925 г. Тодор Страшимиров е застрелян в София, като убиецът успява да избяга и остава неразкрит. Атентатът е извършен дни след убийството на професор Никола Милев от просъветски дейци на македонското движение и малко преди смъртта на друг комунистически депутат, Харалампи Стоянов.

Георги Шейтанов – анархист-убиец и бандит, запалва Ямболския окръжен съд в 1914 г., участва в престрелки с полицията, лежи в затвора, избягва

в Русия, през 1921 г. е в бойна група, след 1923 г. участва в Единен фронт с комунистите, присъединява се към Килифаревската чета, убива професор Н. Милев (?), арестуван през май 1925 г., убит (вероятно от ВМРО).

Христо Ясенов (Христо Павлов Туджаров). От 1923 г. Ясенов поддържа връзка с Военната организация на БКП. От края на 1923 г. е привлечен за сътрудник на военнотехническата комисия към Централния комитет на БКП. Арестуван след атентата в църквата „Св. Неделя", изчезнал.

Йосиф Хербст – журналист и общественик. След септемврийските събития и до смъртта си се обявява във вестника си против правителството и режима на Сговора. Йосиф Хербст „безследно изчезва" по време на априлските събития от 1925 г. Навремето се е говорело, че неговият вестник „Днес" е съобщил предварително за атентата (второ издание на 16.04.1925, преди взрива в 15.20 следобед).

Иван Манев – участва в Септемврийското въстание, член на ЦК на БКП. На Витошката нелегална конференция е избран за политически секретар на БКП. Участва непосредствено в атентата в църквата „Св. Неделя". След атентата е обкръжен от полиция и се самоубива.

Гео Милев (Георги Милев Касабов) е български поет и публицист, основен представител на експресионизма в българската литература. На 14 май 1925 г. заради поемата „Септември" Гео Милев е осъден на 1 година тъмничен затвор, глоба от 20 000 лв. и лишаване от граждански и политически права за 2 години. Той обжалва постановената присъда пред Апелативния съд, но на 15 май е извикан в полицията и изчезва безследно.

Васил Карагьозов – участник в бойни групи през 1921 г. След атентата в църквата „Св. Неделя" се укрива, арестуван, съден и оправдан, изчезва.

Александър Боримечков – член на БКП от 1919 г., участва в септемврийските метежи, член е на Военната организация на БКП и на бойна група в София. На 28 април 1925 г. е обкръжен от полицаи и войници. След престрелка се самоубива.

Ана Маймункова (Ана Кръстева Маймункова, псевдоним Ана Май) е активист на БКП. През лятото на 1923 г. е арестувана. По време на априлските събития през 1925 г. отново е арестувана и е убита в Софийския затвор.

Жеко Димитров (Жеко Димитров Джунджулов) е член на БКП от 1905 г., делегат на Профинтерна в Москва в 1922 г., участва в септемврийските събития, арестуван, освободен, отново арестуван след атентата в църквата „Св. Неделя", изчезва.

Темелко Ненков (Темелко Ненков Иглев) – член на БКП от 1907 г., народен представител от БКП през 1919 и 1920 г., арестуван по време на априлските събития от 1925 г. и убит.

Обявеното от правителството военно положение в България веднага след атентата от 16 април 1925 г. продължава шест месеца – до октомври

същата година. През този период издирването, задържането и изправянето пред съд на конспиратори, ръководители и участници в терористичните действия, планирани и провеждани от комунистическата партия, която е поставена извън законите още от пролетта на 1925 г., е особено интензивно и – както показват резултатите – доста успешно.

Според министъра на войната генерал Вълков до 12 юни 1925 г. броят на арестуваните възлиза на 3194. Срещу 1182 от тях са образувани дела, останалите са пуснати на свобода (2012, или 63% от арестуваните). До същата дата трите военнополеви съдилища са разгледали 61 наказателни дела в София, а в Пловдив и Русе – по 17. До средата на септември с.г. са били произнесени 268 смъртни присъди (повечето от тях не са изпълнени).

Благодарение на тези мерки комунистическата партия е практически разгромена и не ще представлява организирана опасност от особена важност за държавата и обществения ред чак до юни 1941 г., когато по нареждане от чужбина – отново, както през 1923 и 1925 г. – българските комунисти започват, по-скоро увеличават значително провокациите и въоръжените действия срещу народа и държавата си в полза на чужда държава.

Според твърдението на българската марксическа историография и в изданията на БКП до 1989 г., а и след това, месеците след атентата в църквата „Св. Неделя" са били период на „бял терор" в страната: полицията, жандармерията и армията гонят, отвличат, изтезават и убиват хиляди български граждани. В България съществува диктатура от фашистки тип, развилнели се банди тероризират и убиват невинни мъже, жени и деца. Избитите без съд и присъда са хиляди. Така ли е?

29 години след събитията от 1925 г. – през август 1954 г. – Военната комисия при Върховния съд на Народна република България, започва разглеждането на наказателно дело от общ характер № 634. Обвинените са: о.з. генерал Иван Вълков, о.з. полковник Димитър Порков, о.з. полковник Иван Кефсизов, о.з. полковник Тома Прендов, о.з. полковник Гроздан Грозданов, о.з. полковник Илия Ковачев, о.з. полковник Пенчо Сарафов, о.з. полковник Кирил Стефанов, о.з. полковник Александър Христов, о.з. подполковник Цвятко Николов, о.з. майор Петър Сапунов, о.з. капитан Стилиян Тошев и бившият шофьор Александър Петрович. Обвинени са за репресиите срещу комунисти и земеделци през 1923 г. и през април 1925 г. след атентата в църквата „Св. Неделя".

Офицерите от бившата 3-та разузнавателна секция на Министерството на войната са сочени за автори на „белия терор", на акцията от 9 юни, на убийствата на Александър Стамболийски, Гео Милев и др. Те правят пълни признания, обвиняват се един друг, а генерал Вълков – и цар Борис и Александър Цанков. Но на отправените му обвинения за политически убийства и масови разстрели той заявява:

Покажете поне един документ – заповед, секретно писмо, нареждане, – в който аз заповядвам да се разстрелват хора!

Такъв документ не е представен, вероятно не съществува, но той и другите обвиняеми са осъдени.

Върховният съд осъжда Иван Вълков и още шест души на смърт, а четирима – на 15 г. затвор. След обжалване Президиумът на Народното събрание заменя смъртните присъди с 20 г. затвор, макар че оценява решението на Върховния съд като справедливо и правилно.

„Белият терор", „Кървавата диктатура в България" и „Кръволокът Цанков" са епитетите, чрез които европейската левица, агентите на СССР по света и комунистическите партии – членки на Коминтерна, се опитват да заличат спомена от варварския атентат на 16 април 1925 г. в София и да оневинят извършителите.

Френският писател Анри Барбюс организира международен *„комитет за защита на жертвите от белия терор в България и на Балканите"*. В него влизат 53 видни интелектуалци, между които Ромен Ролан, Пол Луи, Жорж Дюамел, Жан-Ришар Блок, Виктор Маргерит, Пол Вайан-Кутюрие и др. Интелектуалците се възмущават не само във френската столица. Във Виена председател на подобен комитет е д-р Розенберг, в Лондон – В. Уеджууд, в Женева – професор Дувилар, в Берлин – Герхард Келерман. Глас в защита на българските комунисти надига и Алберт Айнщайн.

В София пристигат редица европейци с висок статут – председателят на Социалистическия интернационал Емил Вандервелд, бивш министър-председател на Белгия, чехословашка делегация, която посещава в затвора Христо Кабакчиев, делегация от английски лейбъристи – членове на Парламента, френският юрист и общественик Марсел Вилар, американският журналист Карл Маус, редакторът на „Юманите" Даниел Рену, белгийският адвокат Плисние. Повечето от тях след завръщането в страните си издават брошури и книги, в които описват терора в България.

През ноември 1925 г. в София пристига самият Анри Барбюс и се среща с министри, отговорни лица, както и с много негови приятели и съмишленици (от 1923 г. той членува във френската комунистическа партия, членка на Коминтерна), които го осведомяват за ужасите, преживявани от невинните жертви на фашисткото правителство на Цанков. През следващата, 1926 г. той споделя възмущението си от положението в България в книгата си *Les Bourreaux* („Палачите"). Книгата излиза на български език през 1928 г. в превод на Ана Карима, а през 1998 г. тя е преиздадена от Международната фондация „Георги Димитров" в София.

В нея (с. 48) г-н Барбюс твърди:

Някои изчисляват броя на жертвите на правителствения терор в България, след като на власт идва правителството на Цанков, на ***около 18 000 убити****. Това мисля, са цифрите, посочени от г-н Вандервелд. Почти същите цифри дават най-сигурните и авторитетни свидетели, с които се срещнах. Видна независима личност в София, по чудо все още на свобода, уверява, че* ***след държавния преврат (юни 1923 г.) са убити 15 000 души, а след атентата – още 5000.***

Барбюс цитира в книгата си и страшната секретна заповед на министъра на войната генерал Иван Вълков, издадена преди атентата в катедралата „Св. Неделя" (тя е апокриф, не е намерена, не е открита, самият генерал Вълков на процеса срещу него в 1954 г. настоява да му бъде показана), в която между другото се е казвало:

Необходимо е преди всичко да се ликвидират интелектуалците – най-способните и смели привърженици на тези идеи. В най-кратък срок трябва да се изработят списъци на тия хора, за да може в даден момент да се избият техните водачи – виновни или невинни. Навсякъде, където избухват смутове, безмилостно да се унищожават всички затворници, заговорници, техните съучастници и ония, които ги укриват. По същия начин трябва да се третират техните семейства и да се изгарят техните къщи (с. 50).

Барбюс продължава:

Пред мен е списъкът на 36 видни български журналисти, главни редактори или известни сътрудници на вестници и списания, убити без съд и присъда. Поетът Гео Милев, съден за своя поема, беше оправдан и освободен, но след това жестоко осакатен и убит... Главната цел на агентите на Цанков е да избиват най-видните личности. Интелектуалците бяха покосени по силата на този господстващ принцип. Загинаха стотици учители, ***над четиридесет депутати и бивши министри, офицери, инженери, лекари, свещеници*** (с. 75).

Анри Барбюс (Henri Barbusse, 1873–1935) не е случаен човек. Руският интелектуалец, болшевик и съветски комисар Луначарски си припомня един разговор с Ленин за Барбюс: *„Да, това е велик глас"*, казал Ленин някак особено замислен. Анри Барбюс е носител на наградата „Гонкур" 1916 г., щедро финансиран от френските комунисти и Коминтерна, посещава често СССР, публикува книга за „великолепната Грузия" през 1928 г., приятел на Максим Горки и Ленин, близък на и особено обожаващ Сталин. Барбюс написва първата официална биография на Сталин през 1935 г. и умира в Москва през същата година. Според Аркади Ваксберг той е бил отровен по нареждане на Сталин.

Барбюс е все още популярен в родината си. Редица градове и села са нарекли улици и училища на негово име. Дори днес в Петия квартал на Париж

(le Ve arrondissement) има улица на негово име. Лозунгът остава актуален: *Pas d'ennemis à gauche!* „Pas d'ennemis à gauche, pas d'amis à droit"!

При тези международни атаки против България и правителството ѝ истината и фактите относно събитията от 1923 до 1925 г. остават избутани някъде назад, в тъмата на последователна и неотстъпна пропаганда: хули, очерняне и „политическа коректност" по отношение на случилото се по онова време в страната. Повече от 20 години след атентата в църквата „Св. Неделя" БКП отрича участието си и настоява, че атентатът е провокация, извършена от фашисткото правителство на Сговора, която цели унищожаването на мирната, толерантна и легитимна представителка на българската работническа класа – невинната Българска комунистическа партия. Дали е така?

Почти 50 години след събитията Цола Драгойчева, участничка в събитията и спасена от изпълнението на смъртната ѝ присъда в 1925 г., защото е забременяла в затвора, полупризнава:

Атентатът в църквата „Света Неделя" потресе всички. Потресе и нас, нелегални и легални дейци на революционното движение: подобен акт, завършил с гибелта и на невинни хора, в никой случай не можеше да получи нашето одобрение. Нещо повече: огромното мнозинство между нас първоначално смяташа, че се касае за провокационен акт на властта, планиран като претекст да развихри тотална разправа с революционните сили... Колкото и странно на пръв поглед да изглежда, но като че ли единствено властта посрещна произшествието без особена изненада. Посрещна го в пълна боеготовност за широки, повсеместни, масирани действия, насочени към физическото изтребление на ***хиляди и хиляди хора*** *– елита на българската демократична мисъл, цвета на единофронтовското движение.*

В показанията си на процеса срещу нея през 1925 г. тя говори малко поразлично:

За терористическата дейност получихме окръжно, в което се съобщаваше, че всеки окръг трябва да има от 3 до 6 души терористи, а областта, т.е. окръга, в който пребивава щабът, трябва да са 10 души. Тяхната дейност трябваше да се изрази в прочистване нашите среди от провокатори и избиване на по-видните личности в средите на управляющите.

И завършва с признание и разкаяние:

И най-после ясно почна да става, че се отива срещу течението на общественото развитие, че се изнасилва действителността и затова комунистическата партия не можа да си създаде свой морал, чрез който, опълчвайки се срещу буржоазния морал, като противовес за последната да противопостави своя такъв и така да даде едно ново знаме на душата...

И ако продължаваме да мислим, че сме на прав път, ние още много потоци кръв ще изцедим от гърдите на народа, може би ще се образува дълбока и непроходима река, която ще издави не тези, що имат кормилото на държавната машина, а ония, които като диваците ще се спуснат с лодка без лопати в бездънната река на обществените борби.

Не отскоро мнозина чувствахме, че наливахме вода в бента на чужда воденица, но партиен морал, дисциплина ни караха да бъдем несмели в това, което зрееше в душите ни. Авантюристичните склонности на няколко луди глави трябваше да дирят своето реализиране в недрата на народа. И по пътя на тоя авантюризъм ние смятахме, че ще достигнем новия ден. Много естествено, че историята не търпи шеги и насилия и вместо ние да ѝ поизвием гръбнака, тя ни изпочупи костите и ние сега сме сакати.

Нашето доверие във всевъзможни центрове е паднало още от септември насам, но нашият идеализъм, с който бяхме напоени към самата идея комунизъм, ни беше толкоз сковал, че бяхме рекли, все един ден ще успеем.

И каква сметка мога да дам аз, жертва на моята сляпа вяра в комунизма? Аз чувствам, че ние не церим, а нанасяме все по-дълбоки и по-дълбоки рани в сърцето на народа, чиито сили изтощихме докрай. Не ми остава нищо друго, освен да искам припадащият ми се дял от наказанието за туй, гдето носих негодуванието против тая безумна тактика в душата си. И никога не повдигнах сериозен глас на протест по това.

Какво сме криви ние, слепите идеалисти, да плащаме греховете на безумни атентатори? Какво допринесоха те на работническата класа? Нищо, нищо освен неизмерими страдания. Човек, който като краен садист решава да обезглавява стотици и стотици ценни живота, който забравя след това, че за неговия престъпен порок ще плаща цяла класа, не може да бъде комунист. И на такива ние не можем да не изпратим нашето най-дълбоко презрение даже в гроба.

Това го пиша за ония, на които обещавахме щастие, а ги тласнахме стремглаво към пропастта на мизерията. За ония бащи и братя, които от сляпо доверие към някаква магическа сила на някакъв център безогледно се хвърлиха във вихъра на борбата. Аз не мога да не чувам разкъсващия писък на безброй бащи, майки и деца. И тежко като олово в душата ми падат техните палящи сълзи. Ние трябва да си платим с достойнство за това, гдето съзряването за решителен акт против тактиката на партията, като обща мисъл дойде много късно и ние не можем да помогнем не на себе си – за това не говоря, а на ония, които слепешката се втурнаха след нас да търсят благоденствие.

В спомените на Цола Драгойчева няма и (с)помен от показанията ѝ по време на процеса, тъй като – вече на власт и член на Политбюро на БКП – явно се срамува от допуснатата слабост преди 50 години.

Още на московското съвещание на БКП от август 1925 г. нещата са представени съвсем просто и ясно, макар и не публично обявени:

Убийството на др. Вълчо Иванов дойде като гръм върху масите. Пред нас се постави за разрешение въпросът за убийството на Ник. Милев. Щастие е, че на втория ден ни се удаде да го убием. ***Това се посрещна от масите с голям ентусиазъм и въодушевление****. На мене др. Яко Доросиев ми каза след това убийство, че ме избивало на анархизъм. Ив. Манев е казал също на К. Янков, че това е явна провокация, обаче, след като сам е констатирал одобрението му от масата, се коригира. Първата жертва на нашия терор обаче бе прокурорът Димчев. Убихме го, защото беше ужасно много затегнал режима в Център[алния] затвор.* ***Неговото убийство също се посрещна с голямо одобрение и с особено облекчение*** *всред затворниците. Опити да избиваме по-големи хора не правихме. Убихме и детектива Кузинчев, който направи провалата в Пловдивската област и можал беше да проникне в някои наши работи. Убихме го, преди да може да каже нещо. За него искахме да се пише в „Р[аботнически] в[естник]" защо е убит, но после по военна линия съобщихме това.* ***То също се посрещна с одобрение****. Аз мисля, че партията не можеше да не прегърне тоя терор, защото имаше опасност той да вземе неорганизиран характер. Един младеж напр. на своя глава уби един агент и един стражар. Не може да се мисли, че да убиваш хора е спорт. Ние действахме с пълното съзнание, че това е необходимо за движението. Зачестиха убийствата на наши хора, усили се терорът, готвеха Вартоломеева нощ и всички мислехме, че трябва да им се отговори, макар да не се самооблащавахме, че на всяко убийство на наш другар ще можем да им отговорим с такова. Тия убийства се решаваха от една ЧЕКА, създадена от ЦК в състав: Яко Доросиев, Ив. Минков и един представител на Младежката организация.... С атентата дадохме пример на световната реакция що значи наш тероризъм. Фашистите мислеха, че не можем да се мерим с тях. След атентата всички министри в съвета били омърлушени... След атентата един-два дена беше голяма радост всред другарите...*

По-късно Вълко Червенков (младежкият представител в терористичната ЧЕКА, създадена от ЦК на БКП, след 9 септември 1944 г. министър-председател на България) казва:

Атентатът носеше вече яркополитически характер. Той се превърна в изключително средство за събаряне на Цанковия фашизъм. И не след много за нас главният обект беше не Обществена безопасност, а правителството... Ние чакахме с нетърпение той да стане, защото провалите идеха един след друг, партийните хора се отчайваха, викаха, че партията загива, защото не действа, и пр.

През 1985 г. официалното комунистическо становище настоява на „истината":

Въпреки честните намерения на организаторите на атентата обективно той улеснява фашистките управници да приведат в изпълнение своя план за разгромяване на антифашисткото движение. ***Хиляди комунисти, земеделци и други антифашисти стават жертва на терора, предприет през 1925 г.***

Отношението на официозната историография през времето на комунизма: БАН, АОНСУ, университетите, професорите, доцентите, старшите и младшите научни сътрудници I и II степен, научните кандидати, преподавателите в училищата, съставителите на училищните и университетските програми е строго определено и не подлежи на разискване. За Априлските събития и атентата в черквата „Св. Неделя" Александър Фол и другите съставители на „Кратка история на България" (София, 1981) съобщават кратко и ясно:

На 16 април 1925 по време на опелото на генерала избухна взрив в катедралата „Св. Неделя". Десетки хора загинаха. Но управляващите останаха невредими. Атентатът бе дългоочакваният от реакцията повод, за да изпълни своя пъклен план. Тринадесет хиляди души бяха арестувани, от които половината съдени и осъдени.

Митът за хилядите (значи повече от 1000) битува до наше време. Нищо чудно все още да съществува в световните енциклопедии, Уикипедии и справочници на чужди езици, па и на български. Видната българска комунистка Велислава Дърева в 2015 г. не говори вече за „хиляди"; те са станали много повече:

После, без никакво участие в никакъв атентат, без никаква вина, без да са посегнали на ничий живот, без съд и присъда, в разстояние на няколко месеца ще „изчезнат безследно" ***над 30 хиляди комунисти****, земеделци, работници, селяни, интелектуалци, офицери.*

Две години по-късно Дърева твърди, че *„... през 1923–1925 г. избиват 30 000 антифашисти и още толкова през 1941–1944 г. Само за периода 1941–1944 г. хвърлят в затвори и концлагери 65 000 души...".*

Христо Георгиев: *„Става дума за избиването на* ***десетки хиляди земеделци и комунисти****, на стотици представители на българската интелигенция при погромите през 1923–1925 г."*

Колко са жертвите по време на Априлските събития, „Белия терор", „Кървавите дни на 1925 г."?

Според българския историк академик, професор Георги Марков:

Атентатът в „Св. Неделя" е нечувано злодеяние. Навръх Великден загиват 150 души, ранените са 500. Тази най-страшна проява на червения терор повлича белия терор – убийството на 450 души.

Американският професор Рудолф Дж. Рамел се е занимавал с проблемите на демоцида в световен мащаб. Той има страници, посветени на България, в труда си „Статистики на демоцида" (*Statistics of Democide*) от 1987 г. За периода от октомври 1908 до юни 1923 г. той посочва 300 жертви „средно" (числата му са на три нива – ниско, средно и високо). За 1923 г. числото му е 3000 „ниско", от юни 1923 до май 1934 г. – 4000 „ниско". Отделно (на с. 351) за годините 1923–1944 той повтаря числото 4000 на трите нива: ниско, средно и високо.

Друг американски изследовател, професор Джон Д. Бел, в книгата си „Българската комунистическа партия от Благоев до Живков" (*The Bulgarian Communist Party from Blagoev to Zhivkov*), издадена в 1986 г., споменава за загиналите в битки Коста Янков и Иван Минков, както и за екзекуциите на Фридман, Коев и Задгорски и говори за стотици партийни членове и симпатизанти, които не са стигнали до съд, а са загинали в подземията на полицейските участъци или от ръцете на банди на ВМРО.

През 1945 г. е създадена специална парламентарна комисия на Отечествения фронт, която да установи жертвите на „монархофашизма". Едно от заключенията ѝ е:

За периода от 1923 (вкл. Септемврийското въстание) ***до 1944*** *жертвите са 5632 – убити (без присъда), екзекутирани (по присъда), умрели в затвора или вследствие на престой в затвора.*

Според данните на албума „Звезди във вековете", издаден от Музея на революционното движение в България в 1972 г. след продължителна проучвателна работа, загиналите за периода 1924–1926 г. са общо **835** души. По години те са: 90 загинали в 1924 г., 672 в 1925 г. и 73 в 1926 г. В това число са включени загиналите в престрелки с полицията, изпълнени смъртни присъди след атентата в черквата „Света Неделя", убити от военни или други органи за периода 1924–1926 г., както и загинали анархисти и членове на терористични чети и техни ятаци за периода 1924–1926 г.

Ако към тези числа се прибавят загиналите **787** души през 1923 г., общият брой на жертвите, дадени от комунистите и техните присъдружни от 1923 до 1926 г., възлиза на **1622**.

Но с това въпросът за жертвите от 1923 до 1926 г. не приключва, понеже трябва да се уточнят жертвите, дадени от другата страна: полицаи, жандармеристи, военни лица, държавни, областни, околийски и местни

служители и – вероятно мнозинството от загиналите – обикновени мирни граждани, станали жертва главно на четнически нападения. Според сведения на Пане Бичев, който е началник на Обществената безопасност по онова време, само за част от 1924 г. е имало 264 терористически и четнически нападения.

Четите са действали особено интензивно през 1924 и 1925 г., но те са нападали и през 1926 г., а и през следващите години чак до набезите на четата на Дочо Узунов през 1929 г. Поне два пъти повече, ако не и повече, би трябвало да са били нападенията през периода, „след част от 1924 г.", значи общо около 800 нападения. Ако при тези нападения е имало само по една човешка жертва, това дава около **800** загинали. Това число изглежда вероятно.

По други сведения при четнически нападения и акции и в резултат на терористични действия са убити около 800 кметове, секретар-бирници и други местни служители за периода от септемврийския метеж в 1923 г. до атентата на 16 април 1925 г. Изнесените данни не могат да бъдат потвърдени, но заслужават споменаване.

Загиналите при взрива в църквата „Св. Неделя" са около, но вероятно над 200. Убийствата на видни – и не толкова видни – дейци на властта, или неприятели на комунистите, извършени от бойни групи, са не по-малко от 60. Прибавени трите числа – 800 жертви на четнически нападения, 200 загинали при атентата и 60 убити от бойни групи, – дава **1060** общ брой жертви от „другата страна". Жертвите на комунистите и техните присъдружни съюзници, както видяхме по-горе, са **835**. И през този период, както и при септемврийските събития, броят на загиналите комунисти е по-малък от броя на убитите от тях: 835 срещу 1060. Загиналите македонци при междуособните схватки за същия период от време не са включени в тези числа.

Реакцията на нацията, народа, обществото, режима и правителствата на България при обстановка на целево, планирано и проведено нападение срещу тях е била напълно законосъобразна и целесъобразна. Министър-председателят Цанков:

Лично за себе си не се срамувам от делата си, не се смущавам от квалификациите, които ми дават тия мои врагове. Горд съм с историческата заслуга, която имам, че на 1923 и 1925 г. смазах комунистическия бунт, а то бе бунт, а не революция, че пречупих краката на комунистическата ламя и не ѝ дадох възможност да болшевизира България.

Обществена реакция: възходът на националнизма

Нацията е била поставена в положение на законна самоотбрана. Само решителни действия и бърз отпор на опитите за българско самоунищожение – които са настъпили – са били в състояние да спасят страната. При тези обстоятелства за учудване са само сравнително меките действия на режима и бързото възстановяване на гражданските и политическите права. Още през ноември 1923 г. се състоят демократично проведени парламентарни избори, а даже и след комунистическите безчинства от 1924–1926 г. българският либерален модел не престава да действа ефективно.

Тези събития изправят на крака обществото и го карат да види опасността, надвиснала над родината. Реакцията на нацията не закъснява. Тя се изразява главно в засилване на националистическите чувства и настроения. Създава се благотворна почва за създаването на родолюбиви и патриотични организации в защита на системата, обществения ред и идеалите на нацията.

Редица събития от 20-те години изострят патриотичното чувство у българина и спомагат за организираните прояви на национализъм и изяви на българщината. Между тях са управлението на БЗНС от 1920 до 1923 г., метежите от септември 1923 г. и атентатите от 1924–1925 г., кулминирали в зверското убийство на над 200 души (над 500 ранени!) в църквата „Света Неделя" през април 1925 г.

Действията на българската крайна левица – подготвянето и организирането на действия, които са целели нищо по-малко от цялостното, радикално и планувано разрушение на гражданското общество и налагането върху него на един режим на терор, колективизация и пълна липса на човешки, граждански и политически права по примера на болшевишкото управление в Русия, – предизвикват нормална и естествена реакция. Тези техни действия служат като крайния и необходим катализатор за извикването на помощ на спасителната реакция на обществото – неговата самозащита.

Властта на Народния сговор, изместила управлението на БЗНС в 1923 г. и поставена в положение на законна самоотбрана, няма друга възможност, освен да отговори на ударите с удар. Кулминацията настъпва с посегателствата срещу особата на Н.В. царя, дотогава държан настрана от преки политически стълкновения: засадата в Арабаконашкия проход през пролетта на 1925 г. и накрая убийството на генерал К. Георгиев, извършено със замисъл за унищожаването на царя и елита на страната чрез взривяването на храма „Света Неделя" на 16 април 1925 г.

Споменът за загубената война (втората национална катастрофа?) тормози българския народ, но в същото време насочва обществото в посока на

национализма. Насилствено окастреният, свит и обременен с тежки дългове български народ се консолидира и прави опити да се обедини духовно, ако не и организационно, само в течение на няколко скромни години. Как иначе да си обясним невероятното влияние на национализма, доминиращо духа на 30-те и 40-те години на миналия век, но действително заченато през 20-те, което възпита повече от един милион български младежи в патриотизъм, идеализъм и желание и готовност за саможертва в името на изконните български национални (възрожденски) идеали.

Още от зараждането си националните сили имат много ярко изявен социален заряд. Той в края на краищата им позволява да се наложат над комунистическите си съперници, при които социалната загриженост бе повтаряна като заклинание, привнесена даже отвън, но никога осъзната. Лозунгът „Национално мощна и социално справедлива България" изразява много ясно въжделенията на обществото и отнема на комунистите – врагове на българския национализъм от тогава и до днес – тяхното главно оръжие.

Освен социалното начало и от само себе си разбираемото преклонение пред националните идеали другият важен елемент в идеологията на националните организации от онова време е борбата против пораженството, нихилизма и интернационализма, но на първо място – против комунизма. Мъчно се пропуска фактът, че най-големият подем на комунистическата партия беше непосредствено след Европейската война, когато тяхната пропаганда се опитваше да посочи социализма от болшевишки тип като бъдещия идеал на временно унизеното българско общество.

Комунистите също са били – и са останали – непримиримите врагове на националното обединение и постигането на българските възрожденски идеали. Никак не е пресилено да се каже, и то въз основа на неопровержими факти, че борбата за умовете, духа и душата на българската младеж завърши с победата на национализма. Незначителният брой членове на комунистическата партия в навечерието на Втората световна война не можа да достигне даже една десета от членския състав на коя да е от главните националистически организации: СБНЛ, РНБ или „Бранник". Даже по официални данни броят на организираните български комунисти в навечерието на преврата от 1944 г. не е бил повече от 7000 души.

Влиянието на националистическите идеи, което сега някои пренебрегват, а за други е неизвестно, навремето е било фактор от първа величина. С него са се съобразявали царският двор, правителствата на страната, външните сили и всички български политици, включително и функционерите на комунистическата партия – отдавна продадена на чуждоземни интереси, – които точно поради влиянието и значимостта на организирания български национализъм не успяха (не можаха!) да разгърнат каквато и да е значителна съпротива срещу законния режим в България.

Затова може би и тежкият юмрук на комунистическия терор – преди и след 9 септември 1944 г. – се стовари с най-голяма сила върху националните сили и ВМРО: крепителите и поддръжниците на българщината до днешни дни. Известна е телеграмата на Георги Димитров до Трайчо Костов, изпратена от Москва на 16 септември 1944 г., само седмица след преврата. Указанието от Русия е

... да се гори с нажежено желязо българският шовинизъм, национализъм, антикомунизъм...

Периодът от края на Европейската война до учредяването на Всебългарски съюз „Отец Паисий" (ВСОП) през 1927 г., в който се създадоха предпоставките за основаването на младежките националистически организации, се отличава с няколко забележителни фактора. На първо място, това е новото положение на България като победена страна в завършилия кървав конфликт и неговите последици върху политическия живот на страната. Това е също период на стопанска и финансова криза, който понякога е замъглен от позловещата и продължителна криза, разтърсила целия свят от 1928 до 1934 г., известна като Голямата депресия. Въпреки че световната криза се отразява и на България, влиянието на по-малките и като че ли по-незабележими кризи през 20-те години, особено в страните, загубили войната, е по-голямо и позначително в нашата страна.

На трето място може да се поставят предизвикателствата пред съществуващата политическа и социална система, която трябва да се справи с натиска „отдолу", с комунистическите насилия и терор и въоръжените метежи и с неуспешните – или спрени – опити на земеделското правителство на Александър Стамболийски да изгради една нова и – в неговите очи – по-справедлива система за мнозинството от българските селяни.

Не е възможно да се пренебрегне фактът, че организирането на националистическата съпротива против пораженските, дружбашки и главно комунистическо-болшевишки идеи и дейност през 20-те години на миналия век бе породено от началните действия на българските комунисти, които много рано – още по време на войната от 1915–1918 г. – започнаха организирането и въоръжаването си с цел насилствено завземане на властта.

Тласък в посока към организиране, а след това и консолидиране на националните сили изиграва реакцията на здравите сили в обществото против създаването на една стройна и много добре изградена комунистическа военна организация, която има за цел събарянето по насилствен начин на съществуващия порядък в държавата. От архивни източници, справки в полицията и други ведомства на реда, а и от източници, произхождащи директно от комунистически архиви, мемоарна литература и исторически документи, с които комунистите се гордееха до, а и след 1989 г., става ясно, че оригинал-

ното предизвикателство, значи и причините за кървавите събития от 20-те години в България са били породени, инспирирани, вдъхновени и водени от Българската комунистическа партия с активната помощ на СССР и болшевишкото ръководство в Москва, фактически по тяхно нареждане и финансиране.

ВМРО, която още от основаването си в края на XIX век привлича не само македонци, но и българи от Царството, продължава дейността си след Европейската война при друга обстановка и е неделима част от новото национално движение през 20-те години. Добруджанската организация, Тракийската организация и Западнопокрайнинската организация обединяват бежанци от различни краища на осакатеното Отечество след Европейската война. До тях и с тях са двата съюза на ветераните от войните: Съюзът на запасните офицери (СЗО) и Съюзът на запасните подофицери (СЗПО), неизчерпаем резервоар от проверен и доказан патриотизъм.

Действията на комунистите и особено атентатът в „Св. Неделя" през април 1925 г. обтягат до крайност тъканта на национална България и предизвикват бърза и подходяща реакция. Негодуванието и възмущението от посегателствата върху реда, законите и структурата на обществения живот е в основата на създаването на множество националистически настроени организации през 20-те и 30-те години. Коренът на популярността им, както и на младежките движения с национална насоченост по същото време – поникнал веднага след Освобождението, – е в стремежа да отвърне решително българската младеж (и родителите ѝ) от рушителите на държавността и идеалите, завещани от националните революционери. Ако има период, в който комунистите загубиха войната за сърцата на младите българи, твърде е възможно това да е било времето 1923–1933 г.

Масовата и популярна „Родна защита" и Българският народен съюз „Кубрат" се появяват след преврата от 9 юни и метежите от септември 1923 г. „Родна защита" към 1929 г. има над 1200 клона с повече от 100 000 членове.

През 20-те години се създават Национална задруга, ВСОП, основан през 1927 г., от който се рои и БМСОП, и организацията „Симеон" от края на 20-те години: все резерви и извор на родолюбие и национализъм, младите родозащитници около вестник „Прелом", патриотично настроените студентски корпорации и други, за чието изброяване е потребно още много място.

Поздравът на „Родна защита" е „За България", а отговорът – „За нея ний живеем". Той се оказва много популярен и преживява дори преврата от 9 септември 1944 и събитията от 1989 г. Възприемат го легионерите след създаването на СМНЛ през 1931 г., след това го използват и други родолюбиви организации, включително и до наши дни. Съюзният марш е съчинен от композитора Панайот Пипков. Един от ранните лозунги на организацията е: „Вяра, Цар, Народ и Армия".

„Родна защита", „Кубрат", ВМРО, СЗО и СЗПО и другите родолюбиви организации от 20-те години трасират пътя на другите младежки организации: Съюза на българските национални легиони (СБНЛ), Българския младежки съюз „Отец Паисий" (БМСОП) и Ратничеството за напредъка на българщината (РНБ).

„Фронт против комунизма", който е един от първите опити за обединение на националистическите организации на антикомунистическа основа, е образуван на 28 март 1930 г. В него са участвали Съюзът на запасните офицери, Съюзът на запасните подофицери, „Кубрат", Съюзът „Сливница", „Родна защита", Дружество „Юнак".

Българската интелигенция като цяло – професори и учени, църковни дейци, писатели и поети и други – е била традиционно водачът на нашето духовно възраждане и борбите за постигане на националните ни идеали. Дори създаването на емигрантските организации и тези на запасните военни и ветераните от войните, както и изграждането на „Кубрат" и „Родна защита", не са без участието на български интелектуалци.

Към средата на 20-те години – и вероятно в отговор на провокациите на комунисти и дружбаши – се забелязва вопиюща нужда от изразяването с висок глас точно от страна на българската интелигенция на смятаните от някои за демодирани и малко унили национални идеали. Необходимо е било хора с тежест в обществото, специално изхождащите от трите главни опори на обществото: военните, църквата и интелектуалците, фактически гръбнакът на българския консерватизъм, да издигнат отново призивите за национална самобитност, ново възраждане и народно обединение около изконните и непреходни ценности на българската култура.

Ляво настроената интелигенция вече е избрала друг път. Той е този на класова борба, на разединение, на гражданска война, на излишни и никому ненужни битки на всеки против всеки. Против тях трябва да застане здравото ядро, но първо то трябва да се прояви и организира.

Това и настъпва през 1927 г. с основаването на Всебългарския съюз „Отец Паисий", една от най-светлите, почтени и достойни културно-просветни организации в следосвобожденска България. Той веднага привлича българските интелектуалци към надигащата се вълна на родолюбие. Към него принадлежат Вл. Дякович, Г. Спространов, о.з. генерал Шкойнов, главният водач на „Родна защита", о.з. полковник Диаманди Николов, Димо Казасов, Димитър Мишев, професорите Иширков, Милетич, Никола Станев, Александър Т. Балан, Христо Божинов, Иван Георгов, Г. Кацаров, Г. П. Генов, Богдан Филов, Асен Златаров, Иван Шишманов, И. Табаков, Михаил Арнаудов, Баламезов, Мутафчиев, Мишайков, Александър Балабанов, Петър Динеков, известната поетеса Дора Габе, Васил Пундев, литературен критик и естет, и много други видни българи.

Между основателите са Димо Кьорчев, софийският митрополит г.г. Стефан, пловдивският митрополит Кирил (бъдещият патриарх) протойерей П. Тулешков, генерал о.з. Владимир Вазов, писателят Стилиян Чилингиров. Членуват над 200 души видни интелектуалци.

В 1929 г. ВСОП има 117 колективни и 584 индивидуални членове, а 10 години по-късно – 428 колективни и 2347 индивидуални. В комунистическата историография те са определени като

консервативно, елитарно обединение на българската интелигенция върху национална основа.

През 1932 г. в София се основава СБНЛ. В него има отдел (АДИ) за борба срещу комунизма и рушителите на държавата: анархисти, леви дружбаши и други елементи, които целят разрухата на страната и се борят активно за нейното разрушаване. Изисква се от легионните водачи да изготвят списъци на комунисти от гимназиите, както и да дават сведения за проявите им, също за анархисти, социалисти, дружбаши и „всички представители на други разрушителни течения". С този отдел започва независимото следене на антидържавни и разрушителни елементи в българското общество и съобщаването за тях на полицията и войската: легитимните органи, на които е възложена сигурността и отбраната на страната.

Само за две години след създаването си, през лятото на 1934 г., броят на младите легионери надхвърля 50 000, към тях се присъединяват действащи военни, симпатизират им запасни военни, църковни дейци, идват и интелектуалци. Към 1939 г. по данни от канцеларията на Главното водачество СБНЛ се състои от 121 легиони, от които 96 в България и 25 чуждестранни, с 340 секции в селата и 75 000 членове.

През 1997 г. Иван Дочев дава цифрата 300 000 „ентусиазирани млади българи", преминали през редиците на Легиона. Дянко Марков в книгата си „Легионерството" споменава: „Повече от четвърт милион млади българи минаха през организацията за по-малко от 15 години..." Желязко Колев говори за „тези 250–300 хиляди легионери...".

Започват и сериозни стълкновения между легионери и ремсисти. Младите комунисти забелязват, че се е явил сериозен претендент за сърцата и душите на младежта в България. Социалният заряд на комунистите, с демагогското спекулиране на който се опитваха да въздействат на зажаднялата за нови идеи българска младеж, вече им се отнема от легионерите, които са също противници на безскрупулния капитализъм, социалното неравенство и експлоатацията: все оръжия, дотогава монопол на комунистите.

Не съществуват доказателства за убийството на един-единствен комунист или друг българин, извършено от легионер в качеството му на такъв. Изпълнявайки служебни или войскови задължения – като полицай, общин-

ски, или държавен чиновник, военнослужещ или офицер, е възможно да се издири и докаже случай на насилие, но това винаги и неизменно е било в качеството на извършителя като служебно лице, а не като член на легионерското движение.

Именно социалният заряд е този, който – съчетан с безусловния национализъм – приобщава голямата част от българската младеж към модерния български национализъм от 30-те години. „Национално мощна и социално справедлива България" – основният лозунг на легионерите – се оказва силно оръжие в тяхната борба. Този лозунг не е демагогски, също както отричането на злините на капитализма – много ясни за тогавашното време – не е престорено. Призивите за борба против комунизма са винаги придружени с лозунги против плутократите, алчния капитализъм и антинародните прояви на буржоазията. Дотам, че министър-председателят Филов през 1942 г. нарича легионерите „бели болшевики".

През 1936 г. се появява нова патриотична формация, която има също антикомунистически заряд. „Ратничеството за напредъка на българщината" (РНБ) се възползва от наличието на значителен интелектуален ресурс, за да израсне бързо като стожер и фокус на българския национализъм. „Моторът" на малкото общество, основало РНБ, е професор Асен Кантарджиев. Почти собственоръчно той изгражда РНБ светогледно и организационно. В първото ръководство участват Петър Габровски, бъдещ министър на вътрешните работи, Иван Гьошев, водач на организацията на западнопокрайнинците „Вертоп", Климент Далкалъчев и Захари Стоилков от БМСОП.

В редиците на РНБ фигурират значителни имена на тогавашното българско общество: професорите Ст. Младенов, Ал. Т. Балан, Г. П. Генов, А. Иширков, Борис Йоцов, Йордан Иванов, писателят Стилиян Чилингиров, М. Календеров, Любомир Бобевски, Н. Ризов, Ал. Попзахариев, полковник Дървингов, поетът Еманоил Попдимитров, Сирак Скитник и др.

Приближени до ръководството и имащи определена тежест в родолюбивото начинание са още професор Стефан Консулов, Борис Билдирев, Александър Белев, Стефан Попов – Графа, Васил и Любен Вълкови, Стоичко Белев, д-р Александър Николаев, Йордан Севов, Славчо Загоров, Георги Спасов, Никола Косев. По-късно между тях са и Цанко Цанев, Милко Ведър, Никола Беловеждов, Евгени Казанджиев, Страхил Янев, Боян Плакидов, Станимир Тричков, Енрико дел Белло и други.

Избраният от ратниците цвят е червеният и това, изглежда, разярява комунистите. Не е трудно да се предположи, че червеният цвят е бил избран нарочно, не само като главен дразнител за левите сили, но и за да напомня за съперничеството между комунисти и ратници за сърцата и душите на работници, селяни и целия трудов народ. На пролетния крос в София през 1938 г. трима от първите пет бегачи пристигат на финала пред Университета, но-

сейки виненочервени знаменца с бели богари[А]. Ратници, облечени в червени ризи, принуждават през 1940 г. комунистите да изоставят традиционния си цвят и да посрещнат съветския футболен тим със сини блузи.

На ратниците съвсем не са чужди призивите за социалната роля на държавата и борбата за повече права на работници и селяни – според РНБ гръбнакът на българското общество:

Основната идея на Ратничеството за Напредъка на Българщината е идеята за съчетанието на борбата за социална правда с борбата за национална мощ.

Това е видно и от един ратнически позив от 1938 г., който призовава за

мощна и справедлива България! Социално наляво, национално – напред. Победа на българщината или смърт! Ясна граница между честта и безчестието. България за българите!

Същевременно се изтъкват демагогските основи на болшевишката идеология и особено на русофилските тенденции, насаждани у нас като примамка и опити за мимикрия на рушителните комунистически идеи.

Сега обаче русофилството играе у нас и друга роля. То е отлична подложка, върху която се мъчат да хашладисват комунистически калем... Плодовете му ще имат вкуса на робството и ще ползват съседите ни, интернационалистите и еврейството.

Младежката секция към Всебългарския съюз „Отец Паисий" изгражда самостоятелен идеен и организационен живот. В началото на 1932 г. се поставят основите на Българския младежки съюз „Отец Паисий" (БМСОП). Начело на новата организация застават Андрей Стефанов от I мъжка гимназия, Захари Стоилков от II мъжка гимназия и Климент Далкалъчев от IV смесена гимназия в София. Други от участниците са били Владимир Врана, Асен Грънчаров, Георги Свещаров, Никола Деянов, Иван Манов, Георги Павлов, Кирил Бояджиев, Лазар Байданов и други. Тачо Танев и Паяков влизат в управата през 1932 г.

Отпорът и нападенията на комунистическите групи против появата и дейността на младежките родолюбиви организации не подминават и БМСОП. Доста обикновен и широко употребяван способ за противодействие е било масово събиране на ремсисти, които нахлуват на паисиевска сбирка с цел да я разстроят, завладеят или разпръснат. Нерядко се е прибягвало и до физическо насилие.

[А] Черен кръст, поставен в черна окръжност на червен фон – отличителен знак – символ на РНБ.

Нелчинов говори в спомените си не само за словесните атаки на комунистите, отправяни на паисиевски сборове, но и как

комунистите, които, като не бяха в състояние да отговорят на нашите словесни аргументи, се нахвърлиха срещу нас с предварително подготвени оръжия – камъни, железни лостове, дървета и пр.

Бележки
Първа част. Трета глава

Изборите 1923 г. – http://www.bg-istoria.com/, Уикипедия БГ, Rothschild (1959): Сведенията на Коминтерна се различават. Справочника: „За БКП и БЗНС са подадени над 317 хил. гласа." Вж. също В. Колев. Зестрата на властта през 20-те и 30-те години на XX век, BLOG.BG 08.05.2011.

За новия ЦК на БКП – Пане Бичев. Лондонският „The Times" – 5 април 1924 г. съобщава за ЗЗД – по Rothschild (1959). Местните избори 1924 г. Rothschild (1959), по сведения на Коминтерна.

Организиране на бойни групи, чети: Цанков (1999), Пане Бичев, БКП, Коминтернът и македонският въпрос (1917–1946). Т. I. Витошката конференция – Справочника, Rothschild (1959). Станке Димитров на Московската конференция – ЦДА, ф.3Б, оп.1, а.е.38, л.16.

За четите – Пане Бичев, също Премянов, Вал. Радев – там и за братята Премянови, вж. в-к „Свободна реч", бр. 298, 23 февруари 1925 г. Окръжното за терористическа дейност – Драгойчева (1972–1978), (1975). 264 нападения – Пане Бичев. Вж. 110 000 долара струва атентатът в „Св. Неделя", в-к „24 часа" онлайн, 23.04.2015. Показанията на Цола Драгойчева – Пане Бичев. Също там, сведения за нелегалните структури и финансирането им, както и в Стателова и Стойчо Грънчаров.

Оръжие и помощ от Москва вж. Пане Бичев и http:///www.agentura.ru/library/mukasei.doc.

За Евгени Леже вж. „Отровни митове" ЦДИА, ф. 3, оп.5, а.е.102.

Цитат Иван Минков: Бичев, също там – следене на конспирацията и разкрития. Убийството на Никола Милев и Шейтанов: Анархизмът ... Мобилизирани 20 000 души от запаса – Цанков (2002), също там – замисления атентат 1924 г.

Атентатът в „Св. Неделя" – между другите вж. Георги Кокеров, Трагедията на Велики четвъртък, Крум Благов, Атентатът в църквата „Света Неделя", Андрея Илиев, 110 000 долара струва атентатът в „Св. Неделя".

Писмото на Коминтерна 15 март 1925 г. – вж. също Rothschild (1959).

Г. Димитров на Петия конгрес: Политически отчет на ЦК на БРП(к), ttps://archive.is/20121126123946/dnesplus.bg/News.aspx, Rothschild(1959). Кратка българска енциклопедия, 1961, том I.

За Дружиловски вж. също Rothschild(1959). За генерал Жеков – Божков, Пане Бичев. Отношението на Царя – Цанков (1999) и (2002). Вж. също Руслан Йорданов, Четири

месеца готвили атентата в „Св. Неделя", standartnews.com, 16.04.2015, Крум Благов, Атентатът в църквата „Св. Неделя", Съвещанието в Москва – ЦДА, ф.3 б, оп.1, а.е.38, л.33–39, 51–55.

Броят на убитите в атентата в „Св. Неделя": Международен сайт (listverst.com) посочва 213 убити. Димитър Златарев, важен фактор в атентата, съобщава за 240 убити (Московското съвещание на БКП, 3 август 1925 г.).

За атентата в „Св. Неделя" съществува огромна литература. Вж. между другите Георги Марков (2003), Недев (2007), Следствено дело на военния следовател http://glasove.com/svetyt-ot-vchera/50414-bombata-za-atentata-v-sv-nedelq-e-sglobena-v-samata-cyrkva. Кратка българска енциклопедия (1961), том 1, Петър Пешев (1993), Борислав Гърдев в mediatimesreview.com, Елена Гиздавкова (2014), Иван Бутовски (2016) споменава „213 души на място и още 67 впоследствие, всичко 280, повече от 500 бяха ранени". Данните за жертвите са по списъка, публикуван в „Кървавият Велики четвъртък" – стенографските протоколи на процеса, издадени от в-к „Свободна реч" през 1925 г.

За военнополевите съдилища и присъдите вж. Наумов (1989) и Радев. Официален документ е бил предоставен на 6 януари 1945 г. на Главния прокурор и на Министъра на правосъдието, от военно-служебната служба на Министерството на войната: 1590 смъртни присъди, изпълнени 199, Калонкин и Кабаджов. Има данни и в Милкова (1973) и (1987) и при Л. Козаров. Албумът „Звезди във вековете" споменава 68 души осъдени на смърт 1941–1944 г. Във филма „Народен дом на терора" – 700 политзатворници – след това пуснати, 70 осъдени на смърт – помилвани по време на управлението на Андрей Ляпчев.

Оценката на БКП за периода след 1925 г. – История на БКП (1984).

За четите: 1923–1944 За народна свобода, Атентатите в България, http://ikonomov.a-bg.net/tinkosimov.html, Башикаров, Георги Наумов (1989), Цанков (2002), Шанданов, Дончо Даскалов (1995), Страници от зона мълчание (биографичен портрет на Георги Попов), Пенчева, Дончо Дончев (1992), Списание „Антени", бр. 104, С., 1989, Спомени на Петър Узунов за Тумангеловата чета и Септемврийските събития от 1923 г. (циклостилно издание, дата не е посочена).

За жандармерията вж. полковник К. Соларов, ред. Поучения за войника-гражданин. Варна, 1926. За полицията, ОБ и ДС – Илиев, Ил., филма „Народен дом на терора", Никола Йонков Вапцаров – Дело 585/1942, София, 2012. Развитие на структурите за обществена безопасност по време на Трето българско царство, Дипломна работа, 2010 г.www.helpos.com/archive/preview-web/23_076_03_ndex.html# _Toc 271887507.

Анри Барбюс – вж. Христозов. Също – Велко Вълканов *„Анри Барбюс за белия терор в България 1923–1925 г."*, в-к „Дума", 28.09.2013, Куртоа и др. (1999).

Цола Драгойчева: Драгойчева (1972), Пане Бичев, за показанията ѝ през 1925 г. Московското съвещание: ЦДА, ф. 3 б, оп.1, а.е.38, л.18–28, 33–34. Копие. Машинопис, Пане Бичев.

Жертвите: Справочник, В. Дърева във Форума на ПАН,16.04.2015: http://www.pan.bg/?page=view_article&section_id=5&article_id=29447#sthash.4SdeE4aR.dpuf., същата през 2017 г. – в-к „Дума", бр.176, 8.IX.2017 г., Христо Георгиев, Нека българският народ чуе какви изразители на интересите му сте вие! във в-к „Дума", бр.256, 10.11.2016, проф. Георги Марков, сайт Българи 7.02.2010, Цанков (2002).

За националистическите организации – вж. Алтънков (2004).